
ROČNÍK XV ČASOPIS PRE POLITICKÉ VEDY, NAJNOVŠIE POLITICKÉ DEJINY
A MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY
1/2022 JOURNAL FOR POLITICAL SCIENCE, CONTEMPORARY
HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS

Obsah

ŠTÚDIE A ANALÝZY

- 3 DIENER, Lenka: Communicating The Climate Change: The Role Of Experts And Policy Makers
- 14 MĚSZÁROSOVÁ-LAMPL, Zuzana: The Emergence of the First Post-November System of Hungarian Political Parties in Slovakia
- 28 DUNAJ, Ľubomír: Revolúcia, transformácia a rola subjektu. Kritické poznámky ku knihe François Julliena Tiché premeny
-

RECENZIE A ANOTÁCIE

- 47 RUMAN, Ján: Feinberg, J. G. – Hauser, M. – Ort, J.: Politika jednoty ve světě proměn
- 53 SEMAN, Tibor: Korn, F. – Kmetóny Gazdová, V.: Občan a štát medzi demokraciou a partokraciou. Ústavnoprávny a politologický prienik definícií vzájomnej korelácie občana ako pôvodcu štátnej moci, štátu a politických strán
- 56 PROFANT, Tomáš: Pigeaud, F. – Ndong, S. S.: Africa's Last Colonial Currency: The CFA Franc Story
- 63 VOPAT, Zdeněk: Schweiger, G. (ed.): Poverty, Inequality and the Critical Theory of Recognition
- 69 MELNIKOVOVÁ, Lea: Lukin, A.: Čína a Rusko: nové sblížení

Contents

STUDIES AND ANALYSES

- 3 DIENER, Lenka: Communicating The Climate Change: The Role Of Experts And Policy Makers
- 14 MÉSZÁROSOVÁ-LAMPL, Zuzana: The Emergence of the First Post-November System of Hungarian Political Parties in Slovakia
- 28 DUNAJ, Eubomír: Revolution, Transformation And The Role Of The Subject. Critical Reflections On François Jullien's Book The Silent Transformations
-

REVIEWS AND ANNOTATIONS

- 47 RUMAN, Ján: Feinberg, J. G. – Hauser, M. – Ort, J.: The Politics of Unity in a World of Change
- 53 SEMAN, Tibor: Korn, F. – Kmetóny Gazdová, V.: Citizen and State between Democracy and Partocracy. Constitutional and Political Science Penetration of the Definitions of Mutual Correlation of the Citizen as the Originator of State Power, the State and Political Parties
- 56 PROFANT, Tomáš: Pigeaud, F. – Ndongu, S. S.: Africa's Last Colonial Currency: The CFA Franc Story
- 63 VOPAT, Zdeněk: Schweiger, G. (ed.): Poverty, Inequality and the Critical Theory of Recognition
- 69 MELNIKOVOVÁ, Lea: Lukin, A.: China and Russia: The new rapprochement

LENKA DIENER

Department of Sociology, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University,
Trnava, Slovak Republic

Communicating the Climate Change: The Role of Experts and Policy Makers¹

Science experts play important role in spreading the science-related knowledge that can improve societal outcomes by guiding policy in transformative way. Experts communication and its influence on policy decision-makers is particularly important topic when it comes to problems of climate change. This paper explore how European citizens perceive the role of experts and policy makers in science communication in climate change topic. It is based on the international research analysing European citizen's perception of science communication to better understanding of how beliefs, perceptions and knowledge of science-related issues originate among EU citizens and to enquire their proposals for enhancing the quality of science communication. The findings of this paper come from studies performed within a European project entitled CONCISE which was carried out in five European countries (Portugal, Spain, Italy, Slovakia, Poland) based on qualitative research method - public consultation. The purpose of this paper is to review the existing structural obstacles that experts and policymakers, currently face when attempting to communicate the climate change successfully and to present the main findings from public consultation about the main proposals for experts and policy makers in communicating the climate change to public.

Key words: climate change, policy makers, EU citizens, public consultations, science communication, beliefs, trust, proposals, challenges

Introduction

Climate change poses far-reaching challenges to ecosystems, social and cultural systems as well as economic development. Policies play important role in abilities to reduce the negative aspects and in the way of creating new opportunities to reduce risks. Adaptation to new effects of climate change requires action by individuals, communities, local and national governments and international policy-making agencies. Adaptation to new changes and mitigation of climate

¹ This paper is a outcome of the project funding from the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement 824537

change are local and regional challenges which scientists, policy decision makers, and the public face today. Policy makers play a critical role in the response to climate change on local and global level. The responses need to be based on science and scientific data which can be challenging as most of the policy makers are not climate scientists. There has been a clear consensus from the science community in the last decades that greenhouse gas concentrations increased in the atmosphere has caused a rise in global temperature (IPCC, 2014). This scientific consensus highlighted the urgent need for governments to set worldwide policies on climate change adaptation and mitigation (Burton, Malone and Huq, 2005).

Mitigation and adaptation strategies are considered the two main policy responses to climate change. Despite the extensive climate change science research there is still a gap between recommendations from scientific community and current actions done by policy makers on national or international level. (Kollmuss - Agyman, 2002; Arvai et al., 2006). Scientists and the media have failed to communicate the urgency of the situation successfully to policy makers and the general public (McBean - Hengeveld, 2000; Somerville - Hassol, 2011). Existing research suggests that understanding of the issues of climate change is quite difficult for many people. Identifying the direct impact of climate change on people's daily lives is not entirely straightforward, and as a result, it is often difficult to define the causes and the possible consequences for the everyday lives of the general population. However, a great deal of research suggests there is significant concern among EU citizens about the consequences of climate change (Papoulis et al., 2015; Moser, 2016). Science communication can help more to advance public understanding of climate change issues and emphasize the impact of personal choices, behaviour and encourage public in supporting the adaptation and mitigation policies (Ockwell et al., 2009).

Even the science communication in climate change is relatively young practice it can be seen as a tool to change public behaviour and help to better understand the importance of public acceptance of adaptation and mitigation strategies. Science communication represents the practise of communicating science-related topics to non-experts. It is also very important tool in climate change policy and research. Science can provide information to improve societal outcomes by focusing debate and guiding policy in ways that are transformative. The science that is done to support climate change policy, however, must be focused and relevant. A partnership between science and policy must be forged at multiple levels and at many time scales in order to be effective (Brown et al., 2012, 50). According to Bosetti's study (2017) on how policy makers understand climate change science, the design of presented data in science communication plays important role. For example, visualization principle of data can be easily implemented when communicating climate science and can be very efficient to better inform public policy. The study shows how the right approach in communicating climate science to policy makers can be used to ensure scientific data has a meaningful impact on climate policy.

Science communication is developing and changing as a field of research as well as a practice of professional communicators. Science communication is very important but also very challenging field of expertise. Climate crises together with new technologies creates new tasks for science, media, public and politics. Science communication is going through deep and significant changes. According to Bucchi and Trench, the key dynamics influencing the global spread and development of science communication needs to be form by government programmes that

can boost science awareness (Bucchi and Trench, 2021). To promote the science communication to wider public it is evitable to identify existing barriers. American survey focused on 6.000 U.S. based scientists pointed out a serious interest in science communication as a tool which is able to increase the trust in scientific community which needs to be support by institution and policies (Rose, Markowitz and Brossard, 2020). Science communication to public audience is recognized as a responsibility of scientists (Greenwood and Riordan, 2001) and researchers can play important role in supporting effective policy making (Pfisterer, Paschke and Pasotti, 2019).

Science and technology studies also show that climate science needs to have infrastructure and institutional support to spread the knowledge (Edwards, 2010). It requires a lot of work to position environmental issues as a relevant concern into social and political practices and institutional processes (Asdal - Marres, 2014). Science communication has crucial role in perception of science-related knowledge in public sphere. Experts influence on policy makers is particularly important topic when it comes to problems of climate change. It is essential to review the existing structural obstacles that experts and policymakers currently face in regards the climate change topic and it is it is also important to identify the key points where the communication can be improved. Danish survey about science communication practices and representations pointed out that scientists are keen to participate more in science engagement activities which should receive more public funding (Nielsen, Kjaer and Dahlgaard, 2007).

Communicating science about climate change effectively to policy makers is a task that moved mostly to sustainable development discourse. Capacity of media and science journalist should focus on effective way of presenting the information and active influence of policy makers to take action on adaptation to climate change. Media plays important role in shaping public debate about climate change as well as in informing policy decision makers. Taking action and decision making at all levels of climate change mitigation needs to integrate climate change adaption into policy development, plans and strategies.

Methodology

This paper is based on research project CONCISE - Communication role on perception and beliefs of EU Citizens about Science. The core methodology underpinning the project involved organising and staging public consultations with EU citizens. Public consultation, on which the methodology of our study is based has been traditionally used to study the implementation and achievements of the Climate Change Adaptation Strategy, compared to the objectives set when it was adopted in 2013. This public consultation was carried out in 2017 and was promoted by the EU. Other initiative was World Wide Views on Global Warming carried out by The WWViews project to get the opinion of the inhabitants of the planet for taking to the political leaders (Blue, 2014).

CONCISE project was also based on public consultation method of data collection mainly due to possibility to run multiple group discussions simultaneously and to create a participatory experience for the attendees and empower them by offering an opportunity to contribute to science development. Public consultation method also enabled to promote among the citizens the feeling

of being a part of a national and international community. Through group discussions we were able to gain the citizens' opinions, beliefs and perceptions and benefit from the group dynamics and interactions that help uncover the reasons behind the attitudes towards a topic that might be complicated to get through survey techniques.

The main objective of this project was to learn the role science communication plays on the origin of beliefs, perceptions and knowledge concerning scientific issues. The study is based on the method of public consultations that were carried out with 500 citizens in each 5 European countries (Portugal, Spain and Italy – representing Southern Europe; Slovakia and Poland – representing Central Europe) hold between September and November 2019 and the data were analysed during 2020. The public consultations discussed four specific scientific topics (climate change, GMO, vaccines and alternative and complementary medicine) within main research questions:

- how are citizens informed and which channels are preferred to access information
- how do citizens rate channels and sources of information in terms of reliability
- what do citizens propose to improve scientific communication

Our paper is using the qualitative research methodology of public consultations based on group discussion about the topic of climate change. The discussions were entirely tape-recorded and fully transcribed. The transcriptions were subjected to qualitative content analysis through NVivo coding by all CONCISE teams using a common codebook with a tree structure articulated around the three main sections of the discussions. Codes were grouped together in order to identify clusters and prioritise main themes (King and Brooks, 2018).

According to Oreskes (2018), there is a 97% consensus on the scientific community about the existence and source of the current climate change phenomenon. While the EU citizens latest survey, proved that just 74% of the surveyed thought climate change to be a very serious problem. In contemporary societies, we tend to look at to the environmental problems as distant not to feel guilty and to lower our level of anxiety on natural catastrophes, derived from the action of humans. According to Uzzell (2002) citizens think that the consequences of climate change will occur in remote places and into a long time. In other words, we tend to feel more concern the environmental problems that are further away in time and space. Perception of environmental issues as more worrying the further away they locate has been called “environmental hyperopia.” Studies have demonstrated how people perceive the local environmental problems as less critical than problems generated far away, such as global warming or deforestation, unless the problem involves an immediate risk.

This paper is focused on reviewing and presenting the main finding from public consultation about the main proposals for science communication experts and policy makers in communicating the climate change to public. It is based on this thematic analysis and citations from participants are illustrative of the diversity of opinions expressed. The main proposals for improving climate change communication for policy makers and science communication experts are divided into two different areas perception of climate change communication and recommendations from European citizens.

Perception of climate change communication by European citizens

Recent Eurobarometer (2019) studies on Climate Change public opinion shows that almost 25% of Europeans think Climate Change is the single most serious problem facing the world what represent an increase of 11 percentage points since the Eurobarometer in 2017 (European Union, 2019).

According to our data analyses of CONCISE project, climate change is the most covered issue from all discussed topics in traditional and social media. It has a strong international dimension where we could see that European citizens most frequently mention international politicians (Trump, Bolsonaro, Al Gore), activists (Greta Thunberg), public figures (Leonardo Di Caprio) and organisations (IPCC). Visualisation plays important role in climate change presentation mostly in photographs, films and documentaries dealing with the topic.

“A young Swedish woman who has been popular only recently, but her campaign started two years ago. She sat in front of the Swedish parliament for two years before” (Slovakia, Male, 45–54, secondary education).

Scientists are seen as those who represents the trustworthy information about climate change in Portugal and Spain, countries as Slovakia, Italy and Poland see as trustworthy the information from institutions. Scientists represents the authority, competence and credibility necessary to obtain useful information. Scientists who are used to communicate on the public stage are effective as they can learn during their presentation how to make themselves understood by broader public audience.

“I think that scientists, at least for me, are still people who, precisely because of this distance from society, end up being very fascinating and I think that the fact, for example of being one day at a conference, even if it is through a webcam, having a scientist talking and speaking in a common way, that is clear, I think it is something that creates a really big impact” (Portugal, Female, 25–34, university education).

Media also represents effective connection for engaging the public in the topic of climate change. In Italy, Spain and Portugal are traditional media (TV, newspapers, radio) seen as tools able to raise awareness and interest in environmental issues and create space for open debate and discussions between different subjects. Participants suggest presenting more science content on television as it has better impact on people who are not actively looking for science communication in this topic.

“Each television channel should have a specific time to talk about these topics... half an hour, specifically to talk about these topics on television. Just to talk about these topics, which is very important. If this is not television, it is not worth.” (Portugal, Male, 55–64, secondary education).

In Slovakia, Spain and Poland educational system is pointed as the strongest medium for communicating scientific content, especially in climate change and environment. Teaching critical thinking should be a base for any education programs. Education can help to understand the impact of global warming, increase awareness and encourage the changes in student's behaviour and attitude. The education system is expected not only to convey science information, but also to offer students a solid training in critical look at unsubstantiated information.

“I think that education is very important, but first the family and only then the school has children to lead the issue, children repeat what they see in parents, it is a connection with education, which brings a better result” (Slovakia, Female, 18–24, secondary education).

“Start communicating science well to children because they are the adults of tomorrow. I have this memory...my teacher was passionate about it and in any case, she passed this information on to me” (Italy, Female, 35–44, university education).

Role of young people who are well educated in climate change issues can bring positive aspects to wider family environment. They can reach adults easily, take the information home and stimulate change in behaviour in positive way among adults in family or setting up initiatives related to climate change issues. Young people are also seen by European citizens as those who should represent the individual change and listen more to science community.

“For me, one of the ways in which gets to my home is through schools. My daughter brings information home. And, perhaps, some of you, children, grandchildren, nephews. . . I think it was important that whoever studies this, in academic terms, should give mini conferences in schools. Because when we started to sort the garbage at home, a lot of that stimulus came from the children” (Portugal, Female, 45–54, university education).

“Young people should be motivated to change their interest to be aware of environment... everyone should draw information from scientific sources because they are trustworthy. The scientific community should be the authority as they present the information based on research and statistics.” (Slovakia, climate change, female, 18–24, secondary education)

Visualisation (videos, infographics, data, charts) is also seen as an influential tool in presenting the climate change topic as a real fact to wider audience. Visual communication strategies are rated as effective way of bringing the public closer to environmental interest and critical issues connected with global warming.

“For those willing to read, but also with pictures. There must always be this connection, I’m talking about the visual side of a message”. (Poland, Female, 45–54, university education).

The big data, numbers and calculations defined the political discourse in climate change mitigation, but they are harder to grasp to people’s everyday life. Climate change conversation initiated by science communicators should be based on common ground with clear language and examples the public is more likely to be familiar with. The science communication should also focus on shared public values and local interest which vary according to specific social groups depending on age, education or location. Connection with these interest and values can bring better effect and is more likely to be heard.

Recommendation for science communication by European citizens

According to our data analyses, European citizens believe that scientific institutions and scientists should play a leading role in producing information and communicating scientific findings. The role of science communicators and journalists is seen effective in presenting the relevant data in climate change topic, especially with traditional media by creating a specific science section on the news, broadcasting science programs on television primetime by inviting scientists to participate in programs with high audience ratings. Science training for professionals, such as

journalists, is also highlighted. The content of science news should be factual and truthful with relevant information created on institutional platforms where they can easily find relevant and reliable information on specific topics.

European citizens also call for more direct engagement with scientists. They also demand more opportunities for participating in scientific debates, local initiatives and consultations, as well as specific formats that bring scientists and science students in contact with them and offer them the opportunity to ask questions. Climate change should be given more prominence both in the school programs and in the traditional media, especially on television. There should be more local lectures and initiatives that promote active engagement between institutions, scientists and citizens and which take into consideration the impact of climate change on different communities. European citizens consider that it is very important that they include not only practical information but also explicit information on how climate change will impact their everyday lives. The “politicization” of climate change topic weakens the arguments of authority of scientists and may contribute to mistrust and scepticism.

According to data analyses gathered during public consultation there are several recommendations from European citizens for science communicators who represents the experts and connect them with broader audience:

- increasing the use of social media, offering content in suitable formats (videos, infographics), using clear language and taking advantage of the two-way communication afforded by digital platforms,
- developing a science communication that is balanced, fact-based and straightforward, and expressed, organised and designed in an appealing and simple manner,
- ensuring that science-based information is supported by appropriate referencing: identification of authors, affiliation, citations, sources, funders, methodology and sampling, supplying only information that has been confirmed by multiple independent organisations, institutions and researcher groups,
- encouraging science communicators to offer better explanations of how science is done in terms of methods and methodologies, in order that citizens should understand its construction,
- making clear that science and technology are at times unpredictable activities and, because they are based on evidence and facts, often fail to give complete and immediate answers to problems of public interest,
- providing institutional support to scientists for the dissemination of research findings, by offering professional development solutions to improve skills in the use of the traditional and digital media,
- developing academic science communication programmes to provide training to science communicators, journalists and other intermediaries,
- organising participatory initiatives that actively involve scientists and citizens in scientific debates where citizens have the opportunity to discuss research results with scientists through two-way communication.

The recommendation to policy makers analysed in public consultation with European citi-

zens confirmed the importance of open space for public debate as one of the crucial tools how to increase the interest in climate change issues. There are also other several recommendations gathered in data analyses:

- supporting incentives for primetime science programmes on public TV with focus on documentaries, debates, interviews with science experts and science communicators,
- providing science journalists with specialised training, engaging with professional science communicators in government agencies and departments in order to encourage them to convey science-based messages and recommendations more efficiently,
- increasing public funding for science and science communication to avoid funding sources that may lead to conflicts of interest, interfere with the results or limit intellectual freedom,
- making a greater effort to support and promote popular science magazines, forums and spaces for science debate, since they are information sources that increase people's trust,
- promoting programmes aimed at increasing the digital literacy of the public and developing evaluation strategies (how to deepen, debunk and triangulate information)
- motivating and supporting scientists and institutions, in their communication role, to disseminate scientific findings, through funding and regulation,
- including the transversal importance of science and scientific issues in all subjects during compulsory education and highlighting the relevance of the 'scientific method' throughout the educational path enhancing critical thinking skills in the curriculum at all educational levels,
- supporting the creation of a network of onsite and virtual science shops that operate as myth-busters and places to verify news; this should serve as a 'defence system' for combating pseudoscience and for promoting scientific facts,
- implementing a comprehensive global policy on climate change as it is not only necessary to change individual behaviours as well as production systems.

Conclusion

Climate change mitigation requires collective changes that can be achieved through public action. Citizens' attitudes and their perception on climate change should be a part of attention of science communicators whose task is to find the right communication tools on how to present the science data. Policy makers play the critical role as well in the response to climate change on local and global level and their communication needs to be based on science what can be a challenge for them too. Listening to the public and their needs in perceiving scientific information is therefore an important role not only for scientific communicators but also for policy makers.

The aim of this paper was to present main findings and analysed data gained from European citizens on how to improve science communication in climate change topic and propose the recommendations for experts in science communication and policy makers. Public consultation engaged citizens on how to improve science communication in climate change and bring the opportunity to see deeply into needs and expectations of European citizens in preferences how to be informed about science, especially climate change issue. The CONCISE project shows the importance of

verified and truthful information presented by the experts in the field of climate change who should be trained to use understandable language and should recognize different tools of presentation for different social groups (children, young adults, elderly, educational level).

The European citizens' perception of science communication confirmed differences in the positioning of science experts, science institutions and science communicators. In Spain and Portugal, an important role of scientists in dissemination of climate change information and they are seen as representatives of scientific truth, reliability and authority. In Slovakia and Poland, the most significant role in spreading the scientific information about climate change is played by institutions represented by science communicators who use understandable language and more attractive presentation for a wider audience. Even the role of science communicators, especially in Slovakia, is not as spread as in other countries, there is a need for those professionals in science communication mostly among journalists. The role of science communicators in media should also be independent of political orientation and should offer comprehensive and balanced information with appropriate language attractive to the lay public.

European citizens confirmed the need to develop science communication initiatives that support the citizen's involvement and possibility to participate in scientific debates. They asked to be seen as a part of science communication and want to be empowered through multiple initiatives (Dziminska, 2021). The policy makers should also listen carefully to the demands of the scientific community to create better space for presentation of their data and launch dedicated calls for funding science communication activities. Science communication should be promoted as a part of science career in public science institutions. The tradition of science communication is visible in countries such as Italy, Portugal and Spain, where it is also a field of university specialisation and studies in sciences and technologies. Citizens in these countries were able to identify representatives of scientific communication more easily in the field of climate change, working mainly in the media as a journalist or scientist who popularised these issues with specific attractive language understandable for a wider audience. In Poland and especially in Slovakia the tradition of science communication in general is not so well known and it is sometimes more difficult to identify the main popularisers of science for the topic of climate change as well as scientific communicators presented in the media.

Although climate change is often perceived as a global issue, impacts can already be observed in both the national and local scales (Pittock, 2009). Slovakia is exposed to climate change adaptation issues and is coping with challenges that require commitment of the government and more political support. The climate policy in Slovakia is determined by the EU framework and agreed targets which concentrate on mitigation connected with decreasing emissions and adaptation concentrated on adjusting climate impacts. According to Filčák (2016) there will be more pressure for achievement of progress in mitigation and adaptation in public policies and the key challenge is to make climate change a mainstream policy issue in public debate in Slovakia. It is a big challenge to translate these goals as a positive agenda in development of Slovakia which should be presented by policy makers as changes that could bring positive benefits for the country's competitiveness and the wellbeing of its population. The policy makers should listen carefully to scientific experts in climate change and they should support them to be more trained in science communication which can bring values to a broader audience and create space for un-

derstandable science based information that can influence the change in attitudes and individual everyday action in climate change mitigation.

Bibliography

- ARVAI, Joseph – BRIDGE, Gavin – DOLSAK, Nives – FRANZESE, Robert – KOONTZ, Tomas – LUGINBUHL, April (2006). Adaptive management of the global climate problem: Bridging the gap between climate research and climate policy. *Climatic Change*, 78(1), 217-225.
- ASDAL, Kristin – MARRES, Noortje (2014). Performing Environmental Change: The Politics of Social Methods. In: *Environment and Planning A* 46 (9). <https://doi.org/10.1068/a140292e>
- BESLEY, C. John – NISBET, Matthew (2011). How scientists view the public, the media and the political process. In: *Public Understanding of Science* 22 (6), 644-659. <https://doi.org/10.1177/0963662511418743>.
- BLUE, Gwendoly – MEDLOCK, Jennifer (2014). Public Engagement with Climate Change as Scientific Citizenship: A Case Study of World Wide Views on Global Warming. In: *Science as Culture*, 23(4), 560-579. <https://doi.org/10.1080/09505431.2014.917620>
- BRONDI, Sonia – PELLEGRINI, Giuseppe – GURÁŇ, Peter – FERRO, Martin – RUBIN, Andrea (2021): Dimensions of trust in different forms of science communication: the role of information sources and channels used to acquire science knowledge. In: *JCOM* 20 (03), A08.
- BROWN, E. Molly – ESCOBAR, M. Vanessa – LOVELL, Heather (2012): Communicating the Needs of Climate Change Policy Makers to Scientists. In: Netra Cethri. *Human and Social Dimensions of Climate Change*. Arizona State University. ISBN: 978-953-51-5018-3
- BOSETTI, Valentina – WEBER, Elke – BERGER, Loïc (2017): COP21 climate negotiators' responses to climate model forecasts. *Nature Clim Change* 7 (304). <https://doi.org/10.1038/nclimate3256>
- BUCCHI, Massimiano – TRENCH, Brian (2014). *Handbook of Public Communication of Science and Technology*. Routledge: London. ISBN 9780367483128
- BURTON, Ian – MALONE, Elizabeth – HUQ Saleemul (2005). *Adaptation Policy Frameworks for Climate Change: Developing Strategies, Policies and Measures*. Cambridge University Press: Cambridge.
- DZIMINSKA, Margolzata – MENDOZA-POUDEREUX, Isabel – PELLEGRINI, Giuseppe Pellegrini – ROWLAND, Jussara (2021): Climate change and public perception. Citizens' proposals for better communication and involvement. In: *JCOM* 20 (03), A08.
- EDWARDS, N. Paul (2010). *A Vast Machine Computer Models, Climate Data, and the Politics of Global Warming*. Cambridge MA: MIT Press. ISBN: 978-0-262-01392-5.
- EUROPEAN UNION (2019). *Special Eurobarometer 490 - Climate Change*. Bruxelles, Belgium. URL: <https://www.buildup.eu/en/practices/publications/special-eurobarometer-490-climate-change>.
- FILČÁK, Richard (2016). Slovakia and the landscape of climate change policies: drivers, barriers and stakeholder analysis. In: *Prognostické práce*, 8 (01), 5-22.
- GREENWOOD, Mary Rita Cooke – RIORDAN, Donna Gerardi (2001). Civic scientist/civic duty. In: *Science Communication* 23 (1), 28-40. <https://doi.org/10.1177/1075547001023001003>.
- HAGEN, Bjoern (2016). *Public Perception of Climate change. Policy a communication*. Routledge: New York. ISBN: 978-1-315-75855-8
- IPCC, 2014. *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland.
- KINKG, Nigel – BROOKS, Joann (2018). Thematic analysis in organisational research. In: *The SAGE handbook of qualitative business and management research methods: methods and challenges*. Ed. by C. Cassell, A. L. Cunliffe and G. Grandy. Thousand Oaks, CA, U.S.A.: SAGE Publications, 219-236. <https://doi.org/10.4135/9781526430236>.

- KOLLMUSS, Anja – AGYEMNA, Julian (2002). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? In: *Environmental Education Research*, 8(2), 239-260.
- MCNEAN, A. Gordon – HENEGVEL, G. Henry (2000). Communicating the science of climate change: A mutual challenge for scientists and educators. *Canadian Journal of Environmental Education*, 5(1), 9-23.
- MOSER, S. C. 2016. Reflections on climate change communication research and practice in the second decade of the 21st century: what more is there to say? In: *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 7 (3), 345–369. <https://doi.org/10.1002/wcc.403>
- NIELSEN, Kristian Hvidtfelt – KJAER, Carsten Rahbæ – DAHLGAARD, Jørgen (2007). Scientists and science communication: a Danish survey. In: *JCOM* 06 (01), A01. <https://doi.org/10.22323/2.06010201>.
- OCKWELL, David – WHITMARSH, Lorraine – O'NEILL, Saffron (2009). Reorienting climate change communication for effective mitigation: Forcing people to be green or fostering grass-roots engagement? *Science Communication*, 30(3), 305-327. <https://doi.org/10.1177/1075547008328969>
- ORESQUES, Naomi (2018). The scientific consensus on climate change: How do we know we're not wrong? In: Elisabeth A. Lloyd, Eric Winsberg. *Climate Modelling*, Palgrave Macmillan: Cham, 31-64. ISBN 978-3-319-65058-6.
- PAPOULIS, Dimitrios – KAIKA, Dimitra – BAMPATSOU, Christina – ZERVAS, Efthimios (2015). 'Public Perception of Climate Change in a Period of Economic Crisis'. *Climate* 3 (3), pp. 715–726. <https://doi.org/10.3390/cli3030715>
- PFISTERER, Andrea – PASCHKE, Melanie – PASOTTI, Jacopo (2019). Communicating science through the media. Ed. by M. Paschke and M. Dahinden. *Engaging in the science-policy dialogue. Workbook 3*. Zurich, Switzerland: Zurich-Basel Plant Science Center. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000314920>.
- PITTOCK, A. Barrie (2009). *Climate Change: The Science, Impacts and Solutions*. London, UK: Earthscan. ISBN 9781844076482
- ROSE, M. Kathleen – MARKOWITZ, M. Ezra – BROSSARD, Dominique (2020). Scientists' incentives and attitudes toward public communication. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences* 117 (3), 1274-1276. <https://doi.org/10.1073/pnas.1916740117>.
- SCHERAGA, Joel – EBI, Kristie – FURLOW, Julie – MORENO, Alvaro (2006). From science to policy: developing responses to climate change. In: McMichael AJ, Campbell-Lendrum D, Corvalan CF, Ebi KL, Githeko A, Scheraga JD, et al., eds. *Climate change and human health: risks and responses*. Geneva, Switzerland: WHO/WMO/UNEP; 237-66.
- SOMERVILLE, C.J. Richard – HASSOL, Susan Joy (2011). Communicating the science of climate change. *Physics Today*, 64(10), 48-53.
- ZHAO, Jiaying (2017). Influencing policymakers. In: *Nature Clim Change*, 7, 173-174. <https://doi.org/10.1038/nclimate3215>

ZUZANA MÉSZÁROSOVÁ-LAMPLConstantine The Philosopher University in Nitra, Nitra, Slovak Republic
Forum Minority Research Institute, Šamorín, Slovak Republic

The Emergence of the First Post-November System of Hungarian Political Parties in Slovakia¹

The so-called post-November system of Hungarian parties in what was then Czechoslovakia was established after the change in the political system in November 1989 and in the first months of 1990. It consisted of three political entities: Independent Hungarian Initiative, Hungarian Christian Democratic Movement, and the movement Coexistence. Although they distanced themselves from using the word “party” in their name, they truly were political parties that ran for parliamentary representation in the first free elections in June 1990 at the time representing the Hungarian community of more than 500 000 members in Slovakia. In her study, the author describes many hitherto unknown circumstances of the origin of these parties. In addition to contemporary documents, media appearances and other sources, the study also relies on commemorative interviews with party representatives.

Keywords: Independent Hungarian Initiative, Hungarian Christian Democratic Movement, Coexistence

Introduction

In the last parliamentary elections in the Slovak Republic, which took place on 29 February 2020, for the first time in 31 years, Hungarians do not have their own parliamentary representation in Slovakia, as neither Most-Híd (from the Slovak and Hungarian words for “bridge” – translator’s note) nor the Party of the Hungarian Community-Hungarian Community Co-operation exceeded the 5% electoral quorum. This electoral failure was largely due to the quarrels of Hungarian political entities, the origins of which are linked by several analysts to the secession of Béla Bugár, then chairman of the Party of the Hungarian Community, and several other members of the party, and to the subsequent establishment of a new party Most-Híd in 2009. However, the contradiction of some political principles and opinions of Hungarian political representatives in Slovakia was already present in the years 1989-1990.

¹ The Author gratefully acknowledge the contribution of the Slovak Research and Development Agency under the project APVV-20-0336 Transformations of the Community of Hungarians in Slovakia over the Last Hundred Years, with Special Emphasis on Their Everyday Culture. This article was also funded by the VEGA Scientific Grant Agency of the Slovak Academy of Sciences and The Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic: The Image of the “Other” in post-1989 Slovak politics (Obraz “Iného” v slovenskej politike po roku 1989), No. 2/0046/19. The study is based on the author’s book: *Začiatky polarizácie – The Beginnings of Polarization*. Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Katedra politológie a euroázijských štúdií VEDA, vydavateľstvo SAV Bratislava 2021

In this study, we focus on the circumstances, conditions, and background of the emergence of the post-November Hungarian political elite in Slovakia. This is important because they partly shed light on the existing differences in the political identity of Independent Hungarian Initiative, Coexistence, and Hungarian Christian Democratic Movement from the outset. In addition to historical works and chronologies, contemporary and later thematically relevant sociological research and public opinion research, party programs, archival materials, politicians' statements and contemporary press published in the Hungarian language in Slovakia, the study also relies on commemorative interviews with party representatives.

The circumstances of the foundation of Hungarian political parties in Slovakia

The first representative of the Hungarian political elite in Slovakia – and at the same time the first political movement for a change in the political system in Czechoslovakia – was Independent Hungarian Initiative, in Slovak *Maďarská nezávislá iniciatíva* (MNI) and in Hungarian *Független Magyar Kezdeményezés*. It was founded on 18 November 1989. It was thus the first systemic political movement, as the Czech Civic Forum (*Občanské fórum* OF) and the Slovak Public Against Violence (*Verejnost' proti násiliu* VPN) were established a day later, on 19 November 1989. The circumstances of the foundation of MNI were also interesting. Lajos Tóth, a well-known Hungarian teacher working in Šala, the founder of the *Vörösmarty Klub* educational association, celebrated his 50th birthday on 18 November 1989 and on this occasion he organised a scientific conference entitled *The Existential Status of Hungarian Intelligence in Czechoslovakia* with a friendly meeting for 130 invited guests. After this conference, a smaller company gathered in the apartment of Károly Tóth and Eleonóra Sándor, who also spoke at the conference, and together they founded MNI. The founding members of MNI came from the Committee for the Protection of the Rights of the Hungarian Minority in Czechoslovakia, the Rescue Group of Hungarian Schools, Iródia, Erté Studio, the Hungarian Pen Club in Czechoslovakia, and the members also included the leading figures in student movements in the 1960s.² As for the name of the movement, the term “independent” did not refer to nationality and did not mean distancing from Czechoslovakia or the Slovaks, but it expressed independence from the authorities and structures (Ildikó Haraszti: *Mi nem autonómiára törekszünk!* 1989). In its Statutes of 24 February 1990, MNI declared: “... *it wishes to be a continuation of all the political, social, and individual efforts that have represented independent, autonomous thinking and attitudes toward the arbitrariness of power in recent decades*” (*A Független Magyar Kezdeményezés Alapszabályzata* 20216). The name of Independent Hungarian Initiative is also interesting in that the Slovak name does not match the Hungarian one, as the literal translation in Slovak should be Independent Hungarian Initiative (*Nezávislá maďarská iniciatíva*) instead of Hungarian Independent Initiative (*Maďarská nezávislá iniciatíva*), whereas the English variant

² Ezt tettük – ezt akartuk (We did this – we wanted this), <https://leveltar.adatbank.sk/?p=101191>. Iródia was a creative workshop for young writers established in 1983 in Nové Zámky. Erté Studio was founded in 1987 as an experimental art association, also in Nové Zámky.

of the name is identical to the Hungarian one. However, we were unable to find out the cause of this etymological curiosity: the addressed protagonists of MNI stated they did not remember why this was the case.³

According to Károly Tóth's recollections, it was very important *“that at that time we acted as an organised force, as an independent institution. This also had a decisive influence on the further development of events. The first week determined the distribution of political forces. Without MNI, the whole process would have taken place without the participation of the Hungarians. However, this meant that the Hungarians were not only involved in the whole process, but we were also able to perform with reasonable weight in the demonstrations”* (Popély – Simon 2009, p. 733). MNI was registered by the Slovak Ministry of the Interior and the Environment on 19 February 1990 as a political movement under the Political Parties Act adopted on 23 January 1990 (Popély – Simon 2009, p. 434).

The second entity of the emerging system of Hungarian parties, Hungarian Christian Democratic Movement (Maďarské kresťanskodemokratické hnutie MKDH) was founded on 18 January 1990 according to the registration in the application submitted to the Ministry of the Interior (K. Cséfalvay 1995, p. 32),⁴ and the Slovak Ministry of the Interior and the Environment registered it as a political movement on 19 March 1990 (K. Cséfalvay 1995, p. 33).

The third Hungarian political entity was the political movement Coexistence (Együttélés-Spolužitie-Wspólnota-Soužití), which was officially registered by the Ministry of the Interior of the Czech Republic on 27 February 1990 and the Ministry of the Interior of the Slovak Republic on 1 March 1990. However, the unofficial origin of the movement seems to be of an earlier date, as the program statement of the preparatory committee of the political movement Coexistence was published in the daily Új Szó⁵ as early as 7 February 1990. The name Coexistence was to emphasise the coexistence of different nationalities, based on *“patience, forgiveness, mutual respect, mutual knowledge of culture and language. Without equality, parity and law, normal*

³ One more curiosity: one undated document, probably from 1991, mentions a play on words regarding the party name FMK (MNI), which is translated as follows: *“Our motto is Youth (Fiatalság), Quality (Minőség), Consistency (Következetesség), thus FMK.”* Ezt tettük – ezt akartuk (We did this – we wanted this), <https://leveltar.adatbank.sk/?p=101191>.

⁴ Various events (or at least different names) are associated with this date. On 2 November, an appeal entitled *On the Organization of Hungarian Christian Democratic Clubs*, signed by Rudolf Hamerlík and László Rajczy, was published in the daily Nap (which was published by MNI), stating that an organising committee of the Hungarian Christian Democratic Clubs had been set up in Bratislava that day. However, according to one of the founders of MKDH, Gábor Agárdy, (Agárdy, K. Cséfalvay 1995, p. 35, and Új Szó, April 20 1990), the Temporary Regional Organising Committee of Hungarian Christian Democratic Movement was established on that day. But neither Hamerlík and Rajczy nor Agárdy mention the establishment of MKDH. At the same point, Agárdy writes a few lines below that *“on 18 January, we set out to wake up the Hungarian Christian people from their deep sleep...”*, however, it cannot be inferred that this means not only the creation of a temporary committee but also the establishment of MKDH. The first chairman of MKDH, Kálmán Janics, also mentioned 18 January, when at a meeting in Bratislava *“the goal is to establish Hungarian Christian Democratic Clubs”*, but he already emphasised the need to establish an independent Hungarian Christian Democratic movement. *“At the time, I still had the impression that the majority (...) only supported the idea of clubs. However, the situation changed, the supporters of an independent Hungarian organisation founded Hungarian Christian Democratic Movement with the support of a large majority”* (Janics 1995, p. 11). Although he does not state whether it happened on the same day, i.e. 18 January, depending on the context, this can be understood and it also follows from the application for registration submitted to the Ministry of the Interior.

⁵ The only existing daily in printed form in Hungarian in the Slovak Republic has been published since December 1948.

coexistence is not conceivable. Let political and social norms of coexistence be created on the basis of common interests linked to common residence. Let the basis of coexistence be general autonomy.” (Együttélés Politikai Mozgalom a Demokráciáért és a Nemzeti Kisebbségek Jogaiért 1994, p. 4)

Why movements, why not parties?

It will not be out of place to take a moment and look at these names anxiously circumventing the term “party”, as it is contradictory that, although they called themselves movements, they behaved like parties. In this respect, a distinction must be made between MNI on the one hand and Coexistence and MKDH on the other.

Coexistence and MKDH were established after the adoption of Act no. 15/1990 Coll. on political parties, which made it possible to establish not only political parties but also political movements. In § 8 of this Act we can read about political movements that “*political movements (groupings) may be established as legal entities for electoral and other political purposes. They can bring together political parties and social organisations, as well as citizens*” (Law no. 15/1990 Coll.). Coexistence and MKDH were not groups of political parties or social organisations, but of individual citizens, which is also typical of political parties. So in this sense, and according to the wording of the Act, both political entities can be considered both political movements and political parties, so the dilemma persists. The situation is different if we start from the most general political-sociological definition of a political party and a political movement. According to this definition, a political party is a formal organisation of persons whose object is to seize and subsequently maintain power through that party and who use that power alone or in coalition with other parties to promote the collective as well as individual interests and goals of the party and its members, and also to promote the interests of the social groups represented by the party (Sopóci 2002, p. 77). The socio-political movement is one of the forms of collective behaviour, it is a joint organised activity of individuals, groups and/or organisations in order to help or prevent some social change (Sopóci 2004, p. 95).

Coexistence and Hungarian Christian Democratic Movement were thus, although they referred to themselves in their name as movements, in this sense political parties that clearly pursued party goals from the very beginning: they wanted to participate in the first free parliamentary elections and reach the top of the Czechoslovak political institutional system. To this end, less than two weeks after the founding of MKDH, they formed an electoral coalition.

Independent Hungarian Initiative was formed before the adoption of the Political Parties Act, when there was no legal possibility to establish political parties. However, the fact that it originated as a movement was not only due to the lack of a legal possibility to establish a political party. In the beginning, it was truly a movement, its structure and activity was a typical example of a movement with political ambitions. This is evidenced from the statement of MNI representative László Gyurovszky from December 1989 about the structure of MNI: “*The groups created by MNI are not in a hierarchical relationship with the Coordinating Committee. We only want those who support our goals to act in the spirit of declaring our principles. They will not receive*

instructions from us on what to do. We can only tell them to get involved in the democratisation process.” Regarding the membership in the movement, he stated: *“At present, everything is only temporary. What is now applies only to the transitional period that should last until our first General Assembly. We consider our members to be those who agree with the Declaration on the Principles of MNI, which we published on Wednesday in our information material, and our supporting members to be those who have not signed it but support the activities of the platforms of Civic Forum and Public Against Violence”* (Ildikó Haraszti: *Mi nem autonómiára törekszünk!* 1989, p. 4).

It did not take long and after the initial “freedom of structures”, MNI actually transformed into a political party, not only formally by being registered by the Ministry of the Interior, but also regarding its very nature, since it had similar goals as Coexistence and MKDH. Károly Tóth, a spokesman for MNI, did not explicitly say in his statement for the daily *Nap* on 9 February 1990 that MNI was a political party, but it was clear from his words as well as the fact that MNI had party ambitions from the very beginning: *“Some grouping, an initiative or movement becomes a political party when it wants to pursue its political goals and to get members to parliament for that purpose. Independent Hungarian Initiative has always admitted to this goal; it has never been disputed! Even now, during the co-optation⁶ of Members of Parliament, we have made every effort to place new ones in the positions of the resigning Hungarian deputies. (...) We were able to place Hungarians in the positions of deputies of Hungarian nationality”* (Karsay 1990, p. 3).

Thus, as far as Hungarian political entities are concerned, they were parties despite their name, they functioned as parties, yet they avoided being called parties, because at the time the word “party” meant the Communist Party, from which they wanted to distance themselves at all costs. In relation to MNI, this is confirmed by several contemporary witnesses: *“At that time, MNI began to function essentially as a political party. We knew about it, but we did not want to admit it either, because everyone called for a pluralistic system, but the notion of the term ‘party’ was identified with the notion of the communist party. This play on the movement resulted from this”* (Tóth Károly, Popély – Simon 2009, p. 737). According to one of MNI spokesmen Péter Hunčík, *“the term ‘party’ had such a pejorative meaning that a normal person could not accept it”* (Hunčík Péter, Popély – Simon 2009, p. 276). Lajos Grendel, another MNI spokesman, recalled this: *“I envisioned ours as a civil rights movement similar to Charter 77⁷. By no means as a political party. After all, then everyone seemed to avoid it in some way. (...) The word ‘party’ had bad acoustics”* (Grendel Lajos, Popély – Simon 2009, p. 136). Another MNI spokesman, László Szigeti, hinted at another important point, namely that, as far as party affiliation was concerned, it was, so to speak, “occupied” in the case of Communist Party members who joined

⁶ The co-optation meant the exchange of communist members of parliaments – the Federal Assembly and the Slovak National Council – for members of emerging political parties and independent candidates. This process took place on the basis of Act no. 183/1989 of 28 December 1989 and Constitutional Act no. 14/1990 of 23 January 1990. The co-optations took place from December 1989 to February 1990. As a result of the co-optations, the Communist Party lost a majority in the Federal Assembly and also in the national parliaments.

⁷ Charter 77 was an informal civic initiative in Czechoslovakia, which was established in December 1976. The document with the Declaration of Charter 77 drew attention to the violation of civil and political rights in Czechoslovakia.

MNI. *“The fact that there were many partisans there (in Károly Tóth’s apartment at the creation of MNI – author’s note) played a part in the fact that Karcsi Tóth, with his idea that a party should be founded, remained almost alone, because most did not like it. This is deep psychology. Because – and I would like to remind you that it could have hit a sensitive point at the time – it was inconceivable, even legally insurmountable, that you were suddenly a member of two parties. Moreover, completely unethical. Even today, it is considered unethical to be a member of two parties. And at the time, it was unpredictable, because who could have predicted that a few days later, me and Grendel would join in. When about twenty intellectuals withdrew from the party, both in protest and in order to show some model of how to do it. When they read our names in Bratislava on the square, (...) with many other well-known names, and we were in the top twenty, who passed our party credentials. It could have been on about 20-22 November. There were about a hundred thousand people chanting ‘long live’ after reading each name”* (Szigeti László, Popély – Simon 2009, p. 646).

Miklós Duray, the founder and chairman of Coexistence, thought the same. When asked why Coexistence is “just” a movement and not a party, he answered: *“We thought that the Hungarians, as well as other nations, lived in the part of Europe where the one-party system ruled, so they could sober up from ‘partisanship’. That is why we have decided to set up a political movement in order to organise the lives of national minorities more successfully. Of course, if the majority of the supporting membership wishes, Coexistence can be transformed into a party at any time”* (Miklósi 1990, p. 2).

The founders of MKDH also probably wanted to avoid the term “party” when, in point 8 of their program published in March 1990, they declared with an exclamation mark that *“our movement is not a political party!”*, although the same program stated in point 9 that *“individual movements and political parties organise the participation of people in the administration of the state”*, which practically means acknowledging the party character of MKDH – it pursued exactly the same goal, in terms of Christian understanding of public life, according to which it is the duty of believers to *“unify their civic activities in the interests of the best possible public good”* (point 7 of the agenda).

The parties were built on different social groups

From the point of view of shaping political identity and future mutual relations, it was crucial that these three political parties were built on the basis of different social groups. MNI was formed in a revolutionary atmosphere mainly from the circles of young members of the intelligentsia (among them several former members of the Committee for the Protection of the Rights of the Hungarian Minority in Czechoslovakia⁸) and university students. Its local groups were formed after the establishment of MNI, that is, after November 1989, and were usually founded by those who were in opposition to the communist regime, including its local representatives.

⁸ On 28 December 1989, the Committee for the Protection of the Rights of the Hungarian Minority in Czechoslovakia issued a statement suspending its activities due to the changed political situation (Popély – Simon 2009, p. 789).

Especially at the beginning (before the establishment of MKDH and Coexistence), many joined MNI, whose number of members was gradually increasing.⁹ However, it did not have a ready-made, even pre-existing mass base, such as Coexistence, and partly also MKDH, i.e. it did not have its “predecessor organisations”. In the words of Károly Tóth, MNI was built on its own and “never needed help in organising itself. It did not need to be organised by any other organisation, and it did not have to turn to the pastors to fill the reverent silence of the churches with political agitation” (Tóth 1990, p. 5). He was alluding to Csemadok¹⁰ and the Church helping the other two Hungarian political entities. But according to the Secretary General of the Csemadok Regional Committee, Sándor Neszméri, “Csemadok has provided initial assistance to all domestic Hungarian associations and movements so that they can stand on their own two feet. Csemadok’s district committees were also among the organisers and supporters of rural groups and MNI cells, but we also helped them centrally” (Miklósi 1990, p. 2). However, it seems that MNI did not really want to rely on Csemadok: “As far as Csemadok is concerned, we have drawn a sharp line between culture and politics, because merging them harms both. Therefore, we did not even try to build our movement on the basis of Csemadok or its functioning mechanism, it would be contrary to our above-mentioned principle and we would consider it unfair” (Szilvássy 1990, p. 4).

In terms of the existence of MKDH’s predecessor organisations, it represented a transition between MNI and Coexistence. According to then-MKDH chief adviser Péter Püspöki Nagy, “the Christian Democratic Movement emerged from a strongly religious background, (...) the previous period of prohibiting religion, the direction of the orientation of a society devoid of a political regime that restricted freedom of religion, were the framework in which MKDH was actually founded” (Popély – Simon 2009, p. 537). Prior to the founding of MKDH, an appeal was published on 30 December 1989 in the daily Új Szó to the “Hungarian-speaking Christian population of Czechoslovakia”, in which, among others, well-known Hungarian intellectuals (e.g. at the time the very popular writer Katalin Ordódy) called for the establishment of Hungarian Christian Democratic clubs (MKDK) based on the model of Slovak Christian Democratic clubs. However, as Gábor Agárdy, one of the founders of MKDH, writes, there were already local Christian-based groups formed by believing citizens before 1989, meaning that “the No-

⁹ According to a report from the MNI press conference held in Bratislava on 6 December 1989, it had several thousand members at the time, especially in south-western Slovakia (Alapelvek és célok 1989, pp. 1–2). In an interview with the daily Új Szó in February, MNI spokesman Károly Tóth answered a question about the number and composition of MNI membership: “It is necessary to say goodbye to the idea that the strength of a party or political movement is in the number of members. (...) I do not intend to answer the question of how many members we have, because I think that is the internal matter of our movement. Our movement is very strong in the West and Central Slovakia region. We still have work to do in the east. After all, the fact that our movement in the vicinity of Košice and Medzibodrozie was less successful than elsewhere can be due to the malicious twisting of our discussions with the Csemadok leadership. When we warned Csemadok against political involvement, some people there explained it as saying that we want to liquidate Csemadok.” (Szilvássy 1990, p. 4). According to information in Szabad Kapacitás, in January 1990 MNI had 34 local organisations (Szabad Kapacitás, 1990/1, p. 8).

¹⁰ It was a mass organisation in support of cultural activities, founded in 1949. Its name in translation at that time meant Czechoslovak Hungarian Workers’ Cultural Association (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete in Hungarian). It also exists today under the name Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség – Csemadok (Hungarian Social and Cultural Association of Slovakia in translation).

vember 1989 change did not reach people who professed Christian ideas completely unprepared. There were already smaller groups that maintained contacts, albeit not political, but religious, indeed, without any higher organisation” (Agárdy, K. Cséfalvay 1995, p. 23). Another Christian intellectual, László Gyurgyík, points to the previous existence of these groups, too: “*The background was formed by parish circles, acolytes who think to some extent similar to intellectuals, priests, etc.*” (Popély – Simon 2009, p. 154). So they were real existing groups, but they did not have a mass character and were not formally organised, as Péter Püspöki Nagy states “*(...) that they had to be organised, that was because these people were not used to organising themselves, but there was a willingness in them, there was such an intention*” (Popély – Simon 2009, p. 537). The appeal for establishing clubs was successful, and these partly pre-existing, partly emerging clubs associating mostly Catholics¹¹ later formed the membership base and circle of MKDH supporters (Reformed Christians joined the movement Coexistence more often).¹² The number of basic organisations of the MKDH gradually increased: in 1990 it had 189 basic organisations and in 1994 already 308 (K. Cséfalvay 1995, p. 199). Membership consisted of people of different age, education, and social status.

Unlike MNI and MKDH, the movement Coexistence was built on the basis of the finished, already existing mass organisation Csemadok. In the period between November 1989 and the founding of Coexistence, the Forum of Hungarians in Czechoslovakia (FHCZ) played an important role in terms of the establishment of Coexistence. Its leader, László Dobos – who, in accordance with a program statement (A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetségének programnyilatkozata 1989, p. 6). adopted at an extraordinary meeting of the Central Committee of Csemadok on 6 December 1989, was rehabilitated together with other members of the Presidium expelled after 1968 and elected honorary chairman of Csemadok – proclaimed on 11 December 1989: “*We were established a few days later (after MNI – author’s note) on the basis of ‘thirty-three’. (...) In February of this year, we prepared documentary material on the situation of the Hungarian national minority in Slovakia, together with proposed solutions.*”¹³ *There were thirty-three of us who have signed this document, hence the name. At the time, thirty-three signatories testified about their openness, determination, and sense of responsibility, at a time when the signing of such materials was not praised but persecuted. It was the moral basis on which we built when creating the Forum of Hungarians in Czechoslovakia. So the start and the*

¹¹ This does not mean that Catholics preferred only MKDH. Péter Püspöki Nagy remembers this: “*The other Hungarian parties, of course, set different goals and there were several who had to consider that from the offer of the three parties that existed at the time, which they should prefer*” (Popély – Simon 2009, p. 538).

¹² On 16 February 1990, bishop Jenő Mikó of the Reformed Church met with Csemadok leaders László Dobos, Rezső Szabó and Zoltán Sidó, who “*reported on the resolutions adopted at the special meeting of the Central Committee of Csemadok on 6 December 1989 and said, among other things, that they considered meeting the cultural needs of believers to be one of the important tasks. In the future, representatives of the Reformed Church and the Reformed Christian culture cannot be missing among the leaders of the Csemadok clubs. Both parties agreed on the need for the political movement Coexistence*” (A református egyház és a Csemadok 1990, p. 1). Subsequently, Mikó was included in the ballot list of the Coexistence-MKDH electoral coalition as a candidate for Coexistence in the first free parliamentary elections and won a mandate as a member of the Slovak National Council.

¹³ The material was handed over to the highest Slovak party leadership on 6 February 1989, and contained proposals in the areas of politics, law, scientific life, education, and language use (Popély – Simon 2009, s. 784).

impulse came from the ‘thirty-three’ and I emphasise once again that this is a moral impulse, a community. (...) No, there is no program link with Csemadok. The temporary administrative committee of our Forum is located here. I am not saying we are against Csemadok, or that we are fighting or we have fought against it. We are based on a different basis, but we will certainly find some points of contact with it. (...) Our intentions naturally and over time consciously follow the year 1968, the experience and lessons learned from it. We want to create such a society, a union in which every humane, democratic mind-set and intention can have its place. It is therefore a movement with a wide-open gate, with a wide bank. It emerged and was formed from the experience of 1968 also because the only union we had in 1968 was Csemadok. It thus represents only a certain point, a one-celled opportunity to organise, to connect. We were established to have an organisation that is flexible, simply a discussion forum, where there is room for diverse views, the creation of a program and, where necessary, the opportunity to organise at a higher level” (A demokrácia és nemzeti kisebbségünk esélyei 1989, pp. 5–6). At the same time, to the question of whether he means a political party, Dobos answered the following: “I do not mean a party, I mean a social formation fully on a moral basis, which thinks in the intentions of minority being, of course, within the existing society and democracy, and if elections took place, this organisation could have its candidates, but not as a political party, but as a social organisation, formation. At least that is how we think so far.”

However, a few days later, on 15 December 1989, the published program statement of the Forum of Hungarians in Czechoslovakia testifies that Csemadok and FHCZ practically overlapped: *“The Forum of Hungarians in Czechoslovakia (...) identifies with the program statement of the renewed Central Committee of Csemadok and hereby declares that in the future it will operate as a free stream of ideas, a discussion forum and an expert design group within Csemadok. We want to apply the Public Against Violence program and our own national program to our conditions and put it into practical life in the environment of our people by calling on Csemadok members to establish the Forum of Hungarians in Czechoslovakia within their basic organisations. The local discussion forums are to deliver their proposals to the Central Committee of Csemadok, from which they will be taken over – for the purpose of their processing – by the individual expert groups of the Forum of Hungarians in Czechoslovakia” (A Csehszlovákiai Magyarok Fórumának programnyilatkozata 1989, p. 4).*

Shortly afterwards, on 6 January 1990, the Presidium of the Central Committee of Csemadok met in Senec. According to a report by the daily Új Szó, *“on the second day, Miklós Duray¹⁴ attended the Presidium meeting for the first time, returning from a one-year study visit abroad in mid-December. (...) Following an exchange of views, an opinion was adopted to ensure that Csemadok functioned as a cultural, interest, and social organisation in the future.¹⁵ (...) There was also agreement that in a radically changed domestic political situation, and especially in view*

¹⁴ Miklós Duray was one of the rehabilitated on 6 December, and subsequently became a member of the Presidium of the Central Committee of Csemadok.

¹⁵ Zoltán Sidó, the chairman of Csemadok, confirmed this on 12 January 1990: *“Csemadok will continue to be a social organisation that will focus on enlightenment and educational activities and will support the various amateur artistic activities of the Hungarians. We would like to cooperate with civic initiatives that set humane, democratic goals.” (Új Szó, 12 January 1990, p. 1).*

of the forthcoming new laws to be adopted in the near future, it will be necessary to establish a party in a pluralistic society to create and defend the equality and collective rights of national minorities living in our society, and the economic and social development of the mixed regions and the creation of conditions for education in the mother tongue will be put at the forefront of the program” (Kétnapos tanácskozás a Csemadok helyzetéről és jövőjéről 1990, pp. 1–2). They meant Coexistence, as evidenced by the words of László Dobos on the XV. Extraordinary National General Assembly of Csemadok on 9 March 1990 (László Dobos: *Mi az, amit számunkra hozott az idő?* 1990, p. 7): *“The political movement Együttélés (Hungarian for Coexistence – translator’s note) is organised. One of the initiators of the movement is Csemadok, our union also participates in organisational preparation. It is a strange idea for me to force this movement on our union, even with a single gesture. It is the sovereign right of each member of Csemadok to consider which party they will join. Nevertheless, I feel the need to express my support for the organisation of the political movement Együttélés. I am in favour of this movement and I intend to support it. (...) I ask the members and the organisation of Csemadok to support and assist the political movement Együttélés.”*¹⁶

On 7 February, the program statement (Együttélés Politikai Mozgalom a Demokráciáért és a Nemzeti Kisebbségek Jogaiért 1990, p. 4) of the preparatory commission of the political movement Coexistence led by Miklós Duray was published in the daily Új Szó. Two days later, on 9 February, at a meeting of the Presidium of the Central Committee of Csemadok, *“Miklós Duray, a member of the Presidium, briefed the leadership on the goals of the political movement Együttélés. The Presidium of the Central Committee of Csemadok welcomes the establishment of this movement, as ordinary members have previously spoken out in favour of the need for a political party or movement that aims at the political representation of national minorities. The Presidium assessed positively that the formulation of the program statement of the political movement Együttélés was based on the Final Act of the Helsinki Conference, the final document of the Vienna CSCE follow-up meeting, and other documents of international conferences on human rights. The Presidium of the Central Committee of Csemadok also supports the political movement Együttélés on the basis of its own program statement, and since support for or membership in the political movement is not incompatible with membership in Csemadok, Hungarians in Czechoslovakia can be members of both”* (A Csemadok KB Elnökségének állásfoglalása 1990, p. 1; Együttélés Politikai Mozgalom a Demokráciáért és a Nemzeti Kisebbségek Jogaiért 1990, p. 4). Miklós Duray also confirmed this in an interview in February 1990: *“Our contacts are problem-free, because the political composition of Csemadok members is identical with the political structure of the Hungarian minority in Czechoslovakia. Coexistence also works with this political selection. If a Hungarian in Czechoslovakia is a member of Csemadok, he can easily be a member of a political party or even several political movements.”*¹⁷ I emphasise this

¹⁶ Cf. *“Csemadok realised that they could not immediately transform into a political party, because at that moment they would cease to be a cultural organisation and lose state support. So they informally decide to provide massive help to form a Csemadok-based party, and that party was Coexistence”* (Popély – Simon 2009. s. 516).

¹⁷ The use of the term “party” and then “political movement” was probably not a matter of chance here, as membership in several political movements at the same time is not mutually exclusive, which is not the case for party membership (cf. László Szigeti’s statement on this issue). Miklós Duray was concerned in a way that, shortly before on 30 January 1990,

because we must realize: if the Hungarians in Czechoslovakia do not support those political parties and movements whose goal is their concrete political representation and fight for their collective rights, they will be pushed to the margins of not only political but also social life. Csemadok's promise to support Együttélés in the election campaign is therefore encouraging" (Péter Miklósi: Interjú Duray Miklóssal 1990, p. 2).

Coexistence was thus built on the finished structures of Csemadok.¹⁸ However, it welcomed anyone who considered it important to defend the rights of national minorities, including those who initially sympathised with MNI but later switched to Coexistence.¹⁹

Parties were based also on a really existing need

Several authors emphasise that post-socialist political parties were not built from bottom-up, but were founded by politicians, originated as projects of political elites and began to determine the direction of public discourse together with the media (Szomolányi 1999). As for the Hungarian political entities in Slovakia, MNI as well as Coexistence were built from top-down as elite projects, but at the same time we can register signs of building from bottom-up.

Since at the beginning of the revolutionary events the demand for change in society was very strong – regardless of the fact that people imagined the change differently, or even many did not even have an idea of what it would actually mean (from contemporary research and the press of the time, it can be concluded that people wanted democracy in the first place), the political force that set it first as its goal, was based on a really existing need (which it itself generated considerably) – in this sense, it was built (also) from the bottom. On the Hungarian side, this political force was MNI. Many followed it because it was the first, because it was the “systemic” force that the people joined in to demonstrate their opposition to a regime they considered totalitarian. However, not everyone identified with the liberal aspects of the political values declared by MNI; they were already a project from the top. It is also clear that they often signed up only

he became a member of the House of Peoples of the Federal Assembly at the suggestion of MNI (Popély – Simon 2009, s. 789), but at that time neither MNI nor Coexistence were officially registered as political parties.

¹⁸ This does not mean that every member of Csemadok also became a member of Coexistence. Some sympathised with Coexistence, others with MNI or MKDH. However, even before the founding of Coexistence, there were reservations about the relationship between Csemadok and MNI, which anticipated later conflicts between the leaders of MNI and Coexistence. For example, on 15 January 1990, the Csemadok district organisation in Nové Zámky and the local MNI organisation issued a joint statement asking what concerns the population of Hungarian nationality in the district and immediately responding to it: saying in the first place that there was a “*lack of creative cooperation between the Csemadok Central Authority and representatives of MNI*” (Új Szó, 15 January 1990, p. 4).

¹⁹ In the mentioned document, the members of Csemadok and MNI in Nové Zámky, referring to the fact that “*Hungarians in Czechoslovakia are often accused of nationalism and irredentism due to legitimate reference to national problems*” and that “*representation of nationalities in the federal government was not realised*”, wanted to convince “*progressive Slovak forces that we do not want to secede from Czechoslovakia*” and declared that “*at present in MNI (as an organic part of VPN) we see the greatest political power and the greatest opportunities to secure democracy and within it national interests*” (Új Szó, 15 January 1990, p. 4). This was before the establishment of Coexistence and MKDH, when there was only one possible alternative from the Hungarian side, i.e. MNI. In addition to the cited statement, however, the first signs of disappointment from MNI and VPN with regard to national issues have already begun to appear.

formally: they took it as a “ticket” to the new system and many just “turned their coats” (which was not only the case for those who joined MNI).

As far as Coexistence was concerned, the political value system presented by it from the beginning, the central idea of which was the defence of minority rights, was more comprehensible and acceptable to most Hungarians. The Slovak-Hungarian contradictions, which appeared as early as December 1989 and fully developed in January 1990, evoked in them an increasingly acute need to defend minority rights and an increasingly intense feeling that Coexistence really builds on real existing needs. This means that both MNI and Coexistence were built in part from the bottom. At the same time, both parties had their own, clear political ideas created from the top, which they tried to spread more or less successfully, depending on how these ideas coincided with the real needs and requirements of the Hungarian population in Slovakia. However, we must not forget that these needs and demands of citizens and their awareness depended not only on social events, but also, to a large extent, on the way in which these events were presented by the political elite and the increasingly pluralistic media.

Of the three Hungarian political entities, the building from the bottom was the most characteristic of MKDH, as it was based on the bottom-up demand for freedom of religion. This need was met in a short time by established Christian clubs, which then became the basis of Hungarian Christian Democratic Movement itself.

Conclusion

The above-mentioned post-November Hungarian political parties in Slovakia represented from the beginning in several respects different political value systems and the resulting different political practice. All three respected democratic ideas, but each represented a different type of democracy: in the case of MNI it was liberal democracy, Coexistence thought in the words of Miklós Duray in the categories of national liberalism, and MKDH represented socially oriented Christian democracy, with the goal of strengthening Hungarian national consciousness, too. Especially between MNI and the other two parties, cleavages have been created from the beginning. However, the first free parliamentary elections were to take place in June 1990, and all three parties had the same ambition: they wanted to become the political representative of the Hungarians in Slovakia. Therefore, in a sharp election campaign, their cleavages deepened. Some of them still persist and are partly the cause of the disunity and division of the current political representation of Hungarians in Slovakia, which in 2020 did not reach parliament for the first time after the change of system. Lessons from the genesis and contradictions of the Hungarian political elite 31 years ago are therefore more relevant than ever.

Bibliography

- A Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetségének programnyilatkozata (Program Statement of the Cultural Association of Hungarian Workers in Czechoslovakia) (1989). In *Új Szó*, 8 December 1989, p. 6.
- A Csehszlovákiai Magyarok Fórumának programnyilatkozata (Program Statement of the Forum of Hungarians in Czechoslovakia) (1989). In *Új Szó*, 15 December 1989, p. 4.
- A Csemadok KB Elnökségének állásfoglalása (Opinion of the Presidium of the Central Committee of Csemadok) (1990). In *Új Szó*, 12 February 1990, p. 1.
- A demokrácia és nemzeti kisebbségünk esélyei. Kerekasztal-beszélgetés a Független Magyar Kezdeményezés, a Csehszlovákiai Magyarok Fóruma és a Magyar Diákszövetség képviselőivel (Democracy and Chances of Our National Minority. Round Table Discussion with Representatives of Independent Hungarian Initiative, Forum of Hungarians in Czechoslovakia and Union of Hungarian Students) (1989). In *Új Szó*, 11 December 1989, pp. 5-6.
- A Független Magyar Kezdeményezés Alapszabályzata* (Statutes of Independent Hungarian Initiative). Available at: <https://leveltar.adatbank.sk/gyujtemeny/a-fuggetlen-magyar-kezdemenyezes-alapszabalyzat/>.
- A Független Magyar Kezdeményezés sajtóértekezlete: Alapelvek és célok (Independent Hungarian Initiative Press Conference: Basic Principles and Objectives) (1989). In *Új Szó*, 6 December 1989, pp. 1-2.
- A református egyház és a Csemadok együttműködése – Cooperation between the Reformed Church and Csemadok (1990). In *Új Szó*, 17 February 1990, p. 1.
- AGÁRDY, Gábor (1995). A megalakulás időszaka. IN K. CSÉFALVAY, Eszter (ed.). *Közösségünk szolgálatában*. Bratislava: MKDM, 1995, pp. 23-35.
- Alapelvek és célok – Basic Principles and Objectives (1989). In *Új Szó*, 6 December 1989, pp. 1-2.
- Együttélés Politikai Mozgalom a Demokráciáért és a Nemzeti Kisebbségek Jogaiért, 8. pont (Political Movement Co-existence for Democracy and the Rights of National Minorities, point 8) (1990). In *Új Szó*, 7 February 1990, p. 4.
- Együttélés Politikai Mozgalom a Demokráciáért és a Nemzeti Kisebbségek Jogaiért (Political Movement Coexistence for Democracy and the Rights of National Minorities) (1990). In *Új Szó*, 7 February 1990, p. 4.
- Együttélés Politikai Mozgalom a Demokráciáért és a Nemzeti Kisebbségek Jogaiért (Political Movement Coexistence for Democracy and the Rights of National Minorities) (1990). In *Új Szó*, 7 February 1990, p. 4.
- Ildikó Haraszi: Gyurovsky László, a Független Magyar Kezdeményezés egyik szóvivője: „Mi nem autonómiára törekszünk!” (László Gyurovsky, one of the MNI spokesmen: “We strive not for autonomy!”) (1989). In *Új Szó*, 2 December 1989, p. 4.
- Ildikó Haraszi: Mi nem autonómiára törekszünk! (We strive not for autonomy!) (1989). In *Új Szó*, 2 December 1989, p. 4.
- JANICS, Kálmán (1995). Magyar kereszténydemokrata mozgalmak Csehszlovákiában és Szlovákiában. IN K. CSÉFALVAY, Eszter (ed.). *Közösségünk szolgálatában*. Bratislava: MKDM, 1995, pp.11-17.
- SZILVÁSSY, Jozsef (1990). Az első közgyűlés előtt. Beszélgetés Tóth Károllyal, a Független Magyar Kezdeményezés szóvivőjével (Before the First General Assembly. Interview with Károly Tóth, Spokesman of Independent Hungarian Initiative). In *Új Szó*, 21 February 1990, p. 4.
- K. CSÉFALVAY, Eszter (ed.) (1995). *Közösségünk szolgálatában*. Bratislava: MKDM, 1995, p. 211.
- Károly Tóth: Hol fogunk élni? A Független Magyar Kezdeményezés a választások küszöbén (Where will we live? Independent Hungarian Initiative on the Threshold of Elections) (1990). In *Nap*, 5 June 1990, p. 5.
- KARSAY, Katalin (1990). Interjú Tóth Károllyal: Mikor lesz párt az FMK? (Interview with Károly Tóth: When will FMK change to a party?). In *Nap*, 9 February 1990, p. 3.
- Kétnapos tanácskozás a Csemadok helyzetéről és jövőjéről (Two-day meeting on the position and future of Csemadok) (1990). In *Új Szó*, 8 January 1990, pp. 1-2.
- László Dobos: Mi az, amit számunkra hozott az idő? A Csemadok rendkívüli országos ülésén elhangzott megnyitó beszéd befejező része (What did the era bring us? The final part of the opening speech at the extraordinary national meeting of Csemadok) (1990). In *Hét*, no. 18, 5 May 1990, p. 7.
- Law no. 15/1990 Coll. of 23 January 1990 on political parties*. Available at: <https://www.epi.sk/zz/1990-15>.
- MIKLÓSI, Péter (1990). Interjú Duray Miklóssal (Interview with Miklós Duray). In *Hét*, no. 12, 23 March 1990, p. 2.

- POPÉLY, Árpád – SIMON, Attila (eds.) (2009, 2010). *A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok. I. és II. 1989–1992*. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2009, 2010.
- SOPÓCI, Ján (2002). *Sociológia politiky*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 2002, p. 198.
- SOPÓCI, Ján (2004). *Kolektívne správanie a sociálne hnutie*. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava, 2004, p. 136.
- SZOMOLÁNYI, Soňa (1999). *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava: STIMUL, 1999, p. 121.

EUBOMÍR DUNAJ

Fakultät für Philosophie und Bildungswissenschaft, Universität Wien, Viedeň, Rakúsko

Revolúcia, transformácia a rola subjektu. Kritické poznámky ku knihe François Julliena *Tiché Premeny*¹

Revolution, Transformation and the Role of the Subject. Critical Reflections On François Jullien’s Book *The Silent Transformations*

In order to understand today’s social and political situation in East-Central Europe, one should examine in particular the consequences of post-socialist transformation. The negative and often very painful effects of the social changes that affected Central and Eastern Europe over the last three decades have not been overcome until today. This makes it all the more important to be better “prepared” philosophically for future social changes. François Jullien comes up with a theoretical solution. In the first part of my paper, taking Jullien’s book *The Silent Transformations* as a point of departure, I show that many of the problems that still exist in East-Central Europe largely result from placing too much emphasis on the event of the revolution and too little on the transformation experienced by the region’s populations. Such “intellectual blindness” may be seen as a consequence of the dominance of the transitological approach in political and social sciences of the time, which is analyzed towards the end of the first part through (an outline of) Boris Buden’s critique. In the second and third parts, I suggest, pace Jullien, a way towards a moderate, “sober”, but nevertheless creative and productive understanding of the active agent by appealing to the work of Hans-Herbert Kögler and Fabian Heubel.

Key words: transformation, East-Central Europe, subject, agent, Chinese philosophy, revolution

Úvod

Politická filozofia bezpochyby nemá iba popisovať existujúce politické javy a spoločenské procesy, ale jej úlohou je zároveň, či dokonca predovšetkým, príprava normatívnych otázok, ná-

¹ Táto štúdia je upravenou verziou textu „Die Revolution, die Transformation und die Rolle des Subjekts. Kritische Betrachtungen zu François Julliens Buch Die stillen Wandlungen“, ktorý vyšiel nemecky vo vedeckom časopise *Polylog. Zeitschrift für interkulturelles Philosophieren*. Pozri (Dunaj 2022).

vrhov a postupov.² Aby však politická filozofia (a teória) nestratila primeraný vzťah k sociálnej realite, ktorú sa snaží popisovať a prípadne meniť, musí byť v nepretržitom dialógu s rôznymi „diagnózami doby“ (*Zeitdiagnose*), ako aj so *spoločenskou* (Axel Honneth) a *civilizačnou* analýzou (Johann P. Arnason).³ Spoločenská realita je totiž často omnoho zložitejšia než to, čo reflektujú jednotlivé teoretické prístupy, akokoľvek sú rozsiahle, obsažné či presvedčivé. To bol aj prípad Slovenska po revolúcii v roku 1989, ktorý v predkladanom príspevku slúži ako „prípado-va štúdia“, podobne ako Francúzsko v knihe François Julliena *Tiché premeny* (Jullien, 2011).⁴

Snahy riešiť „naše“ politické problémy prostredníctvom starovekej čínskej filozofie nie sú na Slovensku úplná novinka. Množstvo nie celkom márnej práce na tomto poli vykonali predovšetkým Egon Bondy⁵ a Marina Čarnogurská,⁶ hoci s nesystematickými a miestami i nejasnými, či dokonca – najmä v druhom prípade – kontroverznými filozofickými výsledkami. Avšak i keď sa nepodarilo vyvolať významnejší domáci a už vôbec nie medzinárodný filozofický ohlas porovnateľný s recepciou François Julliena, ktorého tvorba je široko dostupná v hlavných svetových jazykoch,⁷ predsa len položili na Slovensku základ plodnej výmeny myšlienok a názorov. Pre čitateľa oboznámeného s tvorbou Mariny Čarnogurskej a Egona Bondyho by nemal byť problém pochopiť, o čo Jullienovi vlastne „ide“. ⁸ Samozrejme, všetci menovaní autori zanechali rozsiahle

² Pozri k tomu napríklad Forst – Günther (2021). Možno taktiež siahnuť po texte Jánosa Kisa, preloženého do češtiny, ktorý sa začína nekompromisným vyhlásením autora: „Politická filozofie je normatívni disciplínou“ (Kis, 1997, 7). Samozrejme, v mnohom možno s autorom polemizovať, a nemožno zo zreteľa stratiť časový odstup, ktorý nás delí od vydania publikácie, jednako však, ako základné orientačné východisko je Kisova štúdia stále relevantná. A to aj napriek tomu, že je tematicky zameraná príučko, pričom sa vôbec nezaobrá interkultúrnou perspektívou.

³ Pozri k tomu predovšetkým Honneth (2018), Arnason (2009), Arnason (2010). Metodicky táto štúdia vychádza tak z teórie uznania rozpracovanej Axelom Honnethom, ako aj civilizačnej analýzy vo verzii Johanna P. Arnasona. K relevantnosti i prepojenia týchto dvoch prístupov pozri Adams (2016, s. 155).

⁴ Tento francúzsky filozof a sinológ sa v zmienenej práci inšpiruje najvýznamnejším starovekým čínskym textom *I-t'ing* (pchin-jin Yi Jīng, 易經), známym aj pod názvom *Knihá premien*. Podľa Oldřicha Krála, už zosnulého popredného českého sinológa, je jej štúdium v čínskej tradícii považované „za zvláštni, veľmi respektovanou vedeckou a filozofickou disciplínu“, pričom „totéž platí ve všech zemích východní Asie“ (Král, 2008, s. 9). Názov knihy *I-t'ing* je, samozrejme, možné preložiť rôznym spôsobom, francúzština, v ktorej píše Jullien, ponúka viaceré možnosti, napríklad: „Livre des mutations“, „Classique des changements“, „Canon des mutations“ alebo „Livre des transformations“. Rozhodol som sa nasledovať nemecký preklad Jullienovej knihy *Die stillen Wandlungen*, a teda použiť slovo *Premeny/Wandlungen*, čím som akceptoval štandardný preklad knihy *I-t'ing* v našom jazykovom prostredí, a tým zároveň poukázal na súvislosť s čínskou filozofiou.

⁵ Pozri napr. Bondy (1993), Bondy (2009), Bondy (2013). Pozri taktiež kolektívnu monografiu mapujúcu dielo Egona Bondyho zostavenú Petrom Kuželom (Kužel, 2018). V rámci nej by som upriamil pozornosť najmä na štúdiu Olgy Lomovej, ktorá v závere svojho textu zhrňuje: „...z hlediska dnešního poznání dějin Číny a čínské filosofie je Bondyho historický přehled v řadě ohledů zastaralý a v konkrétních detailech neudržitelný. Na druhé straně své dějiny čínské filosofie formuloval s velkorysým přesahem k možnostem nového filosofování a v řadě ohledů dospěl k vhledu, který přesahuje limity dané úrovní sinologického poznání jeho doby. Jeho originální přístup k inspirujícímu potenciálu čínské filosofie a hledání cesty k propojení různých filozofických tradic se dnes ukazuje jako vysoce aktuální. V souvislostech obecnějších otázek čínské filosofie a jejího místa v kontextu propojeného světa vyniká Bondyho úsilí na poli studia čínské filosofie jako mimořádně jasnozřivé. Daleko předběhl svou dobu také v tom, že se nejen věnoval komparativnímu studiu dějin čínské filosofie a jejímu zprostředkování širší veřejnosti, ale ve vlastní filozofické interpretaci *Tao te t'ing* a na ni navazujícím projektu nesubstanční ontologie se také pokusil o realizaci nového transkulturního filozofického projektu“ (Lomová, 2018, s. 236).

⁶ Ohľadom Mariny Čarnogurskej pozri predovšetkým Čarnogurská (2006), Čarnogurská (2009), Čarnogurská (2013).

⁷ Spomedzi do angličtiny preložených Jullienových kníh pozri napríklad: Jullien (2000, 2004, 2007, 2014, 2015).

⁸ François Jullien vo svojej knihe ponúka špecifický pohľad na obsiahlu a už niekoľko desaťročí prebiehajúcu filozofickú

dielo, ktoré sa v prípade Čarnogurskej a Julliena ďalej rozrastá; z toho dôvodu je možné v rámci jednej štúdie dotknúť sa len obmedzeného množstva problémov. Preto sa zameriam len na vcelku úzku, no kľúčovú problematiku, tak vo vzťahu k prekonávaniu negatívnych dôsledkov transformácie po roku 1989, ako aj v súvislosti so všeobecnou filozofickou a politicko-teoretickou otázkou o možnosti a schopnosti jednotlivca kriticky reflektovať skutočnosť a participovať na politických procesoch.

Prvá časť môjho príspevku vo vzťahu k uvedenej Jullienovej knihe naznačuje, že mnohé u nás existujúce problémy do značnej miery súvisia s tým, že na jednej strane sa priveľká pozornosť venovala (a stále venuje) samotnej udalosti *Nežnej revolúcie*, pričom na druhej strane tejto pozornosti (dost) unikali rozličné premeny, ktoré v spoločnosti prebiehali. Tento redukcionistický pohľad, viac či menej vedome spätý s teleologickým myšlienkami „konca dejín“, nielenže zanedbal komplexnú analýzu spoločenských procesov, ale sa aj málo zaujímal o to, aké „subjekty“, resp. aký typ aktérov (*agents*) a aký typ konania (*Agency*) sú vlastne potrebné na to, aby bolo možné stabilizovať nový demokratický spoločenský poriadok pri súčasnej otvorenosti nevyhnutným zmenám a inováciám. V druhej a tretej časti môjho príspevku sa pokúsím načrtnúť možnú cestu k takému „novému“ pochopeniu (politického) subjektu/aktéra, ktoré možno označiť viacerými adjektívami ako vecné, umiernené, dialogické, či dokonca „triezve“, ale predsa kreatívne, inovatívne, a teda „otvorené“ a kritické. Napriek prvotnej inšpirácii si dovoľm podrobiť Jullienovu interpretáciu kritike, pričom nadviažem predovšetkým na práce Hansa-Herberta Köglera a Fabiana Heubela. Domnievam sa, že uplatnenie prístupov spomínaných autorov môže pomôcť vyhnúť sa takým chybám, ako je nedostatočný odborný záujem o analýzu a riešenie negatívnych dôsledkov sociálnych zmien, respektíve nedostatočná schopnosť a kvalifikovanosť tematizovať ich v rámci verejnej sféry. Práve neúplné vyrovnanie sa s neželanými dôsledkami spoločenských premien zapríčiňuje (spolu s ďalšími faktormi) nízku citlivosť a empatiu voči „porazeným“ v dôsledku transformačných procesov, čo u týchto porazených vedie okrem iného dokonca k otázkam o legitimitate existujúceho systému ako takého.

V tomto texte ide teda o rozvinutie špecifického transkulturného poňatia subjektu v procesoch odohrávajúcich sa spoločenských transformácií na základe interkulturného dialógu medzi „Čínou“ a „Európou“, ku ktorému François Jullien prispel zásadným spôsobom a ktorého pozornosť nie je zameraná len na (veľké) politicko-historické udalosti, ale do svojho uvažovania zahŕňa aj drobné, zdanlivo nevýznamné, „tiché“ spoločenské premeny.

Samozrejme, autor predloženej štúdie si dostatočne jasne uvedomuje, že návrh inšpirovať sa čínskou politickou filozofiou môže znieť prinajlepšom neštandardne. Na druhej strane však pri obrovskom náraste globálneho významu Číny,⁹ v rámci ktorého klasické čínske chápanie štátu

diskusiu o problematike „subjektu“. Domnievam sa, že napriek širokej recepcii Jullienovho diela a mnohým, nezriedka i veľmi ostrým odborným kontroverziám, z ktorých niektoré uvediem nižšie, nie je debata o „tíchých premenách“ celkom vyčerpaná a ďalšia diskusia ponúka obrovský potenciál pre rozvoj filozofického myslenia, ako aj pochopenia spoločenských transformácií.

⁹ Spomedzi nepreberného množstva zahraničnej literatúry, i tej, ktorá j kritická voči rozmachu Číny, pozri niektoré publikácie dostupné v českom či slovenskom jazyku, prípadne českej či slovenskej proveniencie, napr. Allison (2018), Ringen (2018), Kironská – Turcsányi (2020), Hrubec – Voráček (2021), Krejčí (2021).

a spoločnosti nielenže má v krajine (jeho pôvodu) svoje relevantné a nezastupiteľné miesto,¹⁰ ale ako sa ukazuje, zároveň má ambíciu byť tou adekvátnou odpoveďou na výzvy „globálnej doby“,¹¹ je zrejme opodstatnené oboznámiť sa s touto filozofickou tradíciou. To, čo sa v 90. rokoch, keď sa Bondymu a Čarnogurskej u nás podarilo upriamiť pozornosť na relevantnosť čínskej filozofie i z hľadiska politických problémov, zdalo byť do istej miery bizarnou záležitosťou, je dnes relevantná a medzinárodne široko diskutovaná téma. A hoci výsledky tejto diskusie nateraz ostávajú otvorené, a istá skepsa je na mieste, je nutné vyňať ju spod „monopolu“ rôznych ezoterických prúdov a hnutia New Age a pristúpiť k nej s patričnou serióznosťou.¹² O to viac, keďže sa množia hlasy porovnávajúce čínsku a východoeurópsku cestu po roku 1989, ktoré nezriedka práve tú čínsku interpretujú ako úspešnejšiu a množia sa aj hlasy, síce skôr vágne, než seriózne rozpracované, či (by) sa Východoeurópania nemali vydať „čínskym smerom“.¹³

Udalosť

Pojem „udalosť“ patrí k najdôležitejším skúmaným termínom Jullienovej interpretácie. Jullien kritizuje prílišné zameranie sa na „udalosť“ v európskej filozofickej tradícii, pričom zdôrazňuje, že tento postoj viedol k prehliadaniu malých a často takmer neviditeľných premien, ktoré však z dlhodobej perspektívy môžu byť omnoho podstatnejšie. Jullien túto skutočnosť objasňuje na rôznych príkladoch, od osobných vzťahov (ako láska či procesy starnutia) až po historické udalosti, ako napríklad Veľká francúzska revolúcia. Spôsob, akým Jullien uvažuje o pojme „udalosť“, môže prispieť k pochopeniu a analýze výsledkov transformačných procesov vo východnej Európe, pretože nám môže pomôcť adekvátnejšie vnímať, uchopiť a vymedziť rozdiel medzi „udalosťou“ (t. j. revolúcia 1989) na jednej strane, na ktorú predovšetkým sa zvykne upriamovať pozornosť, a následnou „transformáciou“ na druhej strane, ktorej dôsledky sú často mimo oficiálneho diskurzu. Stále je silno prítomné populárne vysvetlenie, že za náš momentálny spoločenský a hlavne politický marazmus môže minulý režim než ten režim súčasný,¹⁴ čo každým rokom, ktorý nás vzdiaľuje od *Nežnej revolúcie*, bude znieť nezmyselnejšie a nezmyselnejšie, akokoľvek sa elity a odborná verejnosť tomu budú brániť. Aplikovanie Jullienovho prístupu na Slovensko nabáda významnejšie sa zamerať na pretrvávanie mechanizmov, praktík a spôsobov myslenia,

¹⁰ Pozri Bell (2010), Angle (2012), Bai (2019), Čching (2020), Bell – Wang (2020).

¹¹ Pozri napr. Zhao (2021).

¹² V tomto ohľade je zaujímavé, že postupne sa slovenskej, najmä však českej sinológii, darí zaplňať d'alšími a d'alšími prekladmi biele miesta na poli klasickej čínskej filozofie a historiografie, pozri napríklad preklady Lukáša Zádrapy (Chan-fej-c', 2011; Chan-fej-c', 2013; Sün-c', 2019) či Olgy Lomovej (Lomová, 2012). Súčasná čínska filozofia, a teda to, ako na tieto klasické texty čínskej tradície reagujú a zároveň ďalej rozvíjajú súčasní čínski filozofi a politickí teoretici, nám v našom jazykovom spoločenstve ostáva viac menej skryté – rovnako ako nám ostávajú skryté súčasné čínske reakcie na „západnú“ filozofickú a politologickú produkciu.

¹³ Samozrejme, ostáva otázka, či to bola v roku 1989 v našom regióne vôbec jedna z možností. Pozri k tomu ako k celkovému problému vnímania čínskeho úspechu vo východnej Európe napr. Ghodsee – Orenstein (2021, s. 60 – 62).

¹⁴ Prípadne je kritika zameraná na konkrétnych politikov, Vladimír Mečiar resp. Róbert Fico sú „démoni“ predovšetkým pre pravicového voliča, Mikuláš Dzurinda s Ivanom Miklošom pre toho ľavicového, ale chýbajú obsiahlejšie a naprieč politickým spektrom akceptované interpretácie toho, čo sa vlastne za tých posledných vyše tridsať rokov stalo.

ktoré existovali už pred rokom 1989, aby sme správne pochopili následnú transformáciu. Rovnako dôležité je však týmto spôsobom spracovať najmä prvých pätnásť rokov transformácie, počas ktorých sa od seba významne vzdialili očakávania späté s nastolením demokracie deklarované v roku 1989 a reálna fakticita nového režimu (v krátkosti azda možno označiť tento proces „od demokratického socializmu k neoliberalizmu“). Vďaka tomu možno vysvetliť mnohé dodnes existujúce problémy, a okrem iného tiež skutočnosť, ako a prečo si vtedajšie prednovembrové spoločenské elity v podstate bez väčších prekážok udržali vplyv, ktorý pretrváva až do súčasnosti,¹⁵ a taktiež, ako vznikli elity nové – predovšetkým tie mocenské a ekonomické.

Pre bližšie vysvetlenie siahnem po príklade dôležitej historickej udalosti, na ktorú poukazuje Jullien vo svojej knihe. Ide o americký „11. september“. V súvislosti s týmto príkladom akcentuje Jullien dva termíny: *negatívno* (teda akási negatívna sila či faktor) a *tiché dozrievanie*. Všimnime si najprv, ako sa na túto udalosť pozerá Jullien. Následne spojme jeho úvahy s dianím v Československu po roku 1989.

Jullien sa pýta: „Nebola táto krutá udalosť (11. september – E. D.) udalosťou par excellence, ktorá prevrátila dejiny sveta, takže ani tí, čo ju naplánovali, nemohli predvídať, čo všetko spôsobí a aké nové možnosti prinesie? Tu sa však domnievam, že je možné obrátiť náš uhol pohľadu, pretože vari tu nešlo (...) o pomerne viditeľný, hlasný a dokonca veľkolepý ‚nástup‘ premeny, ktorá je tichá práve preto, že je globálna a (...) právom sa nazýva ‚globalizáciou‘? Vážne by si niekto dokázal predstaviť, v akomsi záchvate optimizmu zrodeného z osvietenstva, že padol aj posledný ‚múr‘ a že sa odteraz budú všetky národy spoločne radiť, že to negatívne sa definitívne stiahne po špičkách z Dejín, z Dejín, ktoré sa skončili, pretože boli navždy spacifikované? Skôr som presvedčený, že táto negatívna sila, ktorá pôsobí naprieč dejinami a nikdy nezmizne a ktorej už nie je (...) dovolené mieriť na Vonkajší svet, predstavujúci odlišný tábor či odlišnú triedu tak, ako to bolo medzi USA a ZSSR v čase studenej vojny (pretože globalizácia tento Vonkajšok potlačila), sa prirodzene zvnútornila, a že keď stratila možnosť prejavíť sa priamo, v ohraničenej podobe a otvorene, môže jestvovať už len tajne, v podobe, ktorá by sa už nedala vymedziť, ale mohla by sa šíriť (a objaviť sa znovu bez výstrahy) vo forme ‚terorizmu‘. Globálne premeny, a tie, ktoré následne prestali byť viditeľné: ekonomické záujmy, odteraz príliš pevne vpletené do toho istého ‚sveta‘ zákonmi trhu, zlomy, ktoré postupne vedú k ‚reformám‘ na inej úrovni, na úrovni presvedčenia a hodnôt, (...) kde sa ideológia môže opäť presadiť v plnom autonómnom práve – s návratom k dogmám, obetiam a triumfálnej viere, sú o to náchylnejšie predvádzať svoju nekompromisnosť násilím, pretože sa môžu bezostyšne postaviť proti zúfalo slabému (ak nie je otvorene pokrytecký) diskurzu medzinárodnej spolupráce, t. j. jednomyselne vysielaným a ‚výlučne pozitívnym‘ emóciám. Nepopieram (...), že efekt 11. septembra zosilnel v dôsledku nemilosrdnej premeny mocenských vzťahov a politického správania, zároveň si však myslím, že ho možno vnímať ako

¹⁵ Pravdaže, situácia v jednotlivých východoeurópskych krajinách je rôzna. Niektoré sa dištancovali od minulého režimu výraznejšie než Slovensko, čo má, samozrejme, svoje špecifické dôvody. Obdobie rokov 1948 – 1989 a zvlášť po roku 1970 nie je na Slovensku však ani zďaleka vnímané ako obdobie „úpadku“, ekonomického či spoločenského rozvratu, práve naopak, takým je široko vnímané práve obdobie po roku 1989, zvlášť deväťdesiate roky. Pozri napríklad: (Pekník et al. 2006, s. 42-46).

ovocie rekonfigurácie a tichého dozrievania toho negatívneho,¹⁶ ktoré má popri samotnom fakte invázie aj svoje endemické prejavy (ako napríklad vojna v Afganistane) (pričom ostáva) v tomto konkrétnom prípade prekrytý senzacnosťou Udalosti, jej účinkom dramatickej kondenzácie“ (Jullien, 2011, s. 120 – 121).¹⁷

Naznačme teraz paralelu medzi uvedenou udalosťou a začiatkom Nežnej revolúcie na Slovensku a v Českej republike 17. novembra 1989. Aj tu išlo o udalosť, ktorá priniesla nový zvrst v dejinách. Na rozdiel od 11. septembra a jeho negatívnych konotácií je však tento dátum v oboch častiach bývalého Československa nabitý prevažne pozitívnymi asociáciami „slobody a demokracie“.

Hoci existuje viacero sociologických a historických štúdií, ktoré oceňujú pozitívne aspekty uskutočnených spoločenských zmien, existuje aj mnoho takých, ktoré upozorňujú na ich negatívne dôsledky a nenaplnené očakávania.¹⁸ Zaujatie rózneho a nekompromisného stanoviska v prospech jednej či druhej strany významne limituje vecnú debatu o minulom režime, ako aj ponovembrovej transformácií.¹⁹ Možno azda nateraz tieto, akokoľvek dôležité, ale v podstate „nekonečné“ a pravdepodobne i neukončiteľné dišputácie prenechať historikom, pre „náš problém“ je oveľa dôležitejšie poukázať na istú závažnú skutočnosť, a to na pomerne významne rozšírený pocit „neslobody“, ktorý aj v novom režime pociťuje značná časť slovenského obyvateľstva.²⁰ Vyznieva paradoxne, že najdôležitejšia kritika starého socialistického režimu bola zameraná práve na tento nedostatok slobody, teda na problém, ktorý bol – aspoň podľa dominujúcej interpretácie – údajne odstránený (víťazstvom demokracie) 17. novembra 1989. Tento dátum si dnes pripomínáme ako „Deň boja za slobodu a demokraciu“. A hoci nie je jednoduché zachytiť všetky pocity či verejné názory, ktoré navyše nemusia adekvátne a komplexne reflektovať existujúcu situáciu, jednako však podobne upozorňuje František Novosád, že si „dávame dnes skoro rovnako pozor na ‚jazyk‘ ako kedysi“ (Novosád, 2010, s. 29). Ako veľký problém vníma správanie elít, ktoré na rozmanité, najmä ekonomické problémy reagujú akoby podľa výroku prisudzovaného Marie-Antoinette, že „Keď nemajú na chlieb, nech jedia koláče!“ (ibid.). Je zřejmé, že takáto arogancia elít v predchádzajúcom desaťročí čoraz viac živila „negatívne sily“ vrátane tých, ktoré už nechcú demokratický režim a hľadajú iné spoločenské poriadky, často s extrémistickými

¹⁶ Vo vzťahu k čínskej filozofii chápem adjektívum *negatívno* v dvoch významoch. Na filozoficko-ontologickej úrovni ako niečo vždy existujúce, zakotvené vo všetkých prvkoch a entitách vesmíru. Pohyb vecí vo svete vyplýva z neustáleho napätia medzi „kladným“ a „záporným“ pólom, symbolicky vyjadrený známym jin-jangovým zobrazením. Nejde však o „dialektiku“ à la Hegel, ale skôr „multilektiku“, ktorá sa ubera rôznymi smermi a nemá žiadne „finále“. V druhom význame chápem *negatívno* normatívne, ako niečo, čo je jednoducho zlé. Ide teda o úroveň spoločenskú, ktorá je vždy historická, takže interpretácia negatívneho závisí od kontextu a pozorovateľa. V tejto súvislosti Jullienovu klasifikáciu nemožno vnímať bez otázok. Napriek tomu tu nebudem otvárať zložitú debatu, podľa akých kritérií by sme sa mali rozhodnúť čo je „dobré“ a čo „zlé“, respektíve spravodlivé/nespravodlivé. Len uvediem, ako bolo naznačené v úvode textu, že práce Axela Honnetha, napriek potrebe ďalšieho rozvinutia (pozri Dunaj, 2022b), tvoria dôležité východisko môjho uvažovania o probléme.

¹⁷ Nebudem tu nateraz analyzovať, do akej miery súčasnosť zodpovedá Jullienovmu postrehu, do akej miery táto perspektíva zastarala, a či náhodou až príliš nezovšeobecnil istú dobovú konšteláciu. Tento citát slúži v texte ako vzor pre snahu uchopiť tiché premeny aj v iných historických situáciách a kontextoch.

¹⁸ Ther (2016); Krapfl (2009).

¹⁹ Pozri k tomu (Dunaj, 2021).

²⁰ Pozri napríklad prieskum Focusu: https://focus-research.sk/files/n283_TS_Sloboda%20a%20demokracia.pdf

črtami. Zdá sa, že to, čo sa začalo ako proces tichého dozrievania, teraz rozpútalo explóziu spoločenského rozhorčenia, ktoré znižuje či dokonca celkom blokuje možnosti inteligentného riešenia problémov (J. Dewey).²¹

Na overenie tejto hypotézy, samozrejme, treba vykonať podrobný výskum porovnávajúci jednotlivé krajiny, na tomto mieste sa preto pokúsím iba o krátky exkurz k „ideológii tranzitológie“ (používajúc termín Borisa Budena), ktorá mala napomôcť úspešnej tranzícii od nedemokratického k demokratickému režimu, pričom dnes už nie je celkom jasné, či skôr naopak neprispela k (definitívnemu?) poškodeniu legitimacy liberálnej demokracie. Johann Arnason v tejto súvislosti konštatuje: „Najzákladnejším – aj keď často latentným – predpokladom tranzitológie je, že súčasná západná konštelácia kapitalizmu, demokracie a národného štátu (s prihliadnutím na určité rozdiely v názoroch na relatívnu váhu posledného faktora) predstavuje univerzálny a definitívny model na ceste ku globálnemu vzostupu (...) Celkovo tento prístup odráža veľmi obmedzený záujem o historické skúsenosti mimo západného centra; nie je dôvod nesúhlasit' s maďarským kritikom (Rudolf Tökés – L. D.), ktorý tranzitológiu označil za formu intelektuálneho neokolonializmu“ (Arnason, 2000, s. 9). A hoci sa zdá, že „tranzitológia 90. rokov 20. storočia upadá do zaslúženého zabudnutia“ (Arnason, 2011, s. 131), ako uvádza Arnason inde, nemusí to tak byť naozaj, resp. nestačí len zdiskreditovanie jej vedeckej relevantnosti, ak sa z kolektívnej pamäti nevytratí aj jej ideologické dedičstvo, čo totiž zďaleka nie je prípad významnej časti intelektuálnych, kultúrnych, ale najmä ekonomických a podnikateľských elít.

Je skutočne náročne postihnúť všetky faktory, dôvody a technické aspekty zmien, ktoré nastali v analyzovanom regióne v 90. rokoch 20. storočia – od sprvoti dominujúcich myšlienok smerujúcich k demokratickému socializmu až po víťazstvo radikálneho neoliberalizmu a netolerantného antikomunizmu. Ponechajme bokom, či takéto myšlienkové obraty pramenia z túžby po osobnom zisku, a sú teda len prejavom čistého oportunistu, alebo sú skutočne súčasťou *conditio humana*. Druhá možnosť znamená, že len časť obyvateľstva – zvyčajne kontingentne vznikajúca – dokáže zaujať kritický odstup od svojej sociálnej reality, zatiaľ čo zvyšok spoločnosti sa vezie s prúdom a podvedome prijíma náhodne sa meniace sociálne predstavy. To je vskutku starý filozofický problém a napríklad práce už viackrát spomínaného Johanna P. Arnasona v tejto oblasti (inšpirované najmä textami Cornelia Castoriadis) ponúkajú kvalifikované a užitočné poznatky prostredníctvom sociohistorizácie subjektov (a teda relativizácie identity jednotlivca) bez toho, aby im bola ukradnutá autonómia a potenciál budúceho osobného i spoločenského rozvoja.²² Rýchly posun verejnej mienky k antikomunizmu a proti socializmu (v jeho akejkolvek podobe – a teda i proti pokusom o demokratický socializmus) to zrejme potvrdzuje. Na to je však potrebná ďalšia a podrobnejšia diskusia. Zatiaľ sa obmedzme na niekoľko predbežných poznámok.

Výrok Rudolfa Tökésa (maďarského kritika, ktorého Arnason spomína vyššie) o tom, že tranzitológia sa zmenila na akýsi intelektuálny neokolonializmus, má skutočne trpkú príchuť. Ešte žalostnejšie je, že v podstate vyjadruje skutočný stav. Hoci sa diskurz o „kolóniách“ v rámci EÚ zameriava prevažne na ekonomické aspekty,²³ „ideológia tranzitológie“ pokrýva oveľa širšie

²¹ Diskusiu o možnej analógii s oným marxovským zákonom prerastania kvantity na kvalitu ponechávam nateraz bokom.

²² Pozri predovšetkým Arnason (2003), Arnason (2020).

²³ V našom priestore ho spopularizovala predovšetkým I. Švihlíková (2015).

spektrum a ponúka komplexnejší pohľad na svet, spôsob života a dokonca aj zmysel života (pre stúpenca ideológie nezastaviteľného historického pokroku). Iste, nemôžeme tu obsiahnuť všetky aspekty problému; ďalší už spomenutý východo-stredoeurópsky autor (chorvátskeho pôvodu) Boris Buden však ponúka možné vysvetlenie ideologizácie tranzitológie. Poukazuje na to, že koncept tranzície pôvodne vznikol s cieľom popísať rôzne typy zmien režimu v Južnej Amerike a južnej Európe koncom 60. a začiatkom 70. rokov 20. storočia. Tento koncept spočiatku neoznačoval nič viac než interval medzi dvoma politickými režimami. Politická veda v tom čase vo vzťahu k tomuto prístupu zväčša narábala s fenoménom zmeny len retrospektívne a snažila sa získať poučenie z historickej skúsenosti *ex post*. Podľa Budena záujem o budúcnosť nebol výrazne prítomný a transformácia nemusela nevyhnutne viesť k demokracii, ale aj k ešte autoritatívnejšiemu režimu (Buden uvádza príklad Čile, kde Allendeho pri moci vystriedal Pinochet). Buden tvrdí, že koncom 80. rokov došlo k zmene v chápaní pojmu transformácia. Odvtedy sa pojem transformácia spája takmer výlučne s tzv. postkomunistickými spoločnosťami. Cieľom zmeny bolo dosiahnuť, aby týmto spoločnostiam umožnila prístup do globálneho kapitalistického systému západnej liberálnej demokracie. Už teda nejde o deskriptívnu disciplínu, ktorá je zameraná na minulosť; teraz je to skôr normatívna disciplína, taká, ktorá je orientovaná na budúcnosť a ktorá prerástla na ideológiu (Buden, 2013, s. 37 – 40). V tomto zmysle Boris Buden ironicky opisuje obdobie po zmene v roku 1989 ako čas, „keď sloboda potrebovala deti“ (ibid., s. 35). Rozčuľuje sa nad postkomunistickou situáciou, keď tí, ktorí hoci zvrhnutím autoritárskych režimov ani čoby chceli dokázať svoju politickú zrelosť, v skutočnosti potrebovali „výchovu“ k demokracii, pričom ich prirovnáva k malým deťom. „Metafory“ z postkomunistického žargónu, ako poznamenáva Buden – „výchova k demokracii, skúšky z demokracie, škola demokracie, demokracia, ktorá stále ešte potrebuje plienky, ktorá rastie a dozrieva a možno má ešte na nohách detské topánočky, pokúša sa o prvé neisté kroky, jednoducho demokracia, ktorá trpí detskými chorobami“ (ibid.) –, opakovane zneužívali práve na zakrytie neoliberalnej politiky (ale i napríklad aj amerických vojnových dobrodružstiev).²⁴ Teraz môžeme konštatovať, že často oveľa viac prispeli k oslabeniu demokracie a demokratického myslenia ako takého než k jej posilneniu, pričom tento proces urýchlila hospodárska kríza v rokoch 2008 – 2009 a následne imigračná kríza v roku 2015. Obe, teda tak deregulácia finančných transakcií, ako aj rozvrátenie Iraku (s ďalšími dôsledkami pre Sýriu i širší región), majú svoj pôvod v USA. Aj keď je ťažké pochopiť, ako ľahko sa aj na Slovensku opätovne etablovalo rusofilstvo – a to nielen vo vzťahu k prebiehajúcej vojne na Ukrajine – azda žiadna krajina si nepoškodila svoj imidž tak zásadne a za také krátke obdobie, ako sa to podarilo USA v posledných desaťročiach. Na našu škodu je, že sa s tým do značnej miery „zviezla“ i myšlienka demokracie ako taká.²⁵

²⁴ Určitú problematizáciu Budenových analýz však treba pripustiť, pretože bez tejto „vzdelávacej podpory“ zo Západu, rozumej istej podpory pre rozvoj občianskej spoločnosti, ako aj bez vízie stať sa súčasťou Európskej únie, by občianske spoločnosti vo východnej a strednej Európe dnes boli ešte slabšie a návrat autoritárskej a protizápadnej vlny by bol oveľa ľahší. Antidemokratické politické podhubie – ľavicového aj pravicového charakteru – bolo stále pomerne silné a v priebehu rokov dokonca zosilnelo, najmä na strane pravice. Určite treba ponúknuť komplexnejší obraz, keďže všetky tie zmeny a turbulencie zďaleka nesúvisia len s ekonomikou, a teda s jej neoliberalnou podobou, i keď tá dominovala.

²⁵ Pozri môj pokus „zachrániť“ ideu demokracie v jej „kontinentálnej“ podobe, ktorá má byť nielen o sociálnom štáte, aj keď na rozdiel od americkej verzie ide o kľúčovú historickú inováciu, ale mala by sa vyhnúť i progresivistickým exce-

Najdôležitejšia časť Budenovej argumentácie upriamuje pozornosť na manipulatívne šírené argumenty determinizmu notoricky známeho Východoeurópanom pod názvom historický determinizmus, ktorý bol kľúčovou súčasťou komunistickej ideológie. Rozobrať podrobnejšie analógie medzi marxizmom-leninizmom a neoliberalizmom je mimo rámca tohto príspevku. Rovnako nemôžeme analyzovať ani úspech neoliberalnej ideológie v iných častiach sveta alebo naopak, relatívne úspešnú obranu sociálneho štátu najmä na severe Európy. Napriek tomu svetonázorové aspekty *liberálnej utópie*,²⁶ ba dokonca aj jej zaobchádzanie s vlastným zmyslom existencie, vykazujú isté podobnosti s marxisticko-leninskou ortodoxiou, pričom tá prvá spočíva práve v tejto „slepej“ službe novej historickej nevyhnutnosti.

Jedným z poučení z transformačných procesov na Slovensku po roku 1989 je, že ak má byť spoločenská transformácia úspešná z hľadiska rozsahu spoločenských zmien, vyžaduje si oveľa komplexnejšie procesy než len politickú revolúciu ako takú, ktorá predstavuje len počiatočnú udalosť na spustenie rozsiahlej reorganizácie. Až po revolúcii sa totiž začal skutočný boj za demokraciu, pretože porazené sily, hoci oslabené a ovládnuté, úplne nezmizli. Podľa môjho názoru najväčšou chybou občanov na Slovensku bolo, že mnohí z nich vnímali demokraciu len formálne, ako politický systém či „právny rámec“, pričom nechápali, aké zložité je udržať demokratickú formu štátu pri živote. V skutočnosti sa občania správali tak, akoby sa nachádzali na konci dejín, kde už nielenže neexistuje *negatívno*, ale kde sa demokracia vyvíja sama od seba.²⁷ A ideológia tranzitologie ich v tom len utvrdovala – namiesto zamerania sa na konkrétne problémy sa dookola omieľali jednotlivé heslá a princípy, predovšetkým, však „viera“, že je nutné byť trpezlivý, a ekonomický úspech, ako aj skutočná demokracia, sa isto dostavia – lebo Dejiny sú na svojom konci.

Na tomto mieste sa zdržím podrobnejšej historickej rekonštrukcie²⁸ a prejdem k problematike *dozrievania* toho negatívneho (a, samozrejme, v inom kontexte i toho pozitívneho). Hlavnou otázkou je, či prístup zameraný na „udalosť“ ako na prelomový moment na uskutočnenie želaných zmien (v tomto prípade názor, že rok 1989 priniesol konečné víťazstvo slobody a demokracie) nás nezaslepuje pred skutočnými nebezpečenstvami, ktoré našej spoločnosti hrozia od antidemokratických síl. Na Slovensku k nim patria predovšetkým dva extrémny: krajný konzervativizmus, ktorý čerpá svoje myšlienky a princípy nielen z fašistickej a nacistickej „doktríny“, ale aj z historického „dedičstva“ Hitlerovho satelitu, prvej Slovenskej „klérofašistickej“ republiky (1939 – 1945), a krajná ľavica, ktorá však v protiklade s radikálnymi demokratickými stranami či skupinami na Západe má viac neostalínistických a štátno-socialistických črt. Nie je tu priestor vysvetliť ani ukázať, prečo sú si tieto dva prúdy na opačných koncoch spektra dnes v mnohých

som, strácajúci schopnosť dialogicky riešiť rozmanité historické výzvy, či už environmentálne, geopolitické, sociálne, ekonomické, vojenské... (Dunaj, 2022b).

²⁶ Pozri k tomu Arnason (1993, s. 186). Arnason odkazuje na Sgard, J., ‘L’utopie libérale en Europe de l’Est’, *Esprit*. no. 7, 1992, 62 – 83.

²⁷ Samozrejme, takéto silné tvrdenie treba doložiť faktami. Ako jeden z relevantných indikátorov na tomto mieste poukážem len na dlhodobú nízku účasť na voľbách, najmä do európskeho parlamentu a do VÚC, ale aj pri iných možnostiach participácie na správe vecí verejných, ako sú napríklad referendá.

²⁸ Navrhoval by som však začať s horeuvedenými a ďalšími textami od Jamesa Krapfla, Borisa Budena či Philippa Thera, ale aj napríklad prácami od Michala Kopečka či ďalších autorov, pozri napríklad: Kopeček (2011), Kopeček (2019), Barša – Sláček – Hesová (2022).

ohľadoch také blízke a do akej miery môžu negatívne dôsledky globalizácie pôsobiť ako katalyzátor ich vzniku a neskoršej konsolidácie.²⁹ To, čo však týchto aktérov spája, je veľká nenávisť voči liberálnej demokracii a Západu vo všeobecnosti. Veľká časť obyvateľstva považuje pojmy „liberálny“ a „demokracia“ za pejoratívne a tento postoj *dozrieva* už roky.³⁰

Subjekt

V šiestej kapitole tu diskutovanej Jullienovej knihy, ktorá nesie názov „Symboly premeny“, francúzsky filozof, inšpirovaný čínskou filozofickou tradíciou, ktorú nazýva taoistika (Jullien, 2011, s. 34), píše: „Porovnajme obe (revolúciu a transformáciu – Ľ. D.) z hľadiska ich účinnosti (sic) – ...alebo toho, čo Nemci nazývajú *Wirklichkeit*. Keďže revolúcia núti situáciu dospieť do krajného bodu, odhodlaná rázne skončiť so zavedeným poriadkom, ako akcia, a to dokonca akcia dovedená do krajnosti, nevyhnutne vyvoláva reakciu, ktorá bojuje, či skôr zápasí v priestore priznaných síl, z ktorých sa stali súpermi. Takýto postup vytvára protivníka a posilňuje ho; a hoci sily, ktoré sú vystavené útlaku, zažívajú prenasledovanie, porážku a krach, predsa len nenápadne pokračujú vo svojej činnosti, až kým znova nedosiahnu úspech. Po každej revolúcii nasleduje ‚reštaurácia‘, teda návrat k pôvodným pomerom, ku ktorému skôr či neskôr dôjde, ktorý však potom odmieta odísť, pretože revolúcia nedokázala nájsť (svoj) prijateľný zmysel, ktorý by jej umožnil začleniť sa do historického kontextu. Naproti tomu (tichá transformácia) nepoužíva silu ani sa nestavia do cesty, nebojuje, ale (...) razí si cestu, preniká, rozvetvuje sa a stáva sa všadeprítomnou – šírí sa ako škvrna‘. Integruje sa, keď sa rozpadá; necháva sa včleniť, hoci sama rozkladá, dokonca až do tej miery, do akej ju samotnú prijímajú. Aj preto je tichá: pretože nevyvoláva žiaden odpor; nikto proti nej neprotestuje ani nepomýšľa na jej odmietnutie, nikto nebadá jej postup“ (ibid., s. 66 – 67).³¹

²⁹ V tomto kontexte možno spomenúť Ľuboša Blahu, ktorý akoby ponúkal argumenty a v podstate spájal oba tábory, najmä keď ide o kritiku globalizácie. Pozri jeho eklektickú a v mnohých ohľadoch problematickú prácu: Blaha (2018).

³⁰ Pozri napríklad správu Globsecu: <https://www.globsec.org/publications/perception-of-democracy-and-conspiracies-in-slovakia/>

³¹ Jullienove poznámky o reformách a jeho tendencia uvažovať o spoločenských a politických zmenách skôr v zmysle transformácie než revolúcie môžu na prvý pohľad pripomínať spor medzi „radikálmi“ a „reformátormi“ alebo – ak použijeme historicky relatívne nedávnu paralelu – medzi komunistami a sociálnymi demokratmi. Jullienovo čítanie *Knihy premien* však nemožno redukovať na jediný historický jav. Myšlienka tichej premeny má totiž oveľa širšiu platnosť nielen pre politiku a ekonomiku, ale aj pre najrôznejšie situácie a aspekty života – v tejto súvislosti možno spomenúť aj koncepciu moderantnosti Jána Patočku [pozri môj pokus načrtnúť dialóg medzi Honnetovskou kritickou teóriou, anticou starosťou o seba, konfuciánskou filozofiou (Dunaj 2017)]. Len na okraj uvediem, že navzdory tomu, že v európskej tradícii a zvlášť v nám blízkom nemecky hovoriacom priestore, sa o vzťahu revolúcie a reformy diskutuje už viac ako 100 rokov – s rôznymi závermi –, na Slovensku sa stále nepodarilo etablovať skutočne sociálno-demokratickú stranu, ktorá by na jednej strane vyznávala progresívne hodnoty, na druhej strane ale bola v nepopulistickom dialógu so slovenskou spoločnosťou, a tak krok za krokom (potichu) transformovala Slovensko žiaducim smerom. Ako jedno z možných východísk by mohlo byť nadviazanie na Karla Hrubého, pozri Hrubý (2018), Hrubý (2022). Pozri taktiež monotematické číslo *Philosophica Critica* 2/2021, venované práve Karlovi Hrubému). Prípadne Erazima Koháka (2013). Obaja, i keď mapujúci predovšetkým českú históriu a spoločnosť, by mohli byť vďaka kultúrnej príbuznosti príťažliví a relevantní i pre slovenskú skutočnosť.

Hoci Jullien skutočne poskytuje podnety na zamyslenie, jeho pohľad nie je celkom bez problémov. Po prvé, mohli by sme sa hneď pýtať, či každú revolúciu nevyhnutne vystrieda reštaurácia, pričom toto tvrdenie by si vyžadovalo dôkladnú analýzu podstatnej časti takýchto prelomových udalostí. Okrem toho by mohla vzniknúť otázka, či po revolúciách v 80. rokoch 20. storočia na Slovensku, či v ďalších krajinách stredovýchodnej a východnej Európy, skutočne došlo k návratu k starým pomerom. A napokon by sa dalo teoretizovať, či je vôbec možné pristupovať k dejinám takýmto „ontologickým“ či rovno taoistickým spôsobom.

Skúsme sa však ďalej inšpirovať Jullienom. Napríklad keď ide o Rusko, zdá sa byť zrejmé, že počas vlády Vladimíra Putina v krajine došlo k novej forme reštaurácie, ktorá v mnohých ohľadoch ide ešte hlbšie než pred roky 1989/1991. A hoci sa na krajiny stredovýchodnej Európy musí nazeráť individuálne, možno opätovne zdôrazniť, že bez ich motivácie stať sa členmi EÚ by autoritárske sily vzrástli omnoho rýchlejšie. Navzdory tomu je jasné, že – ako napríklad v Poľsku či Maďarsku – ani členstvo v EÚ niekedy nestačí zastaviť nástup antidemokratických síl a antiliberálne prúdy, ktoré sa tešia veľkej popularite aj vďaka svojej protieurópskej rétorike (to, samozrejme, čiastočne platí aj pre „staré členské štáty“, ich zahrnutie do diskusie by však vyžadovalo ďalšie dôležité nuansy).

Prejdime teraz k Jullienovmu komentáru k Francúzskej revolúcii, po ktorom uvediem hlavnú kritickú výhradu. Jullien zdôrazňuje: „Na jednej strane vidíme, že Francúzska revolúcia viedla takmer celé storočie k sledu reštaurácií a revolúcií, kým sa stabilizovali jej výsledky a naplnili jej očakávania, pričom išlo skôr o pozvoľný proces, tentoraz bez žiadneho výnimočného činu, pretože parlamentný režim vznikol akýmsi neurčitým a ‚nedeklarovaným‘ spôsobom, a to skôr v dôsledku zániku a pre nedostatok iných možností, spôsobom, vyhovujúcim kritériám spoločenskej rovnováhy, vďaka čomu sa stal znesiteľným, a dokonca odteraz jediným životaschopným prejavom tretej republiky. Na druhej strane a v protiklade k týmto veľkolepým udalostiam, otrasom a politickým následkom vidíme, že transformácie sa šírili bez toho, aby na seba upozorňovali, a to nielen v ekonomickej a sociálnej oblasti, ale aj vo sfére presvedčenia a lojality. Vnucujú sa bez akéhokoľvek odporu. Predurčujú, orientujú, prenikajú a nechávajú sa asimilovať. Anonymné a bez tváre – nemožno sa na ne zamerať, a už vôbec nie na ne reagovať. Menia stav vecí bez jediného slova, a to až natoľko, že vyvolávajú jeho zrútenie, pričom sa nedajú premôcť, a nie sú ani viditeľné, a to i napriek dôkazom, ktoré zanechávajú, takže nikomu by ani nenapadlo, že by im mohol vzdorovať“ (Jullien, 2011, s. 67 – 68).

Pokiaľ ide o toto Jullienovo tvrdenie, aj tu je nevyhnutná dôkladná analýza a historická rekonštrukcia, aby sa zistilo, či takéto procesy skutočne prebiehali „potichu“, „anonymne“, „bez boja“ a „bez tváre“ a či boli schopné presadiť špecifické sociálno-politické ideály bez toho, aby museli „bojovať o uznanie“.³² V tejto súvislosti by si historický a sociologický výskum (napríklad v oblasti dejín ženských hnutí) určite zaslúžil viac Jullienovej pozornosti a zrejme by odhalil komplexnosť daného historického obdobia a mnoho sociálnych konfliktov. Samozrejme, ťažko veriť, že by mohol byť Jullien v tejto súvislosti takto naivný, jednoducho neberie dostatočne zreteľ na rozmanité sociálne boje a budí dojem, že by k stabilizácii pomerov došlo tak či tak. To,

³² Pozri k tomu paradigmatickú prácu Axela Honnetha (Honneth, 1996), ďalej špecifikovanú (popri ďalších prácach) v kontroverzii s Nancy Fraser (2004).

čo totiž v Jullienovej analýze zjavne chýba, je *homo agens*, t. j. cieľavedome konajúci subjekt, ktorý sa zúčastňuje na spoločenských diskusiách a procesoch, iniciuje ich, poháňa ich vpred a v konečnom dôsledku presadzuje zmeny. Pravda, François Jullien to nepopiera, práve naopak, v súboji konkurenčných koncepcií súčasnej filozofie svoju teóriu zakladá skôr na „ponorenosti“ jednotlivca do procesov premien než na jeho schopnosti uvedomelej akcie. Hneď na začiatku svojej tu diskutovanej knihy vysvetľuje, že keď sa pozerá na dvadsať rokov starú fotografiu, vidí sám seba ako subjekt až do istého okamihu, keď si nevyhnutne uvedomí, že nie je subjektom, ale len súčasťou procesu. Toto uvedomenie si najprv vysvetľuje ako „subjekt schopný iniciatívy, ktorý je tvorcom myšlienky a ktorý túži, je aktívny alebo pasívny, vždy si však zachováva zmysel svojho bytia a sebakontrolu. Je to síce ‚ja‘, vedomé si toho, že je súčasťou celého komplexu vonkajších a vnútorných interakcií, ktoré ho zväzujú, zároveň je však presvedčené, že ‚vzniklo zvnútra‘, v súlade s pojmom priam posvätným v metafyzike – *causa sui*. A potom, priamo pred mnou, sa tento pohľad náhle prudko zachveje a prevráti sa do tejto inakosti: do príčiny či kontinua, ktorého jediná konzistencia vyplýva zo vzájomnej korelácie faktorov – navzájom udržiavaných, bez ohľadu na ‚ja‘ –, z ktorých tento vývoj celku pokračuje bez prerušenia zrejším, ale nepostrehnuteľným spôsobom“ (Jullien, 2011, s. 6 – 7).

Uvedená pasáž jeho knihy je významná do tej miery, že Jullien nás chce na krátky okamih presvedčiť, že je dnes mysliteľné aj iné uvažovanie o subjekte než to, „ktoré (...) sa nevyhnutne vzdáva možnosti autonómie a Slobody, keď sa jej relevantnosť náhle ukáže ako obmedzená“ (ibid., s. 7). Túto pozíciu, ktorá „na prvý pohľad naznačuje možnú otvorenosť hermeneutike seba samého či uvedomeniu si ‚sociálneho v nás‘, a ktorá by mohla napríklad iniciovať dištancovanie sa od dominantných praktík a zvykov jednotlivca alebo spoločnosti, a tým aj zmeniť tie vzorce správania, ktoré už nie sú ďalej všeobecne udržateľné“ (ibid., s. 9.), Jullien vo svojej knihe postupne opúšťa. Preto uzatvára nasledujúco: „Mýtus o ľuďoch ako o bytostiach schopných voľby a činu je pre demokraciu nevyhnutný, a preto je užitočné ho zachovať, nemôže však zakryť to, od čoho sa odvracia: nemôže zatajiť dôležitosť toho, čo nie je výsledkom ani váhy štruktúr, ani pôsobenia anonymných síl, ktoré mu tradične odporovali – celkových smerovaní a nenápadných tendencií (*da shi*, hovoria Číňania), ktoré menia jednotlivé epochy“ (ibid., s. 144 – 145).

Táto téza je však udržateľná len čiastočne. Jullien vytvára dojem, že tieto „celkové smerovania“ a „nenápadné tendencie“ sú čímsi prirodzeným, nezávislým od vedomých rozhodnutí a aktivít konkrétnych reálnych aktérov. Toto tvrdenie však možno zásadne problematizovať, či dokonca vyvrátiť nielen poukázaním na súčasnú sociálnu realitu Slovenska, ktorá je oveľa zložitejšia, než pripúšťajú niektorí totalizujúci kritici, a je teda skutočne možné identifikovať pokrok v mnohých oblastiach,³³ ale aj súčasnými poznatkami z oblasti kulturológie (*cultural studies*). Tie odhaľujú reflexívnu a kreatívnu rozmanitosť subjektívnych interpretácií a aplikácií, ktoré prenikajú do našej každodennej praxe a rozvíjajú tak svoje pôsobenie práve na pozadí dobre zaužívaných a sociálne osvojených návykových štruktúr (*habitus*).³⁴ Problém Jullienovho názoru spočíva v tom, že s vaničkou vylieva aj dieťa, takže, ako napríklad upozorňuje Heiner

³³ Azda sa možno odraziť od nedávno publikovanej práce Pavla Kosatika *Slovenské stololetí* (2021), ktorý presvedčivo označuje cestu Slovenska 20. storočí, hoci s okľukami, ale predsa ako úspešný príbeh.

³⁴ Pozri k tomu Kögler (2005).

Roetz, významný nemecký sinológ, zdá sa, že v projekte dekonštrukcie „európskeho rozumu“ je viac zviazaný Nietzsche a Foucaultovi než samotnému čínskemu mysleniu (Roetz, 2016, s. 291).³⁵ Jullien pritom rozpúšťa subjekt a prezentuje čínske myslenie ako imanentné a bez subjektu. Podľa neho je dissent nemožný, pretože všetko je „hlboko konformné“ (ibid., s. 293). Keďže rozbor celej Roetzovej argumentácie proti Jullienovi by si vyžadoval oveľa viac priestoru, obmedzím sa tu len na Roetzov hlavný problém s Jullienovou interpretáciou. Roetzova kritika sa začína Jullienovou metódou, ktorá spočíva v „logike porovnávania“ a reprodukovani západových klišé (ibid., s. 297).³⁶

Aby som svoju všeobecnú líniu uvažovania predstavil jasne a konzistentne, v poslednej časti svojho príspevku sa zameriam na dvoch autorov, ktorých prístupy boli veľmi ovplyvnené Michelom Foucaultom (podobne ako Jullien) a tiež kritickou teóriou (podobne ako Roetz): Hansa-Herberta Köglera a Fabiana Heubela. Obaja filozofi rozvíjajú svoje teoretické prístupy v diskusiách s ďalšími filozofickými školami a tradíciami – prvý z nich sa zaoberá hermeneutikou a pragmatizmom a druhý sa venuje predovšetkým taoizmu, ako aj iným prúdom klasickej i modernej čínskej filozofie – a obaja ponúkajú inšpiratívne transkulturné teoretické riešenia a vyhýbajú sa opačnej jednostrannosti, ktorá sa objavuje u Heinera Roetza.³⁷

Hermeneuticko-transformačné konanie

Doteraz som tvrdil, že Jullien nedokázal zachytiť napätie či skôr udržať vyváženosť medzi vplyvom sociálneho „prostredia“ a schopnosťou subjektu konať autonómne a nekonformne, t. j. kreatívne sa odpútať od dominujúcich sociálnych noriem. V tomto kontexte sa prepojenie na kriticko-hermeneutické skúmania javí ako produktívne a užitočné. Jedným z najvýznamnejších predstaviteľov v tejto oblasti je Hans-Herbert Kögler. Kögler, podobne ako jeho spolupracovníci Alice Pechrigglová a Rainer Winter, s ktorými editoval a napísal úvod ku knihe *Enigma Agency. Macht, Widerstand, Reflexivität*, dobre pozná rôzne školy a výskumy v západnej filozofickej tradícii, ktoré hlásajú „smrť subjektu“. Napriek tomu sa s takýmto názorom nestotožňuje a tvrdí, že: „tradičná karteziánsko-kantovská koncepcia vedomia a subjektu je neudržateľná a treba ju podrobiť rozhodnej kritike. To však neznamená úplné vzdanie sa sebaurčujúceho konania ani konceptuálnu anihiláciu reflexivity a intencionality vymedzenej v rámci konkrétne situovaného subjektu. Skôr sa zdá, že ústrednou výzvou súčasného diskurzu v kritických sociálnych vedách a sociálnej teórii je vytvoriť priestor na kladenie odporu a na reflexivitu, ktoré sú možné i napriek rozličným tlakom, moci a nadvláde, a tak ju ukotviť za hranicami neudržateľných predpokladov tradičnej filozofie subjektu“ (Kögler – Pechriggl – Winter, 2019, s. 8 – 9).

³⁵ Správnejšie by však malo byť „ranému Foucaultovi“. Pozri rekonštrukciu autorov, ktorí mohli ovplyvniť Julliena, ako aj kritiku Roetza a argumentáciu v prospech relevantnosti neskorého Foucaulta (Heubel, 2021, s. 188 – 227).

³⁶ Pre hlbšie pochopenie celého problému pozri okrem práce Fabiana Heubela ďalšie kritiky Julliena, napríklad (Billeter, 2006). Podceňovanie aktívnej roly subjektu, či dokonca jeho úplná neexistencia v Číne je starý filozofický problém, ktorým sa „filozofujúci sinológovia“ zapodievali už mnoho rokov. Pozri napr. Roetz (1984), Slingerland (2019).

³⁷ Roetzova pozícia smeruje k opačnému extrém, silno racionalistickému čítaniu čínskej filozofie, na čo sa snažia poukázať viaceré kritiky. Pozri Hall – Ames (1995), Heubel (2021), Jullien (2004), Jullien (2014).

S odkazom na tento cieľ Kögler rozvíja teóriu hermeneutického konania (*agency*), ktorá síce podobne ako Jullien vníma obmedzenia celkom autonómneho subjektu, no na rozdiel od neho priznáva pôsobiacemu subjektu autonómiu, resp. otvára mu možnosť získať a následne kultivovať svoju autonómiu na základe inherentného potenciálu sociálnych praktík. Köglerova teória predpokladá, že pôvod autonómie spočíva v interpretačnej schopnosti, t. j. v schopnosti nadobudnutej socializáciou „zameriavať sa na seba, iných a na svet istým kognitívnym spôsobom“ (Kögler, 2019, s. 84). Kögler pritom v žiadnom prípade neredukuje existenciu hermeneutického konania len na jazykovú stránku, ale má pre ňu vyhradenú celú škálu vzájomného pôsobenia so svojím vnútorným i s vonkajším svetom, ktoré sa odohráva na pozadí emócií, túžob, ako aj sociálnych a kultúrnych praktík.³⁸ Na tomto mieste treba zdôrazniť, že hoci je v hre vždy reálny subjekt konania, podobne ako Jullien aj Kögler stavia do popredia procesualnosť. Napriek tomu subjekt nerozpúšťa a ani to nemá v úmysle. Naopak, zameriava sa na reálne spoločenské podmienky a možnosti situovanej autonómie.

Vzhľadom na zložitosť a ťažkosti spojené s pokusmi o vzájomný dialóg rôznych filozofických a politicko-teoretických tradícií, pre úvodnú orientáciu uvediem perspektívu Fabiana Heubela, ktorý hovorí o „novej paradigme subjektivity“, pretože som presvedčený, že jeho prístup, ako aj oboznámenie sa s čínskou filozofiou, budú väčším prínosom než postoj Julliena. Fabian Heubel je Jullienovým ostrým kritikom, i keď je zároveň presvedčený o filozofickej kvalite jeho diela a, samozrejme, aj o relevantnosti čínskej filozofie. Vo svojej knihe *Chinesische Gegenwartsphilosophie* Heubel spočiatku nadväzuje na Jeana Françoisu Billetera, neskôr sa však od jeho výkladu odkláňa v prospech transformačnej taoistickej metafyziky (Heubel, 2016, s. 111 – 128).

V snahe vyvolať medzikultúrnú diskusiu medzi kritickou hermeneutikou a čínskou filozofiou poukážem len na jeden z možných pohľadov uvedením pasáže, kde sa Heubel zhoduje s Billeterom, aby som osvetlil možnú blízkosť týchto dvoch prístupov. „Billeterove štúdie [predovšetkým knihy čínskeho filozofa Čuang-c (Zhuangzi)] presahujú často príliš rigidný rámec komparatívnych prác, upínajúcich sa na rozdiely medzi národnými kultúrami či kultúrnymi skupinami a ich identitu. Esencialistické tvrdenia, ako napríklad, že čínske myslenie nerozvinulo subjektivitu, sú mu cudzie. Preto neváha hovoriť o novej paradigme subjektivity s odkazom na Knihu *Čuang-c*.³⁹ Tá mu slúži ako kultúrny zdroj pre ďalšie úvahy o subjektivite tak, aby sa subjektivita nezúžila v zmysle filozoficko-racionalistického vedomia ani nezavrhla protiosvietenským spôsobom. Týmto spôsobom sa predovšetkým stavia proti katastrofálnym politickým dôsledkom tendencie k bezsubjektovosti, atribútu, s ktorým sa spája taoistická filozofia: proti spojeniu taoizmu a kritiky subjektu, pre ktorú bezsubjektovosť predstavuje akési jadro údajného prekonania modernity“ (ibid, s. 111 – 112).

Tu sa ukazuje, že oba prístupy, kriticko-hermeneutický i Heubelova interpretácia čínskej filozofie, vlastne hľadajú „kompromis“ či tretiu cestu medzi dvoma krajnými pozíciami, ktoré

³⁸ V prípade záujmu o ďalšie detaily diskusie, ako aj analýzu sociálno-pragmatických dimenzií kritickej hermeneutiky pozri predovšetkým príspevky Rainera Wintera, Stephena Turnera a Johna Maralda, ako aj Köglerovu odpoveď v Dunaj – Mertel et al. (2022).

³⁹ Čuang-c' alebo majster Čuang patrí spolu s Lao-c' k najvýznamnejším predstaviteľom čínskeho taoizmu. Zároveň ide aj o názov textu, ktorý je pravdepodobne dielom samotného majstra a jeho nasledovníkov.

oscilujú medzi karteziánsko-kantovským chápaním subjektu a úplným odmietnutím schopnosti subjektu autonómne konať. Pokiaľ ide o analýzu postsocialistickej transformácie, problém prvej pozície spočíva v príliš pozitívnej či príliš optimistickej mienke o schopnostiach ľudského rozumu, najmä vo vzťahu k politike. Výsledkom tohto optimizmu je veľká priepasť medzi „teóriou“ a „realitou“, ktorá spôsobuje rôzne praktické politické problémy, ako sú veľké komunikačné bariéry a odcudzenie medzi rôznymi spoločenskými vrstvami, na ktoré som v krátkosti upozornil odkazom na prácu Františka Novosáda. Problémom druhého pohľadu je, že je príliš skeptický a často vedie k nedostatku sebadôvery a porazenému postoj.

Predpokladom rozvoja hermeneutického, dialogického, umierneného myslenia je permanentná sebakultivácia (Heubel, 2008; Heubel, 2015) jednotlivca s cieľom získať a rozvíjať základné zručnosti potrebné na reflexívne myslenie (Kögler, 2018). V tomto smere v dnešnej stredovýchodnej Európe často chýbajú nielen relevantné poznatky, ale aj vôľa ich získať. V dôsledku toho sa prejavuje tendencia „odpísať“ demokraciu, kritika existujúceho stavu má totálny charakter, a často je až patologická, a chýba pochopenie, že mnohé „veci verejné“ je možné zlepšovať len postupne, a že aj tak je výsledok vždy neistý.⁴⁰ Je to skutočne zarážajúce, zvlášť keď v dnešnej „globálnej dobe“ možno zdroje a nástroje na pochopenie zložitostí (moderných) spoločností a kultiváciu vyššie naznačeného spôsobu myslenia nájsť nielen v rôznych „umeniach“ (filozofia,

⁴⁰ V tomto ohľade hodno azda spomenúť rozpačitý publikačný počin *Revolúcia alebo transformácia?* (Dinuš – Hohoš – Hrubec et al., 2014), ktorý si síce isto zaslúži detailnejší rozbor, než som mu poskytol vo svojej recenzii (Dunaj, 2015), jednako však výrazne negativistické hodnotenie tak českej a slovenskej spoločnosti, ako aj „sveta ako takého“, ktoré v knihe drvivo prevažuje, má tendenciu viesť skôr k ľahostajnosti či až príliš negativistickej zatrpknutosti než k občianskej aktivite. A hoci sa zdá, že základné teoretické východiská i pochopenie skutočnosti sú v poriadku, keď napríklad Marek Hrubec tvrdí: „Každý režim vidí nádeje ve změnu společnosti v něčem jiném, i když to často bývá rétorika a v realitě se mnohdy postupuje opačně. Zatímco dříve se spoléhalo na změny institucionálních struktur, v současnosti se přečeňuje individuální svobodné jednání jedinců. Obojí je pochopitelně extrém: ani struktury, ani jedinci sami o sobě nejsou s to celkovou společenskou změnu provést. Lidé nejsou ani deterministicky uzavřeni do institucí a jejich struktur, ani se nemohou zcela vymanit ze společenský norem a jednat jakkoli svévolně. Spíše je třeba komplexně zohlednit institucionální struktury společnosti a lidské jednání v nich a vnímat jejich vzájemné vztahy. Jen tak lze poznat reálné možnosti a docílit nějaké smysluplné společenské změny (Hrubec, 2014, s. 25 – 26). Jan Keller zase doplňuje, a omnoho výraznejšie zdôrazňuje dôležitosť konajúceho aktéra: „Jestliže chtějí být občané aktivní, pak by měli být aktivní především v tom, že budou sami hledat cesty, co a jak změnit na věcech, které je trápí. Já jsem schopen dát jenom jednu radu. Je nesmysl, aby se kdokoliv sám za sebe snažil změnit systém. Je lepší a perspektivnější bojovat s malými zly, na které každý naráží přímo kolem sebe. Kdyby se spousta lidí odhodlaně poprala s drobnými zly, které vidí kolem sebe, byla by to ta nejlepší změna systému, jakou si dovedeme představit (Dvořáková – Hrubec – Keller, 2014, s. 27). Veľká škoda, že tak Hrubec, Keller, ako aj väčšina prispievateľov do knihy v podstate zdôrazňujú predovšetkým to, čo sa nám Slovákom, Čechom či ľuďstvu ako takému nepodarilo a nedarí. Spomedzi mnohým možnosťí, čím to doložiť, uvediem len Kellerov totalizujúci popis českej spoločnosti: „Kapitalismus jsme pochopili jen jako příležitost k neomezenému vekslačtví, a násilí (který držel pohromadě východní blok) nebylo zrušeno, nýbrž privatizováno. Pokud by se dnes stal někdo skutečně nepohodlný, nemusí se obávat tajné policie. Na svůj první výslech by marně čekal na dně některé z našich překrásných rekreačních přehrad (ibid., s. 15). Sčasti, samozrejme, možno s Kellerom súhlasiť, jednako by sme však mali byť opatrní, aby sme podobným spôsobom netotalizovali či „neorverizovali“ súčasný režim [k zmienému označeniu pozri Kundera (2009), Orwell redukuje spoločnosť len na politiku, Keller zdanlivo len na ekonomiku], tak ako sa udialo s minulým režimom v ponovembrovom verejnom diskurze. Paradoxne, Keller na viacerých miestach lamentuje nad nedostatkami občianskej spoločnosti, pritom však zjavne nevidím žiadny problém v tom, že takto „spakruky“ vystraši potenciálnych občiansky odvážnych a statočných členov našej spoločnosti. Je si skutočne istý, že ani jeden jediný boj proti nepravosti sa za posledných viac než tridsať rokov nepodarilo vyhrať? Domnievam sa, že väčšia vyváženosť by nielen prispela k dôveryhodnosti jednotlivých analýz, ale bola by aj výraznejším impulzom pre žiaduce spoločenské premeny.

literatúra, maliarstvo, estetika atď.), ale aj v iných kultúrach a civilizáciách. Napojenie na čínsku filozofiu na základe Jullienových textov, ale predovšetkým s využitím prác Fabiana Heubela, sa javí ako sľubné.

Záver

Predložený článok sa zaoberá otázkou, do akej miery môže pohľad na čínsku filozofiu z pera Françoisu Jullienovi slúžiť ako referenčný rámec na komplexnejšie pochopenie procesov sociálnej transformácie. Na ilustráciu autor ponúka krátky pohľad na spoločenské zmeny po roku 1989 v regióne strednej a východnej Európy, konkrétne na Slovensku. Hlavná línia argumentácie vychádza z predpokladu, že namiesto rozvíjania čisto abstraktných normatívnych princípov, ako sa to zvyčajne deje v dominujúcom prúde súčasnej politickej filozofie, predovšetkým z anglosaského prostredia, treba, aby sa jednotlivci viac zaoberali sociálnou realitou v konkrétnom spoločenskom čase a priestore (Honneth, 2018, s. 15 – 16). Ako vyplýva z tohto kontextuálneho prístupu, treba chápať demokraciu oveľa širšie, a to tak z hľadiska jej povahy, ako aj jej formy. V tomto zmysle by sa schopnosť ľudí uvažovať nemala podceňovať, a mali by sa akceptovať rôzne cesty k „dobre usporiadanej spoločnosti“. A hoci sociálna realita niekedy neprebíha podľa „plánu“, často preto, že jednotlivci či aktéri nedokážu plne pochopiť sledované a/alebo prežívané udalosti tak, ako sa odohrávajú, vôbec to nevyklučuje ich autonómne konanie. Na druhej strane o autonómii nemožno uvažovať kategoricky: konštituovanie vlastného ja je zložitý (hermeneutický) proces, ktorý zahŕňa mnohé paradoxy, okľuky, zlyhania alebo vyslovene nechotu pracovať na sebe. Z tohto dôvodu Jullienov prístup, akokoľvek inšpiratívny, má svoje nedostatky, a to nielen vzhľadom na slovenskú skúsenosť s transformáciou po roku 1989, ale aj vzhľadom na možné iné interpretácie čínskej filozofie (Heubela) a súčasné diskusie o aktívnom konaní – *agency* (Kögler). Jullienov prístup, ako som sa pokúsil ukázať, možno kritizovať na viacerých úrovniach – filozofickej, sinologickej, ale aj historickej. Použil som všetky tri perspektívy; aj keď sa im v mojom príspevku nevenovala rovnaká pozornosť, každá z nich by si zaslúžila ďalšie vysvetlenie a komentáre.

Táto kritická diskusia o Jullienovi priniesla dva poznatky: samotnú myšlienku transformatívneho subjektu, ako aj nástroje na pochopenie takéhoto subjektu a jeho formovanie prostredníctvom kriticko-hermeneutického prístupu. Prirodzene, o oboch pojmoch by sa dalo povedať viac, než to umožňuje rozsah jedného článku. Možno však predpokladať, že „onen nie celkom jasne definovateľný, resp. uchopiteľný potenciál jednotlivca konať nezávisle a rozhodovať na základe vlastnej vôle (*agency*), chápaný ako konceptuálne neredukovateľný zdroj intencionálnej činnosti, umožňuje rekonštrukciu situovanej a hermeneuticky koncipovanej autonómie“ (Kögler, 2019, s. 81). Ďalšou úlohou vyplývajúcou z tejto diskusie by teraz bolo uviesť tieto predpoklady do dialógu s nezápadnými filozofiami a politickými teóriami a konfrontovať ich so spoločenským a politickým vývojom v rôznych častiach sveta, čo by mohlo nielen otvoriť ďalšie roviny a uhly pohľadu, ale aj overiť ich skutočnú univerzálnu, transkultúrnu relevantnosť.

Literatúra

- ADAMS, Suzi (2016). "Sociology, Philosophy, History. A Dialogue," by Suzi Adams and Johann Arnason, in: *Social Imaginaries*, Vol. 2, Issue 1, 2016, 151–190.
- ALLISON, Graham (2018). *Osudová past. Spojené státy versus Čína a Thúkýdidovo poučení z dějin*. Praha: Prostor, 2018, 536 s.
- ANGLE, Stephen, C. (2012). *Contemporary Confucian Political Philosophy*. Cambridge: Polity, 2012, 202 s.
- ARNASON, Johann, P. (1993). *The Future That Failed: Origins and Destinies of the Soviet Model*. London and New York: Routledge, 1993, 262 s.
- ARNASON, Johann, P. (2000). "Designs and Destinies: Making Sense of Post-Communism", Review essay on Jon Elster, Claus Offe and Ulrich K. Preuss (with Frank Boenker, Ulrike Goetting and Frieber W. Rueb), Institutional Design in Post-Communist Societies – Rebuilding the Ship at Sea, *Thesis Eleven*, Number 63, November 2000, s. 89 – 97.
- ARNASON, Johann P. (2003). *Civilizations in Dispute. Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden – Boston: Brill, 2003, 286 s.
- ARNASON, Johann P. (2009). *Civilizační analýza. Evropa a Asie opět na rozcestí*. Praha: Filosofia, 2009, 148 s.
- ARNASON, Johann P. (2010). *Historicko-sociologické eseje*. Praha: Slon, 2010, 204 s.
- ARNASON, Johann, P. (2011). "An interview with Johann P. Arnason: Critical theory, modernity, civilizations and democracy", Interviewed by Paul Blokker and Gerard Delanty, *European Journal of Social Theory*, vol. 14, no. 1, 2011, s. 119 – 132.
- ARNASON, Johann, P. (2020). *The Labyrinth of Modernity Horizons, Pathways, and Mutations*. Lanham • Boulder • New York • London: Rowman & Littlefield, 2020, 229 s.
- BARŠA, Pavel – SLAČÁLEK, Ondřej – HESOVÁ, Zora (2022). *Central European Culture Wars*, Praha: Univerzita Karlova, 2022, 362 s.
- BAI, Tongdong (2019). *Against Political Equality: The Confucian Case*. Princeton: Princeton University Press, 2019, 344 s.
- BELL, Daniel, A. (2010). *China's New Confucianism: Politics and Everyday Life in a Changing Society*. Princeton: Princeton University Press, 2010, 280 s.
- BELL, Daniel, A. – WANG, Pei (2020). *Just Hierarchy: Why Social Hierarchies Matter in China and the Rest of the World*. Princeton: Princeton University Press, 2020, 288 s.
- BILLETER, Jean François (2006). *Contre François Jullien*, Paris: Allia, 2006, 84 s.
- BLAHA, Luboš (2018). *Antiglobalista*. Bratislava: VEDA, 2018, 460 s.
- BONDY, Egon (1993). *Čínská filosofie*. Praha: Vokno, 1993, 388 s.
- BONDY, Egon (2009). *Příběh o příběhu. Filosofické dílo sv. III*. Praha: DharmaGaia, 2009, 358 s.
- BONDY, Egon (2013). *Postpříběh, příležitostné eseje a rekapitulace. Filosofické dílo sv. IV*. Praha: DharmaGaia, 2013, 307 s.
- BUDEN, Boris (2013). *Konec postkomunismu. Od společnosti bez naděje k naději bez společnosti*. Praha: Rybka Publishers, 2013. 292 s.
- ČARNOGURSKÁ, Marina a kol. (2006). *Čínske odpovede aj na naše nezodpovedané filozofické otázky*. Bratislava: Kalligram, 2006, 293 s.
- ČARNOGURSKÁ, Marina (2009). *Lao c' a proces vzniku Tao Te Ťingu. 1. diel*. Bratislava: Veda, 2009, 245 s.
- ČARNOGURSKÁ, Marina (2013). *Lao c' a proces vzniku Tao Te Ťingu. 2. diel*. Bratislava: Veda, 2013, 392 s.
- ČCHING, Ťiang (2020). *Konfuciánský ústavní systém. Jak starověká minulost Číny může utvářet její politickou budoucnost*. Praha: Filosofia, 2020, 151 s.
- DUNAJ, Lubomír (2015). Dinuš, P., Hohoš, L., Hrubec, M. a kol. Revoluce nebo transformace? Revolúcia alebo transformácia? (Recenzia). In: *Filozofia*, 70 (2015), 8, s. 689 – 691.
- DUNAJ, Lubomír (2017). The Inner Conflict of Modernity, the Moderateness of Confucianism and Critical Theory. In: *Human Affairs* 27, 4/2017, s. 466 – 484.
- DUNAJ, Lubomír (2021). Spoločenská „hmla“ ako večný ľudský údel? In: *Philosophica Critica* 7, 2/2021, s. 74 – 88.

- DUNAJ, Eubomír (2022a). Die Revolution, die Transformation und die Rolle des Subjekts. Kritische Betrachtungen zu François Julliens Buch Die stillen Wandlungen. In: *Polylog. Zeitschrift für interkulturelles Philosophieren*, 47, s. 101 – 120.
- DUNAJ, Eubomír (2022b). Kritická hermeneutika 2.0. Poznámky k „Novej nemeckej ideológii“ In: DAUBNER Peter (ed.). *Idea socializmu? Ku knihe Axela Honnetha*. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 2022, s. 109 – 132.
- DUNAJ, Eubomír – MERTEL, Kurt C. M. et al. (2002). *Hans-Herbert Kögler's Critical Hermeneutics*. London: Bloomsbury, 2022, 296 s.
- DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – HRUBEC, Marek – KELLER, Jan (2014). Trialog o revoluci a transformaci. In: Dinuš, P. – Hohoš, L. – Hrubec, M. a kol. *Revolúcia alebo transformácia?* Bratislava – Praha: VEDA – Filozofia, s. 11 – 28.
- FORST, Rainer – GÜNTHER, Klaus (2021). *Normative Ordnungen*. Berlin: Suhrkamp, 2021, 683.
- FRASEROVÁ, Nancy – HONNETH, Axel (2004). *Přerodělování nebo uznání?* Praha: Filozofia, 2004, 338 s.
- GHODSEE, Kristen – ORENSTEIN, Mitchell (2021). *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions*. New York: Oxford University Press, 2021, 300 s.
- HALL, David, L. – AMES, Roger T. (1995). *Anticipating China. Thinking through the narratives of Chinese and Western Culture*. Albany: SUNY, 1995, 358 s.
- HEUBEL, Fabian (2008). Foucault auf Chinesisch – Methodologische Reflexionen zu einer transkulturellen Philosophie der Selbstkultivierung. In: *Polylog. Zeitschrift für interkulturelles Philosophieren*, vol. 19, 2008, s. 19 – 35;
- HEUBEL, Fabian (2016). *Chinesische Gegenwartsphilosophie. Zur Einführung*. Hamburg: Junius 2016, 256 s.
- HEUBEL, Fabian (2021). *Was ist chinesische Philosophie? Kritische Perspektiven*. Hamburg: Meiner, 2021, 404 s.
- HEUBEL, Fabian (2015). Kritik als Übung. Über negative Dialektik als Weg ästhetischer Kultivierung. In: *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie*, vol. 40, no. 1, 2015, s. 63 – 82.
- HONNETH, Axel (1996). *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge, Massachusetts; MIT Press, 1996.
- HONNETH, Axel (2018). *Právo svobody. Nárys demokratické mravnosti*. Praha: Filozofia 2018, 616 s.
- HRUBEC, Marek – VORÁČEK, Emil (2021). *Čína a její partneři: Interakce v Eurasii*. Bratislava: Veda, 2021, 453 s.
- HRUBÝ, Karel (2018). *Cesty komunistickou diktaturou*. Praha: Argo, 2018, 482 s.
- HRUBÝ, Karel – ZIDEK, Petr (2022). *Věřil jsem v budoucnost*. Praha: Torst, 2022, 316 s.
- Chan-fej-c' (2011). *I. díl*. Praha: Academia, 2011, 408 s.
- Chan-fej-c' (2013). *II. díl*. Praha: Academia, 2013, 376 s.
- JULLIEN, François (2000). *Detour and Access, Strategies of Meaning in China and Greece*. New York: Zone books, 2000, 424 s.
- JULLIEN, François (2004). *A Treatise on Efficacy: Between Western and Chinese Thinking*. Honolulu: University of Hawaii Press, 2004, 2016 s.
- JULLIEN, François (2007). *The Impossible Nude, Chinese Art and Western Aesthetics*. Chicago, The University of Chicago Press, 2007, 136 s.
- JULLIEN, François (2011). *The Silent Transformations*. London – New York – Calcutta: Seagull, 2011, 167 s.
- JULLIEN, François (2014). *On the Universal, the Uniform, the Common and Dialogue between cultures*. Cambridge: Polity, 2014, 208 s.
- JULLIEN, François (2015). *The Book of Beginnings*. New Heaven & London: Yale University Press, 2015, 134 s.
- KIS, János (ed.) (1997). *Současná politická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 7.
- KIRONSKÁ, Kristína – TURCSÁNYI, Richard (2020). *Supervelmoc? Všetko, čo potrebujete vedieť o súčasnej Číne*. Bratislava: Hadart Publishing, 2020, 415 s.
- KOPEČEK, Michal (2011). The Rise and Fall of Czech Post-Dissident Liberalism after 1989. In: *East European Politics and Societies*, volume 25, number 2, May 2011, s. 244 – 271.
- KOPEČEK, Michal et al. (2019). *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu (1980 – 1995)*. Praha: Argo, 2019, 368 s.

- KOHÁK, Erazim (2013). *Domov a dólava*. Praha: Filosofia, 2013, 424 s.
- KÖGLER, Hans-Herbert (2005). *Kultura, kritika, dialog*. Praha: Filosofia, 2005, 187 s.
- KÖGLER, Hans-Herbert (2018). Reflexivity and Globalization. Conditions and Capabilities for a dialogical Cosmopolitanism. In: *Human Affairs*, vol. 4, 2018, s. 10 – 31.
- KÖGLER, Hans-Herbert – PECHRIGGL Alice – WINTER Rainer (2019). *Enigma Agency. Macht, Widerstand, Reflexivität*. Bielefeld: Transcript, 2019, 198 s.
- KÖGLER, Hans-Herbert (2019). Autonomie und Überschreitungen. Bruchstücke einer Theorie der hermeneutischen Agency. In: Kögler Hans-Herbert – Pechriggl Alice – Winter Rainer (2019), s. 81 – 112.
- KOSATÍK, Pavel (2021). *Slovenské století*. Praha: Torst, 2021, 408 s.
- KRÁL, Oldřich (2008). *Kniha proměn Yijing/I-Ťing*. Lásenice: Maxima, 2008, 298 s.
- KRAPFL, James (2009). *Revolúcia s ľudskou tvárou*. Bratislava: Kalligram, 2009, 304 s.
- KREJČÍ, Oskar (2021). *Geopolitika Číny*. Půhonice: Professional Publishing, 2021,
- KUNDERA, Milan (2009). Cesty v hmlé. In: *Časopis OS – Občianska spoločnosť*, 2/2008, s. 105 – 132.
- KUŽEL, Petr a kol. (2018). *Myšlení a tvorba Egona Bondyho*. Praha: Filosofia, 2018, 496 s.
- LOMOVÁ, Olga (2012). *Kniha vrchních písařů*. Praha: Karolinum, 2012, 648 s.
- LOMOVÁ, Olga (2018). Stéblo uchopené ve filosofické krizi. In: KUŽEL, Petr a kol. *Myšlení a tvorba Egona Bondyho*. Praha: Filosofia, 2018, s. 209 – 236.
- NOVOSÁD, František (2010). *Útržky o Slovensku*. Bratislava: Kalligram, 2010, 160 s.
- PEKNÍK, Miroslav (ed.) (2005). *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, 264 s.
- RINGEN, Stein (2018). *Perfektní diktatura. Čína ve 21. století*. Praha: Academia, 2018, 268 s.
- ROETZ Heiner (1984). *Mensch und Natur im alten China. Zum Subjekt-Objekt-Gegensatz in der klassischen chinesischen Philosophie. Zugleich eine Kritik des Klischees vom chinesischen Universalismus*. Frankfurt/M. – Bern – New York: Peter Lang, 1984, 427 s.
- ROETZ, Heiner (2016). Who Is Engaged in the “Complicity with Power”? On the Difficulties Sinology Has with Dissent and Transcendence. In: BROWN, Nahum – FRANKE, William (eds.). *Transcendence, Immanence, and Intercultural Philosophy*. Palgrave Macmillan, 2016, s. 283 – 318.
- SLINGERLAND, Edward (2019). *Mind and Body in Early China. Beyond Orientalism and the Myth of Holism*. New York: Oxford University Press, 2019, 400 s.
- ŠVIHLÍKOVÁ, Ilona (2015). *Jak jsme se stali kolonií*. Praha: Rybka Publishers, 2015, 232 s.
- THER, Philipp (2016). *Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberalní Evropy*. Praha: Libri, 2016, 360 s.
- ZÁDRAPA, Lukáš (2019). *Sün-c’ tradičně Sün Kchuang*. Praha: Academia, 2019, 532 s.
- ZHAO, Tingyang (2021). *All under Heaven: The Tianxia System for a Possible World Order*. Oakland: University of California Press, 2021, 332 s.

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

JÁN RUMAN

Katedra politológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Košice, Slovenská republika

Feinberg, J. G. – Hauser, M. – Ort, J.: Politika jednoty ve světě proměn. Praha: Filozofia, 2021, 206 s. ISBN 978-80-7007-682-8

Feinberg, J. G. – Hauser, M. – Ort, J.: The Politics of Unity in a World of Change. Praha: Filozofia, 2021, 206 p. ISBN 978-80-7007-682-8

Monografia troch českých autorov Feinberga, Orta a Hausera sa zaoberá hľadaním teoreticko-normatívnych východísk spojených s kolektívnymi identitami (jednotou) vo svete neustálych politicko-spoločenských a kultúrnych zmien. Ide o vsutku komplexný multidisciplinárny vklad vychádzajúci z politicko-filozofických, politologických a kulturalistických pozícií. Kniha má tri kapitoly, ktoré na seba funkčne nadväzujú a odkrývajú problém potencialít konštituovania podôb jednoty v dobe „zmutovanej“ mnohosti z rôznych perspektív zachovávajúc jednotnú tematickú líniu. Vo svojich príspevkoch sa autori snažia účinne pochopiť charakter aktuálnej situácie, ktorá sa vyznačuje neustálou neistotou a nepredvídateľnosťou. Za akýsi referenčný termín charakterizujúci súčasný stav, keď je politický, ekonomický a kultúrny systém v dlhotrvajúcej pretrvávajúcej kríze, ale nový systém ešte nevznikol, resp. vzniknúť nemôže, považujú pojem interregnum. Neschopnosť vzniku nového systému vidia v hegemonii mocenských ekonomických štruktúr, ktoré odolávajú akýmkoľvek alternatívnym pokusom o štruktúrnú zmenu. V epoche interregna prevláda mix súrodého a nesúrodého, hybrid aj asambláž. Interregnum je podľa nich produktom organickej krízy modernity a postmodernity, keď v spoločnosti stále prebiehajú procesy individualizácie a rozkladu pevných štruktúr, ale zároveň sa objavuje potreba nových koncepcií politickej jednoty – emancipácie spoločnosti na kolektívnom základe v medziach zachovania plurality.

V prvej kapitole s názvom „Návrat ľudu bez spoločnosti“ sa Joseph Grim Feinberg pokúša nachádzať leitmotív jednoty v teóriách autorov radikálnej demokracie. Ústrednými postavami, ktoré prinášajú potenciálny emancipačný pojmový aparát sú Ernesto Laclau, Chantal Mouffeová a Jacques Rancière. Feinberg poukazuje na to, že po roku 1989 sa z verejného diskurzu vytratila kategória ľudu a bola nahradená požiadavkou aktívneho občianstva a participácie v podobe volieb. Tam to skončilo. Reprezentatívna demokracia predpokladá zastúpenie ľudu, presnejšie povedané individuálnych voličov, ktorí participujú na moci len do momentu vhodenia svojho hlasu do urny. Ostatné už nie je v ich rukách – utváranie a konsolidácia koalície, prerozdeľovanie politických kompetencií a prijímanie legislatívnych rozhodnutí. Ak by niektorí občania neboli s ustanovenou vládou spokojní, môžu sa občiansky angažovať v podobe občianskych zhromaždení, záujmových združení, spoločenských hnutí, spisovaním petícií či prostredníctvom

občianskej neposlušnosti. V podobnom duchu o tom hovorí Boris Buden v knihe *Koniec postkomunizmu* s príznačným dôvetkom „Od spoločnosti bez nádeje k nádeji bez spoločnosti“. Nádej slobodnej individuálnej angažovanosti po roku 1989 nesie so sebou paralelne pocit alebo skôr stav vyprázdnenej spoločenskej identifikácie. Mnohosť výberu, ideí, narácií síce prišla, vytratil sa však spoločný zmysel pre kolektivitú. Tento trend bol technologicko-mocensky upevňovaný diskurzom zdôvodňujúcim, že kolektívita obmedzuje individuálne slobody dominantných jednotlivcov a potláča rôznorodosť. Tento stav sa ale ocitol v imanentnej kríze.

Dnes sa podľa Feinberga potreba politickej kolektivity vracia, ale inak – bez plnohodnotnej ukotvenosti. Nositeľom kolektivity je démos, ktorý Feinberg diferencuje na defenzívny a transgresívny. Ten prvý typ je svojím charakterom „xenofóbny“ a lokálne situovaný. Transgresívny typ déma má univerzalistický charakter opierajúci sa o kritiku postmodernity, ale zároveň rešpektujúci potrebu udržiavať a využívať mnohosť a diferentnosť (artikuláciu partikulárností). Feinberg to konkretizuje nasledujúco: „*[Transgresívny] ľud identifikuje hranice – napríklad medzi bohatými a chudobnými, medzi mocnými a bezmocnými, medzi integrovanými a vylúčenými – preto, aby ich prekonal.*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 37) Transgresívny ľud vo Feinbergovom chápaní aktivuje viac modernistické tendencie pri integrácii partikulárností do celku, ktorý má mať univerzalistický charakter, pričom ale berie do úvahy kritiku univerzalizmu z postmoderných pozícií. S typom transgresívneho ľudu a jeho potenciálnej expanzie pracujú už vyššie zmienení politickí filozofi s cieľom vrátiť univerzalistický typ zjednotenia do politického horizontu rozhodovania. Feinberg tento teoreticko-metodologický prístup oceňuje, vytyka mu ale obmedzenosť v podobe fixácie len v rámci politična a nie aj sociálna. Sociálne sa tak ocitá vo vedľajšom postavení, keďže je podľa Mouffovej súčasťou procesov inštituovania politikou. Otázka, ktorá sa tu ponúka, je, akým spôsobom plnohodnotne integrovať do procesu utvárania sociálne, ak samo sociálne je vždy len požiadavkou procesu politického vyjednávania, keďže hegemonický rámec politiky určuje stav a podobu sociálna. Teoretický koncept radikálnej demokracie, tak ako je funkčne formulovaný už vo svojej podstate, neumožňuje „dostať“ sociálne na úroveň politična, a teda sociálne bude vždy len v podriadenom vzťahu a bude oblasťou, ktorej podoba bude závisieť od vnútornej konfigurácie politična a jeho artikulčných mechanizmov. Preto bude vždy konkrétna jednota transgresívneho ľudu ako nositeľa niečoho sociálneho krehká a temporálna a nebude zahŕňať celú spoločnosť (nebude nikdy úplne univerzálna), ako o tom píše Laclau a Mouffeová. Mouffeová k tomu zastáva jasný postoj: „*Ak sa zaujímate o potenciálnu zmenu, máme sa zaujímať predovšetkým o politično; sociálne sa pre nás stáva zaujímavé len vo chvíli, keď je politizované.*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 51) Z toho vyplýva, že zásadné sociálne – materiálne či triedne otázky sú riešené vždy v rámci hegemonického normatívneho štandardu a sú produktom vyjednávania a konsenzu. Obdobným spôsobom na to nazerá i Rancière, ktorý tvrdí, že sociálne v rámci procesu emancipácie nehrá svoju primárnu rolu.

Na konci kapitoly Feinberg koncepciu Laclaua, Mouffovej a Ranciera problematizuje. Tvrdí, že ak sa so sociálnom ako hybnou silou v kontexte emancipácie a univerzalizácie v Laclauovom a Mouffeovej prípade neráta vo vnútri a sociálne sa vylúči už na začiatku, automaticky bude odsúdené na neschopnosť sproblematizovať samotné hegemonické vymedzenie. Oni vlastne sociálnu zabránia vstúpiť do politična tým, že uprednostnia politično, pretože metodologicky podľa hli samotnému hegemonickému poriadku už pri konštituovaní politična. V tomto momente

je nutné zmeniť aj časť z tretej kapitoly, ktorú napísal Michael Hauser, v ktorej rigorózne spochybňuje Mouffeovej predpoklad o „zle nalakovanom inštitucionálnom ráme“ liberálnej demokracie, domnievajúc sa, že samotný jej model a koncepcia nie je apriórne skonštruovaná tak, aby začlenila svoju „výstuž“ v podobe ľudských práv do kolektívnej identity. Hauser nesúhlasí len s „prelakovaním rámu“, ale trvá na zmene jeho konštrukcie tak, aby dokázal emancipovať kolektívne ľudské práva. Navyše týmto odhaľuje v Mouffeovej koncepcii vážnu trhlinu, ktorá odkrýva to, že Mouffeová nepriamo očakáva akúsi dejinnú večnosť predpokladu liberálnej demokracie.

Autorom druhej kapitoly, venovanej prácam teológa Johna Milbanka a teóriám radikálnej ortodoxie, je Jakub Ort. Kapitola má názov „Jednota ako kontinuita stvorenia a hierarchia cností“ a Ort v nej uvádza hypotézu formulovanú autormi radikálnej ortodoxie, že krízu sekulárnej modernity je možné riešiť len za pomoci kresťanskej teológie a praxe (kresťanský metanaratív), s ktorou nakoniec polemizuje. Milbankovo myslenie je založené na konsenzuálnych esencialistických predpokladoch na rozdiel od postštrukturalistov konceptualizujúcich teórie radikálnej demokracie, pre ktorých bol ústredným motívom konflikt (negácia a vylúčenie). Milbank sa opiera o zdroje predmoderného politického myslenia, ktoré sú akousi alternatívou k politickému mysleniu modernity a postmodernity.

Ort na prvých stránkach druhej kapitoly interpretuje Milbankovu výčitku voči vyprázdňovaniu sa politiky o transcendentné ciele ako o to, o čo pripravil politiku rozum. Rozum ako výsada modernizmu je nekompatibilný so spiritualitou a zjavením. Cesty emancipácie rozumu automaticky vedú k ontologickému nihilizmu a opúšťajú skutočný zdroj bytia – Stvoriteľa. Ak u teoretikov radikálnej demokracie absentovalo sociálne pri potencialite utvárania jednoty ako primárna a nevyhnutná kategória, u Milbanka sa stáva fundamentom zdroja bytia – Stvoriteľa.

Aj Milbank teoretizuje o jednote, v ktorej bude mať svoje miesto mnohosť. Jeho konkrétny postoj možno pripodobniť k buddhistickej tradícii. Ako píše Ort: „*Milbank prerámuje otázku týkajúcu sa jednoty a mnohosti tak, že nejde o to, či pritakať či nepritakať diferencii, ale o to, či budú vzťahy medzi odlišnosťami chápané násilne alebo harmonicky.*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 73) Odpoveď na otázku, kto bude realizovať kresťanskú ontológiu mieru ako kategóriu sociálnej praxe, nachádza v cirkvi. Jej funkčnosť vidí v tolerancii a inkluzivite diferencii a inakosti. Jedine to, čo ohrozuje cirkev – navádza opustiť bytie – Stvoriteľa, je násilné. Ort sa v tejto súvislosti kacírsky pýta, či výber tohto kresťanského metanaratívu sám osebe nie je násilný, keďže exkluzivisticky odmieta iné metanaratívy.

Vo veci ekonomického, politického a kultúrneho liberalizmu ponúka Milbank kritiku z konzervatívno-socialistických pozícií – tzv. modrého labourizmu, keď hovorí o tom, že emancipáciou ekonomiky došlo k rozpojeniu morálky a spirituality. V kontexte liberálnej demokracie zastáva antiindividualistický postoj a s ním späté otázky vzťahov, rodu a telesnosti. Poukazuje na absenciu hodnôt a vzdľaľovania sa od tradície, a teda aj od Boha ako zdroja neustáleho (s) tvorenia. Stotožňuje sa s tézou, že liberalizácia a dôraz na voľný trh spôsobili procesy komodifikácie duše, a teda aj celej spoločnosti, ktorá sa stala fragmentovanou a zostala závislou od centralizovaného štátu ako garanta sociálneho zmieru. Ort zdôrazňuje, že „*Milbankovou odpoveďou na rozpory liberálnej demokracie, ktorá kolíše medzi technokratickým štátnym aparátom a roztrieštenou predstavou ľudu ako agregátu individuálnych vôľ, je aristokratický model, ako ho sám nazýva. [...] Ide o model reprezentantov naviazaných na určité lokality a siete komunit,*

ktorí získavajú autoritu na základe svojich cností. Moc týchto reprezentantov nepochádza z ľudu, ale nie sú to ani svojvoľní diktátori, sú proste schopní naplniť onen zdieľaný transcendentný horizont“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 83) V tomto zmysle je badateľná akási Milbankova nostalgia za dobou tradičnou.

Ort Milbankovi vyčíta jeho ontologický optimizmus, ktorý je založený na bezkonfliktnom predpoklade, či už vo sfére politiky alebo eschatológie. Ort doslova tvrdí, že Milbank otvára cestu k postpolitike, hoci sám odmieta postpolitiku štátneho technokratického aparátu, ktorý reprodukuje hegemonický politický rámec. Pochybuje a výstižne poznamenáva, že kresťanská tradícia v personalizovanej forme participácie vládcov a ľudí v spoločnom transcendentnom horizonte udrží nenásilný mód funkčnej a harmonickej plurality a neskĺzne do univerzalistického útlaku. Tým, že Milbank uchopuje sociálne, a teda jednotu v kontexte vzájomnosti a participácie, ktorej garantom je božská trojjednosť, depolitizuje politično. Na záver kapitoly autor oceňuje Milbankov príspevok ako originálny, prepracovaný a konštruktívny. Súčasne kvituje prístup, že hoci Milbank stavia na univerzalite kresťanskej teológie, a teda vychádza z predmoderných koncepcií poňatia univerzality, kresťanské zjavenie nestavia do protikladu rozumu ako takého, ale „len“ osvietenského rozumu, a tým ukazuje možnú inšpiratívnu cestu k skúmaniu predmodernej tradície aj mimo kontext kresťanstva v podmienkach interregna. Autor rámcuje Milbankovu teóriu do viacerých tém. Milbanka a teóriu radikálnej ortodoxie prestriháva odkazmi na Lyotarda, Mouffeovú, Laclaua či myslenie Badioua.

V poslednej kapitole sa Michael Hauser venuje problematike liberálnej demokracie z normatívno-teoretických perspektív ako aj jej aktuálnemu stavu v politickej praxi. Kapitola má názov „Rozložená jednota liberálnej demokracie“ s podtitulom „K pôvodu nových populizmov“. V úvodnej časti svojho príspevku autor kategóriu liberálnej demokracie analyzuje prostredníctvom predpokladu jednoty. Vychádza z premisy, že liberálna demokracia sa ocitla v kríze, prechádza procesom mutácie a stráca legitimitu. Domnieva sa, že normatívny rámec liberálnej demokracie (politické a právne inštitúcie, princípy a praktiky) uvedený do praxe vznikol v určitom konkrétne-historickom momente, resp. etape, a je historicky podmienený súhrou ďalších faktorov, ako je kultúra a ekonomika, bez ktorých sa z hľadiska epistemológie, ale aj reálnej funkčnosti nedá oddeliť.

Ďalej sa zapodieva problémom charakteru liberálnej demokracie a jeho epistemologickými otázkami. Akcentuje liberálna demokracia viac participáciu nepriviligovaných za sociálnu rovnosť alebo pôsobí „len“ ako nositeľka garancie politického pluralizmu v podobe slobody voľby a individuálnych práv prvej generácie ľudských práv a slobôd (občianska a politická rovnosť)? Hauser zásadným spôsobom spochybňuje diskurzívnu neutralitu konceptu ľudských práv a slobôd ako výsadnú doménu liberálneho univerzalizmu – v právnej vede chápaného ako právny konštitucionalizmus, ktorá im prisudzuje predovšetkým individuálny charakter a nie kolektívny. Táto doména sa tvári ako prirodzená a hodnotovo neutrálna, t. j. ideologicky nezávislá od politických a ekonomických koncepcií. V skutočnosti je podľa Hausera „*právny konštitucionalizmus nedemokratický tým, že si robí nárok na stanovenie limitov demokraticky určených politických rozhodnutí, ktoré sa týkajú celkového smerovania spoločnosti. Právny konštitucionalizmus sa chápe ako neutrálna, racionálna legalita*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 107 – 108) Liberálna demokracia sa o tento právny konštitucionalizmus opiera a vychádza z neho. Dokonca je

tento aspekt diskurzívne nadradený nad demokratický prvok demokracie. V skratke, všeobecné dobro je prispôsobené individuálnym cieľom, voľbám a slobodám. Tejto problematike sa venuje aj Mouffeová, keď v knihe *Demokratický paradox* hovorí o paradoxe liberálnej demokracie a rozlišuje dva konštitutívne prvky demokracie (liberálny a demokratický). Hauser túto tematiku završuje tvrdením, že spoločnosť akosi „prekukla“, že liberálny právny konštitucionalizmus v skutočnosti neutrálny nie je, a preto prestal koncept liberálnej demokracie v určitej miere zjednocovať societu. Ale nebolo to len týmto uvedením, resp. toto uvedenie pramení zo zmeny – mutácie postmodernej kultúry a neoliberalizmu. Signifikantnú rolu zohráva práve mutácia postmodernizmu a premena neoliberalizmu (aj kvôli hypotekárnej a rozpočtovej kríze v roku 2008) v priamej konštelácii s liberálnou demokraciou. Hauser prichádza s novým epistemologickým rámcom, ktorý umožňuje premýšľať o súčasných krízach – interregne prostredníctvom konfigurácie troch faktorov v konkrétnom čase a priestore. V tomto zmysle ukazuje, že historicizmus je stále živý a nanajvýš prínosný tak ako kontinentálna filozofia. Hovorí o boromejskom uzle ako heuristickom nástroji, ktorého súčasťou sú tri kruhy. Ak sa jeden z nich zlomí, ostatné dva kruhy sa rozpoja a celý uzol stráca svoju funkciu. Stanovuje dve tézy postulujúce, že ak sa univerzálny princíp ľudských práv znefunkční následkom metamorfózy postmodernej kultúry a neoliberalnej ideológie v praxi, prestane tento princíp plniť svoju funkciu a účel a spoločnosť sa začne dezintegrovávať. V tejto nefunkčnosti vznikne priestor, ktorý sa musí zaplniť, a tým sa podľa Hausera ukazuje forma populizmu ako kompenzácia za liberálno-demokratický typ jednoty. Z liberálnej demokracie sa stáva populistická demokracia, ktorá je badateľná v reálpolitike niektorých národných štátov. Uvedené Hauser rekapituluje nasledujúco: „*Koniec liberálnej demokracie ako dôsledok zmeny ekonomického systému (neoliberalizmu) a charakteru spoločnosti (postmodernej spoločnosti), ktorou vznikol ekonomický systém (kapitalizmus hodnôt) a spoločnosť (spoločnosť uzatvorených komunit), v ktorých liberálno-demokratické občianske a [politické] práva stratili zjednocujúcu schopnosť, pretože prestala zodpovedať povahe existujúcej ekonomiky a spoločnosti. Liberálna demokracia sa mení na populistickú demokraciu preto, že sa presadzuje populistický princíp zjednotenia, ktorý zodpovedá súčasnej povahe ekonomiky a spoločnosti.*“ (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 117) Odklon od normativity v podobe ľudských práv a slobôd je markantný už od začiatku pandémie Covid-19 a značným spôsobom je demonštrovaný aj v súčasnej situácii spojenej s rusko-ukrajinským vojnovým konfliktom. Sloboda slova a prejavu sa stala ilúziou, agenda spojená s odhaľovaním a trestaním za šírenie dezinformácií a hoaxov je už v rôznych krajinách na programe dňa. To je, samozrejme, antagonisticky odpoveďou na efekt „zmutovaného“ postmodernizmu, ktorý produkuje mikronaratívy, vágnosť a relativizáciu pravdy. Paralogická spoločnosť priamo úmerne posilňuje identitárny populizmus vyznačujúci sa autoritárskymi tendenciami.

V záverečnej časti sa autor zaoberá politologickou problematikou, a to populistickými formami zjednotenia ako náhradami za znefunkčnený boromejský uzol. Keďže sa z ľudských práv stali rétorické ornamenty, resp. manažérske postupy, ktoré prestali plniť účel zjednocovania spoločnosti, ako ich autor opisuje, zjednocujúci motív sa naskytl v podobe populistických politík. Autor nastoľuje hypotézu populistickej formy zjednotenia, ktorá pokladá populistický typ zjednotenia za nástupcu zjednotenia liberálne univerzálneho. Nástrojmi populistických politík možno označiť idey, ktoré sú neurčité a prázdne – prázdny a „plávajúci“ (alegorický) signifikant.

Takto formulovaná rétorika dokáže osloviť a zjednotiť voličov naprieč celým politicko-hodnotovým spektrom. Medzi príklady signifikantov zaraďuje pojem „patriotizmus“, ktorý využíval Vladimir Putin, alebo motto „Urobiť Ameriku opäť veľkou“ z dielne Donalda Trumpa. Na Slovensku používal prázdny signifikant napr. Robert Fico pred voľbami roku 2012, keď ulice miest zaplavili billboardy s heslom „Ľudia si zaslúžia istoty“. Výsledkom bol volebný zisk vyše 44 %, čo možno považovať za bezprecedentný stranícky úspech v dejinách slovenských volieb. Hauser tieto nové populizmy označuje ako metapopulizmus, keďže sú diferentné od klasického populizmu. Ten klasický ľavicový, resp. pravicový už neplní dostatočnú funkciu z epistemologického hľadiska a zvädza k schematizácii. Rozlišuje tri typy populistických politik zjednocovania v dnešnej situácii. Prvým je dizajnový populizmus (marketingový), do ktorého radí politické programy Macrona, Babiša či Matoviča. Druhým typom je identitárny populizmus (akcentujúci napr. národnú či kultúrnu identitu) kam radí civilizacionistov, bavorskú stranu CSU, ale aj UKIP, Ligu severu, Švédskych demokratov, Alternatívu pre Nemecko atď. Tento typ populizmu využíva alegorické signifikanty – asambláže zložené z rôznych nesúrodých prvkov, ktoré by sa dali za špecifických podmienok pripodobniť ku kvantovej superpozícii. Posledným typom je populizmus univerzálny, ktorý má najväčší potenciál zjednocovať na základe univerzalizácie kolektívnych subjektov, avšak ten nie je momentálne v dominantnom postavení. Medzi nositeľov tohto typu populizmu radí hnutie Indignados, La France insoumise, DIEM 25, Sandersovo socialistické hnutie a pod.

Vlny súčasných nových populizmov sú priamou odpoveďou na krízu liberálnej demokracie. Hauser ide ešte ďalej, keď sa neuspokojuje s tvrdením, že populizmus nastavuje liberálnej demokracii zrkadlo, ale považuje ho za nový politický systém, ktorý je v procese zrodu. Je to niečo nové (hybridné a asamblážové), nie je to návrat ku klasickým formám populizmu alebo autoritárskym diktatúram. Autor píše, že *„populizmus či skôr populizmy vznikajú ako životná potreba nahradiť nefunkčnú liberálnu formu zjednotenia inou formou. V populistickej politike sa objavujú figúry, pojmy, symboly, predstavy a vízie najrôznejšieho pôvodu, ktoré začínajú zjednocovať rozdrobenú spoločnosť vtedy, ak majú podobu alegorického signifikantu, ktorý je asamblážový a významovo premenlivý“*. (Feinberg – Hauser – Ort, 2021, s. 168)

Na záver sa autori zaoberajú politikou vertikálnej jednoty a participatívnym univerzalizmom. Celý knižný projekt možno označiť ako akademicky prínosný a svojím obsahom jedinečný. Ide o počín, ktorý výrazným spôsobom prepíše v odborných kruhoch ustálené významy a definície a otvorí dvere k ďalším súvislostiam spojeným s krízou dneška – liberálnej (zastupiteľskej) demokracie, ľudu bez spoločnosti, sociálnej (ne)spravodlivosti či ontológii mieru. Prvé dva príspevky majú interpretačný charakter, pôsobia ako hutná a štruktúrovaná sekundárna literatúra vďačne doplnená o relevantnú kritiku, komentáre a hľadanie východísk. Tretí príspevok v poradí završuje prvé dva novou originálnou typológiou a je z hľadiska syntézy analyzovaných textov extraordinárny. Pri čítaní tejto knihy môže náročného čitateľa zachvátiť mix nadšenia, ako aj beznádeje vďaka bohatosti pojmového aparátu a prúdu inšpirácie a zároveň uvedomenia si, že potvrdzovaním stanovených hypotéz sa spoločnosť reálne ocitla v situácii a stave, ktorý nepraje univerzálnej jednote. A tiež – sme dnes naozaj všetci metapopulistami, ak je našou ambíciou zjednocovať v mnohosti?

TIBOR SEMAN

Právnická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Košice, Slovenská republika

Korn, F. – Kmetóny Gazdová, V.: Občan a štát medzi demokraciou a partokraciou, Ústavnoprávny a politologický prienik definícií vzájomnej korelácie občana ako pôvodcu štátnej moci, štátu a politických strán. Brno: Tribun EU, s. r. o, 2021, 307 s., ISBN 978-80-263-1650-3

Korn, F. – Kmetóny Gazdová, V.: Citizen and State between Democracy and Partocracy. Constitutional and Political Science Penetration of the Definitions of Mutual Correlation of the Citizen as the Originator of State Power, the State and Political Parties. Brno: Tribun EU, s. r. o, 2021, 307 p., ISBN 978-80-263-1650-3

Brnenské vydavateľstvo Tribun EU vydalo vedeckú monografiu, ktorá je spoločným dielom JUDr. PhDr. ThDr. Ferdinanda Korna, PhD., a PhDr. Veroniky Kmetóny Gazdovej, PhD., prichádzajúcim v čase nedostatku iných, takých prepotrebných analyticko-syntetických diel v aktuálnej právno-kultúrno-historickej situácii, ako výsledok nového metodologického bádania. Stojí na exponovanom mieste konjugovaných polyodborových a medziodborových štúdií a koriguje poznatky o spoločenskom dianí v ich vedeckom ponímaní v najplnšej miere.

PhDr. Veronika Kmetóny Gazdová, PhD. a JUDr. PhDr. ThDr. Ferdinand Korn, PhD. vystupujú ako autorská dvojica publikujúca v politologicko-právnej oblasti s dôrazom na fenomén nerovnováhy medzi demokraciou a partokraciou v politickom živote. Filozofické východiská, poznatky z teórie demokracie a široké pole právnych predpisov v právnom štáte sú v ich podaní skĺbené do vyplnenia priestoru v politologickej a právnej oblasti s dôrazom na elimináciu deformít demokracie a návrhmi konkrétnych riešení. Monografia *Občan a štát medzi demokraciou a partokraciou* je toho dôkazom.

Mnohí, veci znalí a odborníci, sa zamýšľajú nad otázkou, kto vládne. Ľud? Štát? Politická strana? Jednotlivec? Odpoveď nie je jednoduchá a autori sú si toho plne vedomí. Preto sa podujali odhaliť podstatu problému, spracúvajúc dostupnú domácu aj zahraničnú odbornú literatúru z odvetvia práva, politológie, filozofie, ekonómie, sociológie, marketingu, manažmentu a histórie. V úvode diela naznačujú významný rozdiel medzi pôvodcom a nositeľom štátnej moci, odkrývajú realitu v politickom systéme súčasného štátu, kde rastie vplyv významných ekonomických zoskupení na klasickú činnosť politických strán, s poukázaním na existenciu účelového spájania sa vedení politických strán s predstaviteľmi oligarchických ekonomických skupín, podmieneného potrebou finančnej podpory politickej strany v nákladnej predvolebnej politickej kampani. Naznačujú, ako málo chýba ku konštatovaniu, že súčasné politické strany v politickom systéme Slovenskej republiky predstavujú len formálnu delegáciu nositeľstva štátnej moci od jej pôvodcu, občana, že skutočnými „vladármi“ v štáte nie sú predstavitelia politických strán vo vrcholných funkciách

v štátnej správe s ich slobodnými politickými rozhodnutiami, ale v skutočnosti, navonok bez mediálnej publicity, sú nimi vrcholní oligarchovia v pozadí politického systému štátu.

Dielo, ktorého názov zodpovedá obsahu, je prehľadne spracované, rozdelené na úvod, deväť na seba logicky nadväzujúcich kapitol a záver, všetko v podrobnejšom členení na podkapitoly a zavŕšené zoznamom zdrojových podkladov diela.

Autori po úvode nastoľujú zásadné vzťahy s prvkami zdroja moci, vykladajú pojmy a súvislosti medzi občanom, štátom, demokraciou a partokraciou, vyúsťujúc k fenoménu politickej moci. Nadväzne sa venujú politickému systému, štátu a politickým stranám v kontexte teórie a vedy politiky. Ďalej analyzujú princípy právneho štátu, uvažujú o del'be moci v podmienkach partokracie. Samostatne je spracovaná kapitola o histórii a pôsobení partokracie v právnom štáte, v jej časti aj s poukázaním na tradície partokracie na Slovensku. Optimálne je zaradená kapitola o štáte ako suverénovi z hľadiska ústavnej vedy a ústavného zakotvenia v Ústave Slovenskej republiky. Obsahovo sa potom pripája kapitola s cennými úvahami o vzťahu štátu a občana prostredníctvom politických strán s ich ústavným postavením. Ďalšie odborné úvahy zahŕňujú poznatky o volebnom práve, plebiscitnej a participačnej demokracii, o majoritnom a konsociačnom systéme v pluralitnej demokracii a pozícii občana v nich, a končia v jedinečnej kapitole návrhmi na eliminovanie partokracie *de constitutione ferenda* a *de lege ferenda*. Posledná kapitola sa zaoberá niektorými prejavmi partokracie v spoločnosti, osobitne v kontexte mimoriadnych a krízových spoločenských udalostí. V závere diela autori prinášajú zásadný sumár rozdielov v donucovacej moci politickej strany a štátu.

V hodnotení monografie vyzdvihujem jej vysokú aktuálnosť, súvisiacu s momentálnou realitou Slovenska, ktorá sa prejavila v spracovaní vedeckých poznatkov s neprehliadnuteľnými námetmi autorov pre oblasť teórie a praxe.

Autori spracovali dostupnú domácu aj zahraničnú odbornú literatúru z práva, politológie, filozofie, ekonómie, sociológie, marketingu, manažmentu a histórie, tiež literatúru obsiahnutú vo vedeckých časopisoch, monografiách, odborných článkoch, ako aj relevantné informácie zo sekundárneho zdroja (internetu). Rozsiahlosť použitých bibliografických a ďalších prameňov je zreteľná z výpočtu na sedemnástich stranách (ide o viac než 240 odborných publikácií). Vyhládali dostupné informácie o spracúvanej problematike, a tým vytvorili ucelený prehľad o súčasnej relevantnej domácej a zahraničnej odbornej literatúre, o odborných článkoch, zborníkoch, prácach uznávaných autorov a odborníkov v predmetnej oblasti. Autori primárne analyzovali príčiny vzniku partokracie v právnom štáte, spôsoby jej prejavu a následky jej pôsobenia z hľadiska ústavnoprávneho vymedzenia a katalogizovania ústavných princípov, ktoré partokraciu, ako predpoklad oligarchokracie, ústavne umožňujú v spoločensko-právnom prostredí Slovenskej republiky. Analýzou poukázali na osobité situácie a výnimky, na výhody a nevýhody jednotlivých častí predmetnej problematiky a každej jej relevantnej časti, ako aj systematicky rozobrali dostupné teórie a koncepcie spolu s vytvorením definície a vymedzením podstaty skúmanej témy. Zosumarizovali získané informácie a následne tieto poznatky spracovali do uceleného súboru, pričom aj formálno-logicky spojili rôzne názorové prúdy. Systematicky rozobrali teórie, koncepcie a názorové prúdy, zaoberajúce sa definovaním a vymedzením teoretickej podstaty skúmaného problému. Zosumarizovali získané informácie a dali ich do podoby praktických návrhov, záverov a odporúčaní. Uskutočnili komparáciu a zhodnotenie vybraných častí spraco-

vanej témy, pričom poukázali na pozitíva aj slabé stránky, zaujali cenné hodnotiace stanoviská. Sformulovali všeobecné konštatovania a ponúkli náležité vysvetlenie zistení. Cieľ vedeckej monografie autori naplnili využitím ideologických východísk domácich aj zahraničných teoretikov demokracie. Využitím dostupných zdrojov zavŕšili snahu definovať koncepciu partokracie ako fenoménu zasahujúceho do spoločensko-politického života. Napokon odhalili súvislosti medzi faktami, sprevádzajúcimi výkonnú a legislatívnu oblasť, vyvodili závery o interpretovaní moci ako determinanta partokracie, respektíve spoločenského javu.

Za vedecký prínos recenzovaného diela považujem dôsledné formulovanie návrhov na eliminovanie partokracie *de constitutione ferenda* a *de lege ferenda*. K nim patrí (popri ďalších, v diele podrobne špecifikovaných) najmä zmena volebného systému spočívajúca v ustanovení viacerých volebných obvodov, nie iba jedného, kombinovaný volebný systém a zrušenie percentuálnej hranice preferenčných hlasov v kontexte kandidátskych listín, formovanie politickej kultúry, nepripustnosť autokracie a monokracie vo vnútornom režime politických strán, umožnenie vnútorného dialógu v politickej strane, posilnenie inštitútov priamej demokracie, transparentný peňažný rozpočet strany v príjmoch i výdavkoch, neporušovanie zákazu imperatívneho mandátu podpisovaním tzv. koalíciej zmluvy všetkými koalíčnými poslancami.

Je opodstatnené neskromne konštatovať, že toto dielo určite nebude stáť v tieni iných. Môže dokonca predstavovať hranicu medzi minulosťou a budúcnosťou, ak sa ho ujmú tí, ktorí neslúžia ničaniu, ale budovaniu. Ak sa ho chopia skutoční vládcovia, ktorí odstránia deformácie demokracie, ba čo viac, možno aj prispením tohto diela bude bližšie k jednému z ideálov demokracie, ktorým, ako píše autori, je podľa T. G. Masaryka demokracia v podobe lásky a spravodlivosti. Preto po náročnom spracovaní témy javia sa ako maják budúcim generáciám politikov či mocnárov slová zo záverečnej časti diela, a isto ide aj úprimné pranie autorov, aby politika bola nie činnosťou v prospech straníckych a mocenských záujmov, ale uskutočňovaním demokratických princípov, vykonávaním vôle ľudu.

Je vecou čitateľa, aký zážitok v ňom dielo zanechá a či sa k dielu ešte bude vracat'. Táto monografia má ambície byť knihou, na ktorú prach nesadne. Autori preukázali špičkovú znalosť problematiky. Vyhranenou metodológiou dosiahli systematickú prezentáciu relevantných poznatkov, vrátane aktuálnych, s gnozeologickou hodnotou a určite aj v rozmere a s významom pro futuro, neopomínajúc návrhy na eliminovanie partokracie *de constitutione ferenda* a *de lege ferenda*.

Predmetná vedecká monografia podáva komplexný, ucelený, vyčerpávajúci, systematický rozbor jednej témy, navyše vysoko aktuálnej a vhodne úzko špecifikovanej, zasahujúcej lokálne i globálne vedecký problém, prelínajúci sa v prevažujúcej miere oblasťou práva a politológie. Disponuje precízne spracovaným vedeckým aparátom, zahrňajúcim aj bibliograficko-informačný, poznámkový a kritický aparát. Jednotlivé časti vo vzájomnej nadväznosti poskytujú vedecké poznatky, integrujú už známe a obohacujú ich o nové pôvodné, doposiaľ nepublikované informácie, obsahujúce výsledky vedeckej práce autorov, striktné reflektujú stav vedy v čase spracovania diela. Autori predkladajú závery, ako aj z právneho hľadiska významné námety *de lege ferenda*.

TOMÁŠ IMRICH PROFANT

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Bratislava, Slovenská republika – Ústav medzinárodných vzťahů, Praha, Česká republika

PIGEAUD, F. – NDONGO, S. S.: Africa's Last Colonial Currency: The CFA Franc Story. London: Pluto Press, 2021, 168 p. ISBN 978 0 7453 4178 1

Uplynulo už viac ako pol storočia, odkedy ghanský prezident Kwame Nkrumah definoval neokolonializmus. Jeho základným prvkom bola (a stále je) formálna nezávislosť spojená s vládou pôsobiacou zvonka daného štátu. Tejto predstave zodpovedá aj súčasná monetárna politika veľkej časti západnej a strednej Afriky. Frank Africkej finančnej komunity (CFA) spája Francúzsko s jeho bývalými kolóniami. Výskumník N. S. Sylla zo Senegalu a francúzska novinárka F. Pigeaud napísali knihu komplexne a kriticky mapujúcu históriu a súčasnosť afrického franku.

Jeho vzniku predchádzala existencia mušlí ako základnej formy peňazí, ktoré mali v prvej polovici 18. storočia aj svoj oficiálny výmenný kurz voči vo francúzsku rozšírenej Tourskej libre. Postupne sa však francúzska mena rozšírila a od roku 1830 Francúzi požadovali, aby obchodná výmena prebiehala v ich mene, čím sa snažili bojovať proti anglickým obchodným spoločnostiam. V roku 1925 napokon prijali zákon, ktorý sankcionoval použitie inej meny ako francúzskeho franku v kolóniách.

Následná kríza viedla k protekcionizmu a rovnako ako Británia po opustení zlatého štandardu vytvorila vlastnú monetárnu zónu so svojimi kolóniami, tak aj Francúzsko v roku 1939 zakázalo obchod a finančné transakcie so zahraničím doma i v kolóniách. Tak vznikla „zóna franku“ (s. 9) s jednotnou kurzovou politikou.

Druhá svetová vojna výrazne oslabilu francúzsku ekonomiku a prinútila vládu devalvovať frank, to však zároveň viedlo k ukončeniu monetárnej jednoty francúzskeho impéria a v decembri 1945 bol zavedený frank Francúzskych kolónií v Afrike a frank Francúzskych kolónií v Pacifiku. Kurz bol 1:1,7 v prospech koloniálneho franku.

Už v čase svojho vzniku vyvolal frank CFA odpor. Napríklad zakladateľ Čadskej progresívnej strany Gabriel Lisette ho považoval za najpresvedčivejší dôkaz posilnenia koloniálneho paktu. Dekolonizácia však v tomto ohľade neprinesla takmer žiadnu zmenu. Jej súčasťou boli tzv. Dohody o spolupráci – išlo o tzv. podmienenú nezávislosť. Vtedajší francúzsky premiér v liste gabonskému predsedovi vlády v lete 1960 napísal: „Nezávislosť dávame pod podmienkou, že štát, ktorý ju získa, sa bude snažiť rešpektovať dohody o spolupráci... Jedno sa nedá bez druhého“ (s. 16). Čerstvo „nezávislé“ štáty sa v týchto dohodách vzdávali autonómie v oblasti zahraničnej, obrannej, ekonomickej, finančnej a menovej politiky, ako aj politiky v oblasti ťažby prírodných surovín, vysokého školstva, civilného letectva a ďalších. Zmiený Gabon sa v deň svojej nezávislosti zaviazal napomáhať pri uskladňovaní materiálov a produktov v prospech francúzskych vojenských síl a v prípade bezpečnostnej nutnosti aj zakázať export do iných krajín.

Dekolonizácia teda žiadnu nezávislosť pre francúzske kolónie neznamenala. Autori knihy detailne ukazujú, že to tak v menovej politike nie je dodnes. Vyrovnávajú sa pritom so zrejmovou námietkou, že dnes používa africký frank menej krajín, než koľko malo Francúzsko kolónií. Slovanmi Emmanuela Macrona: „Ak [všetci prezidenti zóny franku] veria, že je nutné skončiť s týmto nástrojom regionálnej stability [...], je na nich, ako sa rozhodnú, takže som za“ (s. 126). Je ale naozaj také jednoduché skončiť s africkým frankom?

Mnohé štáty sa zbavili franku CFA hneď ako mohli. Išlo napríklad o Vietnam, Kambodžu, Laos, Sýriu, Libanon, Francúzske Somálsko, Tunis, Maroko či Alžírsko. Autori však zdôrazňujú, že Macron hovoril o všetkých prezidentoch a nie o jednotlivcoch. Tí, ak by konali sami, by to mali omnoho ťažšie, pretože by zároveň išli aj proti svojim susedom.

Prvá krajina vážne potrestaná za opustenie zóny franku bola Guinea. Jej obyvateľstvo ako jedinú v referende, ktoré prebehlo v každej kolónii, hlasovalo v roku 1958 proti zotrvaniam vo Francúzskej únii. Francúzi v deň referenda presunuli monetárne rezervy z filiálky Centrálnej banky štátov západnej Afriky z Guinejského hlavného mesta Conakry, následne zastavili vyplácanie penzií guinejským veteránom druhej svetovej vojny a pokúsili sa zablokovať prijatie Guiney do OSN. Prezident Sékou Touré pritom pôvodne chcel, aby guinejská mena ostala súčasťou zóny franku, ale odmietal jej „ponižujúce“, príliš prísne pravidlá, okrem iného zákaz vyjednávania vlastných obchodných dohôd. Keďže Francúzi neustúpili, Guinea si vytvorila vlastnú centrálnu banku a menu. Nasledoval trest v podobe vojenských operácií vedených miestnymi žoldniermi, ktorých cieľom bolo „vytvoriť atmosféru ohrozenia, a ak by to bolo možné, zosadiť prezidenta“ (s. 43). Zároveň francúzska tajná služba spustila operáciu Persil a vytlačila množstvo falošných guinejských bankoviek, čím slabú guinejskú ekonomiku ešte viac destabilizovala. V roku 1962 francúzsky prezident Pompidou povedal: „Nech sa skúsenosť Sékou Tourého rozšíri. Mnohí Afričania si začínajú uvedomovať, že guinejská politika je samovražedná a ide proti africkým záujmom“ (s. 43).

V Mali sa v roku 1962 po opustení zóny franku malijskí obchodníci zhromaždili pred francúzskej ambasádou na podporu Francúzska. Mnohí z nich boli zatknutí pre, podľa ľudových súdov, podnecovanie prevratu s podporou francúzskej ambasády. Zároveň členovia Západoafrickej monetárnej únie obmedzili obchod s vnútrozemským Mali, čo znehodnotilo jeho novú menu. Ekonomické problémy spôsobené okrem iného aj nevhodnou monetárnou správou, tlačením peňazí a ich investovaním do neproduktívnych projektov, prinútili vládu k návratu do zóny franku. Napokon v roku 1968 vojenský prevrat vedený bývalým francúzskym legionárom Moussa Traorém zvrhol prezidenta Keitu a Traoré sa stal prezidentom.

V decembri 1962 togský prezident Sylvanus Olympio uverejnil zákon zakladajúci togskú centrálnu banku a vyhlásil, že legálnou menou v Togu je togský frank. K tomu však napokon nedošlo, pretože o mesiac neskôr Olympia zavraždilo komando, ktorého súčasťou bol aj budúci togský prezident. V tom istom roku sa Togo vrátilo do zóny franku. Minister vnútra pod Olympiom obvinil francúzskeho veľvyslanca a ďalších francúzskych úradníkov zo zorganizovania tohto puču.

Podobne ako Olympio dopadol prezident Burkiny Faso, Thomas Sankara, ktorý sa v roku 1985 vyslovil, že sa treba zbaviť tejto „zbrane dominancie v Afrike“ (s. 59). O dva roky neskôr bol zavraždený. Podozrivý je Blaise Compaoré, ktorý vládol od Sankarovej smrti až do roku

2015 a stal sa blízkym francúzskym spojencom uchovajúc frank CFA. Po vydaní recenzovanej knihy boli sprístupnené diplomatické archívy, z ktorých vyplýva, že deň po vražde prišli agenti francúzskej tajnej služby zničiť prepisy odposluchov Compaorého. Prezidentské archívy sú však naďalej tajné napriek Macronovmu sľubu, že budú sprístupnené.

Na začiatku sedemdesiatych rokov minulého storočia sa viacero afrických štátov vrátane Nigeru, Mauritánie, Konga, Čadu a Toga pokúsilo o zmeny vo fungovaní zóny franku. Francúzsko im však nevyhovelo. Keď potom ako jediná prijala vlastnú menu Mauritánia, vidiac trest v podobe odňatia francúzskej finančnej a technickej pomoci, akceptovali francúzske rozhodnutie. Prezident Nigeru Diori bol o dva roky zvrhnutý vojenským pučom tri dni predtým, ako malo dôjsť k vyjednávaniu ceny nigerského uránu. Diori chcel, aby Francúzi platili viac. Francúzska jednotka dlhodobo prítomná v krajine proti tomuto puču nezasiahla.

Podobne ako v prípade predchádzajúcich snáh, aj v prípade Madagaskaru autori opisujú francúzske snahy o zabránenie rozhodnutiu prijať vlastnú menu, avšak neprezentujú nijaký trest, ktorý by túto krajinu postihol po opustení zóny franku. Naopak, dve krajiny – bývalé kolónie Španielska a Portugalska – frank CFA prijali. Išlo o Rovníkovú Guineu v roku 1985 a Guinea-Bissau v roku 1997.

Zdá sa teda, že Francúzsko robí mnoho pre to, aby odradilo tých, ktorí chcú zónu franku opustiť, avšak zároveň tu existuje niečo ako „dobrovoľné otroctvo“, ktoré vyhovuje často autoritárskym vodcom krajín používajúcich africký frank. Francúzi im v prípade problémov nezriedka prídu na pomoc.

Najnovší prípad z Pobrežia slonoviny tiež ukazuje ako dopadnú kritici a ako podporovatelia franku CFA. Po povolebnej ústavnej kríze odoprela západoafrická centrálna banka vláde Pobrežia Slonoviny prístup k svojim účtom, následne na žiadosť francúzskeho ministra hospodárstva a financií zastavili francúzske banky operujúce v krajine svoje aktivity a západoafrická centrálna banka pohrozila sankciami bankám, ktoré trvali na spolupráci s vládou Laurenta Gbagba. Francúzske ministerstvo v spolupráci s centrálnou bankou zastavilo obchodné a finančné transakcie medzi Pobrežím Slonoviny a zvyškom sveta. Dokonca ani diplomatické zastúpenia krajiny nemali prístup k peniazom zo štátneho rozpočtu. Napokon sa vtedajší prezident uznaný Ústavným súdom, ale neuznaný Nezávislou volebnou komisiou, medzinárodnými pozorovateľmi a následne ani medzinárodným spoločenstvom (okrem Angoly a Libanonu), rozhodol opustiť zónu franku. Francúzi (v rámci misie OSN) začali potom bombardovať prezidentský palác, čím umožnili Gbagbovo zatknutie. Nový prezident Outtara sa naopak stal hlavným podporovateľom súčasnej reformy navrhutej Macronom.

Nie sú to len politický vodcovia, ale aj úradníci, ktorí môžu mať problémy, ak kritizujú africký frank. Ekonóm a minister v tožskej vláde Kako Nubukpo bol zbavený v roku 2015 funkcie. Potom sa stal riaditeľom úseku hospodárskych a digitálnych záležitostí v Medzinárodnej organizácii frankofónie, odkiaľ bol v roku 2017 prepustený. V oboch prípadoch bola príčinou jeho verejná kritika afrického franku.

Ak sa vojensko-mocenský argument, že Francúzi v prípade potreby použijú silu, aby uchovali „svoju“ menu v bývalých kolóniách, zdá byť históriou minimálne čiastočne potvrdený, ešte tu je prítomný voči franku kritický ekonomický argument: Ako sa darí chudobným krajinám v zóne franku a krajinám mimo nej? Iba 5 z 15 krajín zóny franku dosiahli v rokoch 1960 – 2016 prie-

merný rast nad 1 % a mnohé tieto krajiny dosahujú žalostné výsledky v indikátoroch zdravia. Autori sú si vedomí skutočnosti, že samotná mena na ekonomické a sociálne zlepšenie nemusí stačiť, ako to ukazujú príklady iných afrických krajín. Zároveň poukazujú na skutočnosť, že žiadna väčšia postkoloniálna krajina nedosiahla ekonomický rast súčasťou monetárnej únie a ekonomické zázraky vo východnej Ázii boli všetky založené na národných menách.

Ako teda africký frank funguje a aké sú jeho dôsledky? Frank má štyri základné prvky. Je pevne napojený na euro (predtým na francúzsky frank) a úlohou afrických centrálnych bánk a vlád je zaistiť udržanie fixného výmenného kurzu prostredníctvom nízkej inflácie. Zmenu výmenného kurzu môže vykonať Francúzsko aj unilaterálne. Medzi krajinami zóny franku je voľný pohyb kapitálu. Africký frank je voľne zameniteľný za francúzsku menu. A napokon časť rezerv – v minulosti 100 %, dnes 50 % – afrických centrálnych bánk je na tzv. operačnom účte francúzskeho ministerstva hospodárstva a financií.

Základným stavebným kameňom celého systému je tento účet. Finančné toky z a do afrických krajín, ako napríklad export, import, splátky dlhov, pôžičky, remitencie, investície či tzv. rozvojová pomoc, sa na ňom odrážajú. To znamená, že napríklad export kaka z Pobrežia Slonoviny sa najprv prejaví pripísaním peňazí na operačnom účte Centrálnej banky západoafrických štátov a až následne dôjde k vyplateniu peňazí. Pohyby na účte sú denne monitorované a z povinných rezerv idú úroky africkým centrálnym bankám. V prípade nedostatku prostriedkov na operačnom účte Francúzsko svojou garanciou zaisťuje dostatok hotovosti pre tieto banky. Francúzske ministerstvo zároveň slúži ako zmenáreň. Ak chce napríklad africká firma zaplatiť čínskej z komerčnej africkej banky, musí najprv táto banka poslať franky do centrálnej banky, tá si vyberie eurá z operačného účtu, na parížskom výmennom trhu ich zmení za jüany a vykoná platbu. To znamená, že akýkoľvek nákup alebo predaj zahraničnej meny ide cez ministerstvo.

Základným legitimizačným prvkom celého systému je výmena garancie konvertibility za povinné rezervy na operačných účtoch. Autori tvrdia, že táto garancia je falošná, pretože Francúzsko už nie je schopné tlačiť peniaze. To dnes robí Európska centrálna banka. Neobmedzená garancia je nezmysel, keďže v prípade použitia garancie ide o peniaze zo štátneho rozpočtu a ten je daný dopredu. Každoročný francúzsky rozpočet má pritom nulu v kolónke určenej na túto garanciu. S jej aktivovaním sa jednoducho nepočíta. S prečerpaním sa nepočíta aj kvôli solidarite medzi africkými štátmi, z ktorých niektoré exportujú viac a sú schopné kompenzovať dočasný nedostatok exportu iných krajín. Francúzsko má zároveň svojich zástupcov v radoch afrických centrálnych bánk (čo sa má po reforme zmeniť), ktorí môžu požadovať nápravu v prípade prečerpania. Africké centrálné banky majú tiež povinnosť doplniť rezervy z iných svojich zahraničných aktív, ak sa účet blíži k prečerpaniu, a majú tiež povinnosť udržiavať pomer medzi rezervami na jednej strane a peniazmi v obehu a vkladmi v centrálnych bankách na druhej strane. V prípade prekročenia dôjde k značnému obmedzeniu schopnosti požičiavať peniaze.

V praxi má Francúzsko s garanciou problém. V roku 2014 namiesto jej aplikovania po poklese cien ropy primälo Medzinárodný menový fond, aby požičal peniaze africkým vládam. Predtým v 80. rokoch 20. storočia francúzske ministerstvo požičalo africkým centrálnym bankám 32 miliárd frankov CFA, zároveň však došlo k odlivu ziskov v mnohonásobnej hodnote, čomu africké štáty kvôli nastaveniu monetárnej únie neboli schopné zabrániť. Francúzsko sa napokon rozhodlo pre devalváciu, ktorá znamenala, že francúzska garancia viac nebola potrebná.

Devalvácií afrického franku bolo niekoľko. Francúzsko nezriedka konalo unilaterálne, v roku 1994 však išlo o zdanlivo „plne autonómne“ rozhodnutie afrických vládov pod nátlakom zastavenia pôžičiek a údajného vydierania niektorých afrických vrcholných predstaviteľov. Hoci počiatočným problémom franku bolo jeho nadhodnotenie, ktoré znižovalo konkurencieschopnosť afrických tovarov na svetových trhoch a zaistovalo odbyt francúzskych luxusných výrobkov pre africké elity, samotné devalvácie vytvárali výrazné krátkodobé problémy. V Togu v roku 1994 napríklad spôsobila devalvácia nedostatok jedla. Na druhej strane síce zvýšila ceny vstupov, zároveň ale zaistila konkurencieschopnosť kakaa z Pobrežia Slonoviny. Celkovo však táto devalvácia zrýchlila pokles reálnych príjmov obyvateľstva najmä v mestách kvôli nárastu cien importov. Pre Francúzsko znamenala 50 % devalvácia afrického franku pochopiteľne zdvojnásobenie kúpyschopnosti francúzskeho franku voči africkému.

Nárast ceny eura mal presne opačný účinok podporujúc import a poškodzujúc export. Na prílišnú silu eura si sťažovala aj firma ako Boeing. Menšie africké firmy potom v dôsledku nadhodnotenej meny nemajú v konkurencii šancu. Senegalská ryža zdražela kvôli posunu medzi eurom a dolárom počas prvej dekády 21. storočia o polovicu oproti thajskej. Nadhodnotenie kritizuje aj samotná Západoafrická centrálna banka, ktorá ju ale svojou praktickou politikou udržiava. Rozpor v potrebe devalvácie a problémoch, ktoré spôsobila, navrhoval Samir Amin riešiť individuálne pre každú krajinu. K tomu však zatiaľ nedošlo.

Aké ďalšie vplyvy má fungovanie afrického franku na francúzskych aktérov? Na základnej úrovni ide o tzv. odliv prostredníctvom účtovníctva. V prípade, že africké centrálné banky sú v pluse, má Francúzsko prístup k pôžičke za výhodnejších podmienok než na medzinárodných trhoch. Vzhľadom na nízky úrok pre africké centrálné banky, ktorý po období, keď bol reálne negatívny, bol v roku 2014 stanovený na 0,75 %, dokáže Francúzsko na afrických rezervách zarábať tým, že ich môže požičiavať ďalej za vyšší úrok. Inými slovami, africké štáty platia Francúzsku za držanie ich rezerv. V absolútnych číslach ide o takmer 7 miliárd eur, čo zhruba zodpovedá obchodnej bilancii poľnohospodárskeho a potravinového sektora.

Ďalšou výhodou je, že Francúzsko je významným veriteľom, pretože kurzové riziko je nižšie ako pri iných menách a zároveň sú štáty nútené požičiavať si zo zahraničia, keďže cieľom domácej politiky je v prvom rade udržiavať stabilnú menu. Takéto pôžičky znamenajú nielen príjem v podobe úrokov, ale aj zákazky v prípade, že ide o tzv. viazané pôžičky, teda o pôžičky použité na nákup francúzskych výrobkov, ako sa to často deje. Rolu najväčšieho veriteľa však prebrala v roku 2015 Čína.

Voľný pohyb kapitálu je bezpečnostnou garanciou pre francúzske podniky. Takisto umožňuje jednoduchý odliv ziskov či úrokov z pôžičiek. V prípade Konga počas nultých rokov bola čistá príjmová bilancia –30 % HDP, inými slovami krajina prišla takmer o tretinu svojho hospodárstva každý rok. Následne ročný priemer klesol na –17 %, stále však ide o obrovské číslo v porovnaní s ostatnými krajinami.

Francúzsko má zároveň privilegovaný prístup k mnohým surovinám a poľnohospodárskym produktom. Ak napríklad japonský obchodník chce kúpiť bavlnu z Burkiny Faso, ktorej cena je v dolároch, potrebuje najprv Japonská centrálna banka nakúpiť doláre, ak však chce to isté urobiť francúzsky obchodník, Francúzska centrálna banka pripíše Centrálnej banke západoafrických štátov potrebnú sumu v eurách na ich operačný účet.

Francúzske firmy sú často preferovanými dodávateľmi a africké trhy sú pre tieto firmy kľúčové. Napríklad skupina Bolloré v Afrike robí iba 25 % obratu, ale až 80 % zisku. Podľa staršieho úradníka francúzskeho ministerstva hospodárstva a financií existuje silná loby blízka francúzskym investorom v Afrike, pre ktorých by zrušenie tohto systému znamenalo výrazný pokles príjmov. Čínska a indická hospodárska prítomnosť znamená relatívny pokles francúzskeho podielu na trhu, ale v absolútnych číslach obrat francúzskych firiem rastie. Samotné francúzske ministerstvo hospodárstva a financií v roku 2014 napísalo, že zóna franku je hospodárskou príležitosťou pre Francúzsko a že Francúzsko by malo využiť svoje väzby na túto zónu.

Je skutočne zóna afrického franku taká dôležitá pre Francúzsko? Iba 1 % francúzskeho obchodu sa týka tejto zóny. Autori argumentujú, že francúzske výrobky sa v tejto zóne nakupujú o 20 – 30 % drahšie, než aká je cena na svetových trhoch, a naopak, Francúzi tu nakupujú lacnejšie ako inde vo svete. Samotné percento pritom nemusí byť až také dôležité, ak ide o kľúčové suroviny. Import uránu z Nigeru tvorí iba 0,12 % všetkého francúzskeho dovozu, ale od tohto uránu je do veľkej miery závislý energetický sektor, ktorý sa z troch štvrtín skladá z atómovej energie. Zóna franku teda pre francúzsku ekonomiku rozhodne nie je zanedbateľná.

Ďalšie výhody pre Francúzsko vyplývajú zo širšej politickej situácie nerovnosti, ktorej je africký frank významným, ale nie jediným stavebným kameňom. Dôležitá je aj častá vojenská prítomnosť. Medzi rokmi 1960 – 1991 Paríž vykonal takmer 40 vojenských intervencií v 16 krajinách. Francúzsko má často k dispozícii africké hlasy v OSN. Je tiež schopné niekedy presvedčiť africké vlády, aby uprednostnili francúzske firmy pred čínskymi, ako v prípade už zmieneného nigerského uránu.

Pre africké krajiny rigidný výmenný kurz spôsobuje zameranie sa na boj s infláciou, avšak samotná inflácia môže mať niekedy pozitívny účinok ako vankúš v prípade ekonomických šokov. S africkým frankom musia vlády v takých prípadoch siahnuť po tzv. vnútornej devalvácii, teda znižovaní miezd, verejných výdajov, zvyšovaní daní a v konečnom dôsledku obmedzovaní ekonomickej aktivity.

Ekonomickú aktivitu by naopak podporila tvorba peňazí, avšak centrálné banky musia v prvom rade zaistiť dostatočné množstvo zahraničných rezerv, musia teda obmedzovať pôžičky miestnym vládám. Banky majú obavu, že pôžičky by viedli k nárastu dovozov a poklesu rezerv, takže udržiavajú vysoké úroky. Súkromné banky nasledujú túto politiku a len málo požičiavajú firmám. Pomer dlhu k HDP bol pre západoafrické krajiny (WAEMU) v roku 2016 takmer 23 % a pre CEAMC 16,5 %. Pre Maroko to bolo 115 %, pre Ghanu a Nigériu cez 30 %. Pritom stále platí, že centrálné banky majú na francúzskych účtoch viac než je nutné a tieto peniaze by mohli byť použité na rozširovanie ekonomickej aktivity v Afrike. Ide o tzv. monetárnu represiu. Nízka úroveň pôžičiek spôsobuje nízky hospodársky rast.

Údajným hlavným plusom afrického franku je stabilita a tá má byť atraktívnou pre zahraničné investície. Odhliadnuc od otázky, či samotné investície sú pre spoločnosť pozitívom, platí, že najviac investícií v Afrike ide do fosílného priemyslu, a napríklad Ghana s vlastnou menou dosahuje vyššiu mieru zahraničných investícií ako krajiny s africkým frankom. Aj francúzske investície idú viac do iných krajín.

Pre importérov zas pri silnom kurze môže byť výhodnejšie nakupovať v zahraničí, čo podryva miestnu produkciu. Bohatšie vrstvy majú lacnejšie luxusné statky. Voľný pohyb kapitálu

zas znamená, že elity sú schopné vyvádzať svoje legálne a nelegálne príjmy bez problémov von z krajiny.

Áké sú postoje k africkému franku dnes? Kritizujú ho lídri opozície Pobrežia Slonoviny, Komôr a Kamerunu, ale kriticky sa vyjadrili aj prezidenti Čadu, Senegalu a Burkiny Faso. Vo Francúzsku sú proti franku komunisti, Nová Antikapitalistická strana a aj fašistická Marine Le Pen. Vo francúzskych médiách však dominuje pozitívny obraz stability, ktorú údajne frank Afrike prináša.

Samotné Francúzsko už urobilo prvé koncesie po tom, ako hrozilo, že Rovníková Guinea vystúpi a bude ukladať svoje rezervy v Spojených štátoch. Napokon sa v roku 2007 znížili rezervy na 50 %. Treba však zopakovať, že mnohé africké krajiny majú na účtoch vo Francúzsku viac, ako sú povinné rezervy.

Tiež platí, že každý africký štát môže monetárnu úniu opustiť. Príklady z úvodu vyvolávajú otázku, ako by vládca, ktorý by sa o to pokúsil, skončil. V závere sa autori prikláňajú k vzniku panafrickej meny, ktorá by bola účtovnou jednotkou a ku ktorej by sa vzťahovali meny jednotlivých štátov. Tie by však mali flexibilné kurzy.

Reforma navrhnutá Macronom a už zmieneným prezidentom Pobrežia Slonoviny Ouattarom pre Západoafrickú ekonomickú a monetárnu úniu okrem premenovania meny na ECO, čo „prevezla“ z navrhovanej reformy štátov ECOWASu (Ekonomického spoločenstva západoafrických štátov) ruší operačné účty a francúzske zastúpenie v radách afrických centrálnych bánk. Najdôležitejší prvok afrického franku by však ostal nezmenený – pevný výmenný kurz naviazaný na euro. Takisto by zostala v platnosti málo využívaná francúzska garancia a voľný pohyb kapitálu a africké centrálné banky by aj naďalej zrejme nakupovali cenné papiere vydané francúzskou vládou rovnako ako doteraz bez zmluvnej povinnosti.

Kniha Fanny Pegeaud a Ndongo Samba Syllu *Posledná africká koloniálna mena: Príbeh franku CFA* ponúka ľahko čitateľnú kritiku súčasného menového usporiadania vo frankofónnej Afrike. Kriticky treba povedať, že miestami nie sú všetky detaily zrejme a autori sa nevyrovnávajú so zrejmyimi námietkami typu: ak Madagaskar už menu nevyužíva a nepostihol ho žiaden trest, neznamená to, že by sa niečo také mohlo podariť aj iným? Geopolitická komplexnosť by nás mala varovať pred očakávaním dokonalej kauzality, že každý, kto sa negatívne zmieni o africkom franku, bude okamžite zavraždený, v lepšom prípade len prepustený. Takto svetová politika nefunguje. Svojou prehľadnosťou však kniha určite poslúži všetkým, ktorých zaujímajú neokoloniálne vzťahy medzi globálnym Severom a Juhom.

ZDENĚK VOPAT

Centrum globálních studií, Filosofický ústav AV ČR, Praha: Česká republika

Schweiger, G. (ed.): Poverty, Inequality and the Critical Theory of Recognition. New York: Springer, 321 p., ISBN: 978-3-030-45795-2

This book was published as a third volume of the series Philosophy and Poverty and was edited by Gottfried Schweiger. As the name of the book implies, the book examines poverty from the standpoint of critical theory. The book itself is divided into 3 parts. The first part can be described as a historical approach. It critically examines how Fichte and Hegel viewed the concept of poverty. The second part provides insights from the standpoint of critical theory in today's modern global world. The third section offers certain prescriptions about how to alleviate poverty. It is concerned with policies such as basic income, microfinancing etc. This is certainly one way to look at the issue of poverty. The other way could be to examine this issue in a specific national context. However, from my perspective the approach chosen by the editor is very illuminating as well.

In this book review I will highlight and assess some arguments provided by the authors. Due to space constraints I am not going to deal with the entire book, rather I will focus my attention only on a few chapters.

In his introduction, Schweiger argues that global poverty is unjust because poor people lack the ability to enhance their personal autonomy because they lack the three basic forms of recognition: love, rights and social esteem (p. 2). Later Schweiger explains Schmidt and Busch's theory which maintains that love can be understood as recognition of a person as a vulnerable individual, rights can be understood as respect that humans owe one another other based on their humanity, and social esteem can be understood as the idea that one needs to be recognized based on his contribution to a shared goal. In his approach Schweiger draws on Honneth's idea that: "what motivates individuals or social groups to call the prevailing social order into question and to engage in practical resistance is the moral conviction that, with respect to their own situations or particularities, the recognition principles considered legitimate are incorrectly or inadequately applied." (Honneth 2003, 157 in Schweiger p. 5). Schweiger's book constitutes an addition to critical theory by drawing on Honneth's theory of recognition. The book aims to examine issues of poverty within this paradigm.

Schweiger correctly maintains that misrecognition impedes the development of individual freedom because a poor person is simply an object and not a free subject on his own. Schweiger maintains that global poverty is perpetuated by uneven power structures rooted not only in political power in a particular state, but also through international institutions. Schweiger maintains that recognition theory is mainly based on experiences of people from developed countries and does not pay much attention to people from the developing world and their daily economic

struggles nor explores a link between poverty and shame. In this respect, his approach to basing the evaluation of a just world on criteria such as whether current institutional arrangements provide individuals with stability and security is well articulated and defended. Schweiger rightly maintains that there are different effects of poverty in different parts of the world. While poverty in developed countries is exclusionary vis-à-vis the rest of “Western” society, poverty in many parts of the developing world is life-threatening. Schweiger then maintains that poverty reduces one’s ability to act as an autonomous person, reduces a human’s capabilities etc. Schweiger rightly points out that the place and circumstances into which one is born are a very decisive factor as far as one’s later life is concerned. In other words, the playing field is different for everyone from birth. Schweiger recognizes that poor people are often humiliated not because of the wrongdoing of a particular person, but that this humiliation has its institutionalized causes. What is inspiring about Schweiger’s view is that it claims that organizations and states also face recognition challenges among each other. In other words, not all states and organizations are recognized as equal. Schweiger fully spells out the fact that poverty is caused, to a large extent, by right wing libertarianism (Schweiger, p. 12).

In her chapter dealing with Fichte’s concept of poverty as material deprivation, Esther Neuhann presents the illuminating point that poverty carries with itself not only material but also cultural deprivation. An unemployed person does not simply lack income from a job, but also social relations and the status of recognition as someone who is contributing to the advancement of society. Neuhann then poses questions about whether, if this is the case, then should one be entitled to have a job or whether affirmative action and quotas are desirable. Neuhann articulates well the claim that poverty can not be simply reduced to some kinds of recognition because the fact that a poor person is surrounded by people experiencing the same injustice of poverty does not alleviate his own sense of poverty. In her article Neuhann deals with the German philosopher Fichte. According to Fichte, recognition depends on the fulfilment of basic material needs. Neuhann understands these material needs to be food, shelter and personal hygiene. I understand poverty as a lack of opportunities to influence one’s life and to live a good life. Therefore a person is poor if one lacks access to education and medical care. Neuhann says that according to Fichte in order for someone to possess a certain right it is necessary for them to have an empirical self-consciousness as being a person. Neuhann explains that this self-consciousness is being able to act upon a certain thing. Neuhann gives the example of a table. A person is self-conscious if he knows that he can act upon a table, for instance break it, move it and so on. This implies that a self-conscious person is able to actively interact with the world around himself and make certain choices. This would imply that poverty can not be only viewed as a deprivation of material things but also a deprivation of possibilities to act freely. Therefore one could argue that there are actually degrees of poverty. The more a person is able to act as an autonomous agent, the less poor that person actually is. This is however beyond the scope of Neuhann’s article. According to Neuhann, Fichte believes that a self-conscious person realizes his dependency on the external world and that his ability to act is constrained by other free individuals, thus there is an intersubjective relationship among people. The relation of right is a reciprocal relation (p. 44). This does not however deal with the question that some of us are freer to act than others. Thus one can argue that as far as autonomous action is concerned there are degrees of poverty

as I implied above. However, again this is outside the scope of Neuhann's argument. Based on Fichte's writing, Neuhann asks the provocative question of whether poverty must be eradicated in order for the relationship of rights to occur. One could argue that perpetual poverty which one can see in many parts of the world would exclude certain people from claiming or exercising their rights, or at least severely restrict this option.

In his chapter, Bernardo Ferro deals with views on poverty and recognition expressed in Hegel's *Philosophy of Right*. According to Ferro, for Hegel poverty is not just a material problem but produces social alienation. For Hegel, the problem stems from a liberal capitalist world, where each citizen acts in a certain way in order to promote his own well-being and uses others as means to reach his goals or view them as obstacles in his journey. Liberal capitalist society produces great wealth but also marginalizes workers and poor people who are pressed to accept poorly paid jobs or are discharged as workers. However, these poor people suffer not only from material deprivation but are unable to shape the course of society because their interests in decision-making processes are simply not taken into account. Poor people suffer from psychological traumas such as social exclusion and shame which stem from their poverty. Thus according to Hegel one can not hope that simple redistribution of wealth will solve the problem of poverty. In other words, poor people must be reintegrated into society as equal citizens. For Hegel, an individual can live a fulfilling life only in a state where the interests of individuals and collective interests are truly harmonized and promoted via just and reliable institutions. Hegel's theory can be used as a Framework for constructing a very egalitarian society which can safeguard collective interests and promote individual freedom at the same time. According to Ferro, Hegel's *Philosophy of Right* can not be understood simply as a descriptive work relating Hegel's contemporary world, nor as a purely speculative work. According to Ferro, for Hegel freedom must be elevated as its own object and therefore a right. For Hegel, then, the important notion is the intersubjective recognition of freedom as a right as well as a guarantee of certain property rights where people recognize each other as bearers of certain rights and freedoms. In this respect, recognizing freedom as a right, freedom and its safeguards acquire a new social dimension. At this point transgression against freedom objectively allows for retribution because the common standard of right has been breached. However, this can lead to a circle of retributions which does not lead to justice. In order to avoid this, one needs to introduce institutions which are going to be based on objective rights and morality, which is often subjective. Here one can see Hegel's dialectic taking place yet again. For Hegel, the state is the highest expression of freedom because in a properly organized state individuals are still pursuing their own interests, however, they recognize that they can be best served when the interests of others are also taken into account. Therefore they are also concerned with the common good. Hegel claims that philosophy can be not only a speculative endeavor; rather it must be based on particular historical and societal circumstances which, however, we may seek to change. This resembles the basic stance of critical theory which describes an oppressive capitalist regime and contemplates its change. However, as Ferro points out, Hegel's idea of the state as the highest expression and guarantor of freedom does not really solve the problem of poverty, because the state still rests on liberal capitalist market-based structures. Thus one cannot expect that the state will be able to overcome the problems of systemic poverty. What Ferro finds inspiring about Hegel's argument is the

creation of “corporations”. In today’s language we could associate Hegel’s “corporations” with unions which would care for their members and which would allow poor people to become their members, learn necessary skills and therefore gain recognition as full-fledged citizens. One can however pose the question of whether this does not lead to yet another patronizing life in which the dictate of a factory owner is not replaced by the patronizing dictate of a union. Ferro criticizes Hegel’s notion of “corporations” because of its lack of precision and fears that “corporations” can simply reproduce individual selfish motives on a larger scale. Ferro believes that instead of “corporations” one can produce such collective consciousness through civic associations, NGOs and political parties.

In his chapter, Gustavo Pereira claims that besides objectively measured poverty such as for instance a lack of income there exist other types of poverty which are more subjective, but which exclude a person from participating in the decision-making processes of society and from normal life. Pereira calls this civic poverty. Pereira bases his approach on Amartya Sen’s conceptualization of poverty. Pereira illustrates Sen’s approach well when explaining that two people may have the same income but one of them may be chronically ill with just a primary education and a second person may be healthy with a secondary education. According to Pereira, chances to advance in life are significantly different. Pereira finds Sen’s approach to the science of poverty too individualistic. Pereira rightly claims that one can not assess poverty solely on a lack of income, because certain people possess capabilities such as greater skills to get out of poverty, while others who may suffer from long-term unemployment may lose their professional skills as well as suffer from psychological problems such as depression and shame, as noted above. Furthermore, poor people may suffer from a lack of trust in social institutions as well as from a lack of personal responsibility and trust in themselves. From this point of view, which is advocated by Sen and Pereira, one can conclude that poverty is a multilayered process. This process entails in itself objective as well as subjective connotations which makes it very difficult to overcome the problem. Pereira rightly points out that if programs to alleviate poverty will be solely based on income levels, they may not lead to desirable results because they will not take into account the subjective dimensions of poverty mentioned above. Pereira also acknowledges that in certain respects it can be difficult to define what constitutes poverty, because according to Sen a person is not poor when he lives a life worth living. However, the question can be asked of how to determine whether a person has reached that state of life. According to Sen and Pereira, there exist basic capabilities which need to be met in order for a person to pursue a life worth living. These capabilities must stand the scrutiny of deliberation and must be publicly justified. At this point one can ask how public deliberation is going to be conducted and whether such an exercise can actually be objectively undertaken. Moreover, as Pereira implies, the set of basic capabilities and notions of a life worth living can change over time. This further complicates such an exercise. Pereira clearly shows that one needs to understand poverty as a relational process among different members of society. An individual derives his sense of belonging from whether his contribution is appreciated by society and whether his concerns are heard in the public sphere. For a person’s sense of belonging to society, certain significant values are important such as equal rights, fair access to opportunities, fundamental capabilities and dignity, to name a few. If an individual does not believe that these demands are sufficiently met, Pereira claims that this indi-

vidual suffers from civic poverty. Pereira claims that social poverty can be reduced by ensuring that individuals and marginalized groups are able to raise claims, advance arguments as well as participate in social life. Furthermore, besides the influence of power and money relationships, backward cultural practices must be reduced. I am afraid, however, that this concept is perhaps too utopian and cannot be implemented, at least not in the foreseeable future.

In his chapter, Marek Hrubec aims to introduce a theoretical framework with which one can deal with poverty in a context of global order. While Honneth's theory of recognition explains and offers a solution for the suffering of poor people on a national level, in today's globalized world it is necessary to examine the issue of poverty from a transnational and global perspective. This is done by the Czech scholar Marek Hrubec who collaborates with Honneth on developing a further critical theory. According to Hrubec, Honneth does not explicitly focus on interstate relations with regards to the plight of the poor. Therefore, Honneth's position in this aspect can be only indirectly inferred. Honneth views a state's struggle for recognition within a framework of historical and long-term social struggles. For Honneth the state continuously struggles for recognition. The state needs for its recognition not only recognition from other states, but also its territory, population and government as well as more recognition from its citizens. Even the most totalitarian states cannot rely only on the use of force in order to obtain obedience from their citizens. Thus according to Honneth each state strives for continuous legitimation not only by external actors but also by its citizens. According to Hrubec, Honneth's problem is that he underestimates the negative impact of economic global interactions. Since there are certain global entities which do not correspond to national states, Hrubec as well as other authors maintain that a classical international relations paradigm is insufficient when dealing with current global, economic, social and environmental issues.

Although Honneth's theory of recognition cannot adequately address these problems, it can serve as a starting point in order to overcome them. In order to overcome current global problems one needs certain forms of international justice and rights which require certain political responsibility and solidarity and a certain identification as a member of the political community based on mutual recognition. However, Honneth is unable to develop his theory on a transnational or global level. This is the main issue that Hrubec takes with Honneth's theory. Hrubec calls for extraterritorial recognition. He maintains that such recognition can be seen in the promotion of civil and political human rights, where in recent years the international community has demanded that nation states observe at least to a certain extent these rights. Hrubec sees similar potential in social and economic rights. Hrubec maintains that states should regulate transnational activities of multinational corporations. In other words there should be a legal relationship between home states and transnational actors and their activities. Hrubec also claims that it is necessary to overcome the westcentric approach and also incorporate voices from other regions of the world where we can witness the formation of different social movements which attempt to ensure improvements in the of standard of living of the poor.

In conclusion I would like to briefly describe certain chapters from the third part of this book and then offer my short appraisal of it. In his chapter "When Microcredit Doesn't Empower Poor Women: Recognition Theory's Contribution to the Debate Over Adaptive Preferences", David Ingram ponders a situation when many women, although having access to microfinancing for

new projects prefer patriarchal subordination instead. According to Ingram these women suffer from identity crises and conflicting ideas. Gustavo Cunha's chapter, "Universal Basic Income: A Recognition-Based Policy Against Poverty", examines attempts to introduce universal basic income in Brazil and lessons to be learnt from this project. In the final chapter of this book, "Crime and Punishment of the Poor from Recognition Theory Perspective", Javier Cigüela Sola analyzes the relations between criminal law, crime and poverty.

I would like to conclude this book review with the observation that the book *Poverty, Inequality and the Critical Theory of Recognition* provides an illuminating insight into the ways that modern philosophy, social science and critical theory examines the issue of poverty. The strength of this book is in the way that the issue of poverty is examined by various authors, with different standpoints and from different institutions. However, most of the authors are still either from so-called western countries or are affiliated with western institutions. Thus one could argue that more voices from countries where global poverty is present could perhaps add greater authenticity to this book. However, the fact that at least some voices from poor countries are present as well is very refreshing. And it is the richness of the viewpoints expressed for which I can recommend this book to a reader.

LEA MELNIKOVOVÁ

Metropolitní univerzita Praha, Praha, Česká republika

Lukin, A.: Čína a Rusko: nové sblížení. Praha: nakladatelství Filosofia, 2021, 365 s., ISBN: 978-80-7007-688-0

Lukin, A.: China and Russia: The new rapprochement. Praha: nakladatelství Filosofia, 2021, 365 p., ISBN: 978-80-7007-688-0

Alexander Lukin podává ve své knize zevrubnou analýzu čínsko-ruských vztahů, která je ve velké míře založena na ruských a čínských zdrojích. Autor nabízí jiný pohled na sblížování Ruska a Číny, než je v tuzemsku běžné; „ruský“ pohled na problematiku je však přínosný právě pro svou odlišnost od běžně dostupné literatury.

Lukin v knize hodnotí vývoj a stav vztahů, popisuje je jako velice pragmatické, kde se obě velmoci nenechávají unášet ideologickými předsudky, nýbrž vycházejí z toho, co jim přinese výhody v dlouhodobé perspektivě. Obě země se dle autora postupně sblížují, jejich vztah během let posiluje a klíčovým momentem pro upevnění budovaného vztahu se stal rok 2014. Obrat Ruska k Číně hodnotí Lukin jako nevratný. Autor identifikuje společné body, které dvě velmoci spojují a na jejichž základě budují partnerský (nikoliv spojenecký) vztah, např. touha po multipolárním světě, kritika pokusů Západu podřívat roli OSN obcházením Rady bezpečnosti, určitá podobnost politických systémů („nezápadních“, jak uvádí autor) či společné postoje k regionálním otázkám (Írán, Irák, Líbye, KLR ad.) aj. Čína i Rusko pak mají své vlastní důvody pro spolupráci, autor se každému podrobně věnuje a vysvětluje jejich důležitost – ať už se jedná o ruské suroviny či čínský zájem na silném a stabilním, nikoliv však mocném Rusku. Autor vyvrací tvrzení jiných o asymetričnosti vztahu. Klade důraz nejen na ekonomickou sílu Číny, ale upozorňuje na vojenskou sílu a globální politický vliv Ruska, který tuto ekonomickou sílu vyvažuje. V knize nechybí častá kritika Západu, naopak se příliš neobjevuje kritické hodnocení ruské zahraniční politiky, až na určité výjimky, které se týkají hlavně 90. let. Kritičtějším přístupem by mohla kniha získat na větší objektivitě.

Kniha se skládá z několika obsažných kapitol. Po úvodní první kapitole následují dvě, které se věnují vzájemnému náhledu jedné země na druhou – Rusku očima Číny a naopak. Některé části jsou velmi poutavé, např. neoficiální (avšak povolené) čínské názory na vztahy s Ruskem. Vývoj vzájemných vztahů a strategického partnerství Lukin důsledně dokumentuje v následující 4. kapitole. Kromě podrobného zmapování jednotlivých kroků a pokroku v partnerství se také věnuje ruskému a čínskému přístupu k mnoha vnějším událostem (např. invazi do Iráku). Autor v těchto třech kapitolách kromě jiného objasňuje a hodnotí současnou roli Šanghajske organizace spolupráce, zejména co se týče rovnováhy vlivu obou velmocí v Centrální Asii a koordinace regionální spolupráce. Zabývá se také spoluprací se zeměmi Centrální Asie prostřednictvím Eurasijského ekonomického svazu. Poslední kapitola pak podává ucelený obraz o rozsahu a hloub-

ce strategického partnerství. Lukin uvádí podrobná čísla týkající se vývoje vzájemného obchodu a investic, dále se věnuje klíčové spolupráci v oblastech jako energetika, věda a technologie, obchod se zbraněmi a vojenská spolupráce. Autor se snaží vyvrátit některé mýty, např. obsazování ruského Dálného východu čínskými migranty či čínská expanze a přivlastňování ruských strategických zdrojů. V závěrečné kapitole se ještě zabývá vztahy s dalšími asijskými zeměmi, nicméně se nejedná o hlubší průnik do problematiky. Na úplný závěr se věnuje politice prezidenta Trumpa vůči Rusku a Číně.

Knih je napsána ve velmi pozitivním duchu, přesto však autor vyzdvihuje i body, na kterých se velmocí neshodnou. Jedná se např. o uznání státní suverenity Abcházie a Jižní Osetie či připojení Krymu k Ruské federaci, protože se jedná o bolestivé místo Číny – teritoriální integritu. Dále se jedná o její vstřícnější postoj k liberalizaci mezinárodního obchodu.

Závěrem lze říci, že kniha vyznívá snad až příliš optimisticky. Na druhou stranu se autorovi podařilo nabídnout alternativní náhled na rusko-čínské partnerství „ruskýma očima“. Je tedy užitečným zdrojem pro další studium problematiky a doplňuje literaturu na dané téma. Kladem knihy je také fakt, že je díky srozumitelnému jazyku dostupná širokému okruhu čtenářů.

STUDIA POLITICA SLOVACA

Ročník XV.

1/2022

ČASOPIS PRE POLITICKÉ VEDY, NAJNOVŠIE POLITICKÉ DEJINY
A MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY

Vydáva Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

Šéfredaktor

PhDr. Miroslav Pekník, CSc.

Výkonná redakcia

Mgr. Jana Sivičková, PhD.

Mgr. Michael Augustín, PhD.

Časopis je indexovaný v databázach CEEOL, ERIH PLUS, CEJSH, DOAJ, INDEX COPERNICUS, ako aj v ďalších databázach

Pokyny pre prispievateľov: <http://www.upv.sav.sk/>

Vyhlasenie o voľnom prístupe

Časopis Studia Politica Slovaca je časopis s voľným prístupom podľa definície Budapest Open Access Initiative (BOAI), pričom jednotlivé autorské texty podliehajú verejnej licencií [CC BY]. Obsah časopisu je voľne dostupný na verejnom internete, pričom každému užívateľovi je bezplatne povolené čítať, sťahovať, kopírovať, distribuovať, tlačiť, vyhľadávať alebo odkazovať na plné texty článkov, a to bez vyžiadania predchádzajúceho povolenia od vydavateľa alebo autora.

Open Access Statement

The journal Studia Politica Slovaca is Open Access according to definition of Budapest Open Access Initiative (BOAI) and the contributions are licensed under [CC BY]. The content of the journal is freely available on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of the articles, without asking prior permission from the publisher or the author (except in the case of commercial use of texts).

Evidenčné číslo: 3047/09

IČO vydavateľa: 00 586 901

Adresa redakcie a vydavateľa: Ústav politických vied SAV, v. v. i, Dúbravská cesta č. 9, 841 04 Bratislava

Dátum vydania: jún 2022

Periodicita vydávania: 2x ročne

Rozširuje: SLOVART G.T.G., Ltd.

Tlač: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

ISSN 2585-8459 (online) a ISSN 1337-8163 (tlačené vydanie)

